

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

1981

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: **Prof. I. VLAD**

REDACTORI ȘEFI ADJUNCȚI: **Prof. I. Haiduc, prof. I. Kovács, prof. I. A. Rus**

COMITETUL DE REDACȚIE FILOZOFIE: **Prof. A. Dancsuly, prof. T. Hagan, prof. N. Kallós, prof. T. Pop, prof. I. Radu, prof. G. Tomuța (redactor responsabil), lector C. Blaj (secretar de redacție)**

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

1

 Redacția : 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 34 50

SUMAR – CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT – СОДЕРЖАНИЕ

8 Mai 1921 – 8 Mai 1981, P.C.R. – continuitate istorică și salt calitativ ● 8 Mai 1921 – 8 Mai 1981, P.C.R. – continuité historique et saut qualitatif (C. BLAJ) 3

FILOZOFIE – POLITOLOGIE – SOCIOLOGIE

- O. MAGHIARU, Observații asupra sistemului categoriilor esteticii ● Observations sur le système des catégories de l'esthétique 7
- GH. TOMA, Spațiul și timpul la Kant (V). La 200 de ani de la apariția *Criticii rațiunii pure* ● Raum und Zeit bei Kant (V) 12
- M. SEMENIUC, Raportul dintre conștiința socială și conștiința individuală ● Соотношение между общественным и индивидуальным сознанием 21
- V. AVRAM, Eliminarea politicii de forță din relațiile internaționale — imperativ major al zilelor noastre ● L'abolition de la politique de force dans les relations internationales — désirata de nos jours 28
- A. BUDUȘAN, Nicolae Iorga despre rolul maselor populare în istorie ● Nicolae Iorga sur le rôle des masses populaires dans l'histoire 35
- I. LEICU, Semnificații metodologice ale abordării sociologice și politologice a națiunii ● Methodological meanings of the sociological and political understanding of nation 43
- L. MIHUȚ, Omogenizarea — proces social fundamental în societatea noastră socialistă ● L'homogénéisation — processus social fondamental dans notre société socialiste 49
- N. TRANDAFOIU, Ideea de „gratuit” la D. D. Roșca ● L'idée de „gratuité” chez D. D. Roșca 56

PSIHOLOGIE – PEDAGOGIE – METODICĂ

- T. KULCSÁR, D. MORAR, Timpul ca dimensiune a învățării școlare ● Time dimension of school learning 63
- V. PREDA, Importanța obiectivelor operaționale ale educației ● L'importance des objectifs opérationnels de l'éducation 69

Recenzii — Books — Livres parus — Büchbesprechung — Рецен-
з и

Traian, Rotariu, Școala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate (I. ALUAȘ)	76
Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas, Das Erbe Hegels (A. MARGA)	76
Les Etudes philosophiques (A. MARGA)	77
Thomas J. Richards, The Language of Reason (AL. V. MUREȘAN)	77
Robert Martin, Inférence, antonymie et paraphrase (AL. V. MUREȘAN)	79
Gheorghe Toma, Permanențe filosofice românești (I. PETRAȘ).	80

8 MAI 1921 - 8 MAI 1981

P.C.R. — CONTINUITATE ISTORICĂ ȘI SALT CALITATIV

Armindenul anului 1921 a fost pentru clasa muncitoare din România o sărbătoare cu semnificații mai deosebite decât altă dată. Se manifesta atunci pentru înfrățirea muncii, pentru unirea celor însetați de dreptate și libertate, dar și pentru făurirea *forței* în stare să conducă frontul muncii spre victorie, să fie *stegarul* luptei clasei muncitoare în lupta pentru socialism — *Partidul Comunist Român*.

Produs firesc al aspirațiilor și strădaniilor clasei noastre muncitoare, născut din cel mai nobil ideal al poporului nostru, P.C.R. apare pe arena istoriei acestei țări, așa cum subliniază secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, drept „continuatorul luptelor seculare duse de poporul român, pentru neatârnamarea țării, pentru formarea națiunii române și a statului național unitar, pentru accelerarea progresului social și înaintarea României pe calea civilizației“.

Dacă nașterea P.C.R. a fost precedată de o evoluție de mai bine de o jumătate de veac a mișcării muncitorești și socialiste spre radicalizare, nu e mai puțin adevărat că aceasta, la rîndul ei, a fost precedată de secole și milenii de luptă crîncenă a poporului de pe aceste meleaguri pentru a-și apăra „sărăcia și nevoile și neamul“, pentru a se afirma liber și independent în Europa și în lume.

Flamurile sub care masele au luptat pentru apărarea ființei lor, pentru eliberarea socială și națională, sub care au înscris România la 1821 și 1848 pe linia istoriei moderne, sub care au înfăptuit unirea de la 1859 și au cucerit independența din 1877, au fost preluate în mâini sigure și tari de către muncitorimea revoluționară, odată cu afirmarea ei pe arena istoriei. Visurile de înnoire și libertate ale revoluționarilor-democrați, ale iluminiștilor români au fost înălțate pe o treaptă nouă, legate intim de destinele acestui popor, înrădăcinate în știința ce avea să lumineze lupta proletariatului mondial — socialismul — și în realitățile țării de socializării deceniilor următoare. Socialiștii români vor duce în cercurile revoluționare, în cluburile muncitorești și în Partidul Social-Democrat teoria despre un viitor al societății în care nu mai există asuprirea unui om de către altul și despre rolul hotărîtor al maselor în făurirea istoriei.

Pentru a făuri viitorul lor și al țării, masele muncitoare aveau nevoie de un partid realizat pe măsura epocii, un partid capabil să ridice pe o treaptă nouă lupta împotriva asupririi și dominației de clasă, să mobilizeze și să conducă masele exploatate, indiferent de naționalitate, în lupta pentru drepturi și libertăți, să formuleze o linie politică științifică, la înălțimea perspectivelor ce se deschideau în fața României reîntregite.

După un șir întreg de evenimente dramatice care au culminat cu greva generală din anul 1920, un astfel de partid a fost făurit acum 60 de ani, în Armindenul muncitoresc al anului 1921. Rațiunea acestui

partid, Partidul Comunist Român, unica rațiune a existenței sale dintotdeauna, atunci în anii de luptă pe baricade, ca și astăzi când ducem lupta pentru o Românie tot mai înfloritoare și pentru un om tot mai bogat sufletește, a fost și rămîne legătura lui indisolubilă cu poporul, lupta neostoită pentru apărarea intereselor sale vitale, identificarea cu mărețele lui idealuri.

Făuritorii Partidului nostru comunist sînt oamenii acestor pămînturi, fii credincioși ai acestui popor, cu tot ce au avut mai bun, mai cutezător, mai de preț în gîndurile și simțămintele lor spre înălțarea neamului și eliberarea lui de orice asuprire dinăuntru și dinafară. Ei au dat viitorului forța de descătușare și innoire a istoriei și au luat din trecut ceea ce veacurile au adunat în ele pentru popor — răspundere și înțelepciune, tărie și învățăminte.

La 60 de ani de existență glorioasă a Partidului nostru comunist se poate vedea limpede, elocvent, de către oricine și de oriunde, că toate punctele fundamentale ale programului său, toate marile sale previziuni s-au întrupat în faptă. Ele s-au întrupat în realitatea politică, economică și socială a României de azi, țară a muncii, țară independentă și suverană, membră activă a familiei popoarelor socialiste, contribuind prin propriul efort de creație și prin demersul politic lucid la soluționarea marilor probleme ale contemporaneității, la întărirea lumii muncitoare, la triumful forțelor păcii și progresului.

Expresia vie a rodniciei politicii P.C.R., a devotamentului său fără margini față de popor o reprezintă înseși transformările profunde petrecute în societatea românească sub conducerea partidului său revoluționar. De la starea de inapoiere economică din trecut la economia înfloritoare de astăzi, în continuă și rapidă dezvoltare și modernizare, de la societatea scindată în clase antagoniste la societatea de azi, fără exploatare și subordonați, unită și în plină omogenizare, de la dependența și subordonarea față de marile puteri imperialiste, față de trusturile și monopolurile străine, la deplina independență și suveranitate națională de care se bucură azi poporul român — este o distanță ca de la pămînt la cer, și ea a putut fi străbătută numai datorită conducerii poporului de către partidul lui comunist, luptei pline de abnegație a clasei muncitoare, a țărănimii, intelectualității, a tuturor celor ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, pentru a transpune în viață politica partidului lor. „Marile realizări obținute în anii socialismului — subliniază secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Raportul la cel de al XII-lea Congres al partidului — în dezvoltarea forței economice a țării sînt rodul activității neobosite, pline de abnegație a clasei muncitoare, țărănimii și intelectualității, a tuturor oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate, al eforturilor considerabile, materiale și umane, ale întregului popor pentru ridicarea economico-socială a patriei. Nimic nu am primit din afară în mod gratuit, nimic nu a căzut din cer! Stadiul la care am ajuns este expresia muncii eroice a poporului nostru, a hotărîrii și încrederii cu care toți oamenii muncii urmează și înfăptuiesc neabătut politica partidului, a tăriei și forței so-

cialismului, a capacității noii orinduri de a asigura întregii națiuni un înalt nivel de civilizație materială și spirituală“.

De-a lungul anilor de luptă revoluționară, de înfăptuire a revoluției și construcție a socialismului, însuși partidul a cunoscut o puternică dezvoltare, afirmându-și tot mai mult rolul său conducător în toate sferile vieții materiale și spirituale ale societății noastre. Trăsind orizonturile dezvoltării economico-sociale în fiecare etapă, înfățișând realist imaginea României în viitor, partidul se afirmă ca strategul iscusit al unei inovări sociale de anvergură, permanent revoluționară. Activitatea teoretică și practic-politică a partidului se remarcă prin efortul de a cunoaște în profunzime legile generale ale dezvoltării societății, de a sesiza raportul dintre acțiunea acestora și condițiile concrete în care se aplică, de a surprinde și fructifica bogăția determinărilor obiective prin concentrarea către un țel unic a capacității de construcție a întregului popor. Forța creatoare a gândirii colective și a acțiunii unitare a partidului se reflectă în însăși linia sa strategică, în elucidarea teoretică a problemelor dezvoltării noii orinduri, în orientarea practică spre rezolvarea optimă a sarcinilor fiecărei etape. În acest context se înscrie și contribuția originală, militantă a P.C.R., la îmbogățirea teoriei și experienței socialismului, realizată de pe poziții mereu deschise spiritului analitic, orizontului judecății realiste.

În procesul dezvoltării partidului ca și a întregii noastre societăți socialiste s-a reliefat, ca o perioadă de excepțională importanță, perioada marcată de Congreșele IX, X, XI, și XII ale P.C.R., de alegerea tovarășului Nicolae Ceaușescu în fruntea partidului și a statului nostru. În această etapă, pe drept cuvânt apreciată ca cea mai fertilă din întreaga epocă ce a urmat eliberării patriei, s-au afirmat mai puternic ca oricând gândirea vie, creatoare a partidului, spiritul dinamic, capacitatea de a aborda și soluționa problemele noi ale dezvoltării economico-sociale, corespunzător necesităților de progres ale țării. Toate aceste atribute, marile succese obținute în răstimpul de peste un deceniu și jumătate pe toate planurile vieții economice, sociale, politice, culturale sînt indisolubil legate de rolul determinant al tovarășului Nicolae Ceaușescu în fundamentarea și aplicarea liniei generale a politicii interne și externe a partidului. În activitatea prodigioasă a secretarului general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, și-au găsit o strălucită întruchipare înseși trăsăturile care asigură forța de nebiruit a partidului, strînsa legătură cu poporul, principalitatea revoluționară, spiritul creator, patriotismul înflăcărat, internaționalismul consecvent. Așa se explică creșterea, în acești ani, a prestigiului internațional al României socialiste, faptul că a devenit cu adevărat o prezență activă și semnificativă în climatul internațional actual, că nu există problemă ce confruntă astăzi omenirea în legătură cu care să nu se facă referire și la poziția României.

În istoria unui popor 60 de ani reprezintă o perioadă relativ scurtă. În istoria partidului și a țării noastre cei 60 de ani de cînd comuniștii s-au afirmat ca singura forță în stare să asigure o adevărată devenire, o certă transformare, un real progres României reprezintă anii cei mai glorioși, anii unei adevărate istorii, a unei istorii care a luminat pînă în

temelii întreaga existență a poporului și a țării noastre. Iată de ce 8 MAI — ziua Partidului Comunist Român — este ziua întregii țări, a tuturor celor ce muncesc pe pământul României socialiste, pentru că tot ce s-a realizat în această țară, pentru fiecare om al muncii este rodul politicii înțelepte a *Partidului Comunist Român*.

C. BLAJ

OBSERVAȚII ASUPRA SISTEMULUI CATEGORIILOR
ESTETICII

OVIDIU MAGHIARU

Valoarea estetică a operelor de artă se manifestă într-o mare varietate de ipostaze în diferite ramuri artistice sau opere de artă individuale. Practic, în fiecare operă de artă valoarea estetică se manifestă în mod particular. Principalele ipostaze ale esteticului în artă sînt desemnate prin noțiuni care formează sistemul categoriilor esteticii. Aceste categorii, nici ca număr, nici sub raportul conținutului lor de semnificație, nu sînt definitiv stabilite. Referitor la numărul categoriilor esteticii, în istoria teoriilor despre artă întîlnim autori care restrîng acest număr la cîteva sau chiar la una singură, și teorii care admit un număr foarte mare de categorii.

Cea mai mare parte a teoriilor despre artă anterioare secolului al XIX-lea au considerat că valoarea estetică se poate manifesta doar ca frumusețe; celelalte aspecte estetice ale operelor de artă erau înțelese ca înfățișări particulare ale frumosului. Frumosul este deci categoria fundamentală a esteticii.

Ca urmare a dezvoltării creației artistice din secolul XIX și din secolul nostru, reducerea valorii estetice a artei la frumusețe s-a dovedit a fi limitată fiindcă nu oferă posibilitatea explicării teoretice a mării bogății de aspecte ale esteticului artistic, aspecte care în numeroase cazuri depășesc evident sfera semnificației categoriei de frumos. În estetica contemporană este destul de răspîndită părerea conform căreia sistemul categorial al esteticii este deschis și format dintr-un număr foarte mare de noțiuni prin care se desemnează calitățile estetice ale operelor de artă. Autorul grec contemporan E. Moutsopoulos, de exemplu, în lucrarea sa *Categoriile estetice*, enumeră nu mai puțin de 208 categorii structurate într-un sistem deosebit de complicat, aproape imposibil de reținut. În acest caz termenul de categorie estetică tinde a fi confundat cu orice adjectiv prin care desemnăm niște nuanțe ale esteticului artistic. Termeni ca adevărat, apocaliptic, autentic, biblic, captivant, caustic, consacrat, delicat, diform, dulce, elegant, emfatic, festiv, inimitabil, inflăcărat, macabru, misterios, nobil, nostalgic, ornamental, paradisiac, rațional, reușit, solemn, spiritual, uluitor, vesel, zguduitor, pe care autorul amintit îi consideră categorii estetice, sînt de fapt adjective cu ajutorul cărora disciplinele care studiază arta, mai cu seamă critica de artă, își construiesc discursul explicativ nuanțînd modalitățile particulare de manifestare ale esteticului artistic. Acești termeni nu pot fi asimilați cu categoriile esteticii deoarece nu desemnează aspecte generale ale operelor de artă.

În estetica de orientare marxistă, atît de la noi din țară cît și din alte țări, în general, se adoptă punctul de vedere clasic conform căruia

principalele modalități de manifestare ale valorii estetice în artă pot fi desemnate printr-un număr relativ restrâns de termeni cu semnificație foarte generală cum sînt *frumos*, *sublim*, *tragic*, *comic*, la care se mai adaugă cei de *transfigurare*, *grotesc*, *fantastic*, *oniric*, și în anumite cazuri cel de *urît*.

Superioritatea acestui punct de vedere constă în aceea că admite un număr de termeni suficient de mare pentru a desemna calitățile estetice cele mai generale ale operelor de artă, menținîndu-se astfel la un nivel de generalitate specific esteticii, și evită în același timp diluarea și concretizarea nespecifică a aparatului noțional al esteticii care ar putea avea ca rezultat un descriptivism propriu criticii de artă.

Așa cum am menționat anterior, pînă în secolul nostru, categoria centrală a sistemului categorial al esteticii era considerată cea de frumos. Efortul principal al esteticii era îndreptat în direcția explicării multilaterale a acestei categorii în credința că ea este în măsură să desemneze calitatea esențială a oricărei opere de artă. Dacă avem în vedere specificul operelor de artă create pînă în secolul trecut, situarea frumosului în centrul atenției esteticii apare pe deplin îndreptățită. Preocuparea constantă a creatorilor din toate ramurile artistice a fost aceea de realizare a unor opere care să corespundă în măsură maximă ideii de frumos, așa cum s-a statornicit ea în conștiința oamenilor de-a lungul secolelor. Sub aspect tematic arta aborda cu consecvență aspectele frumoase ale naturii și vieții.

Arta secolului nostru a modificat radical parametrii de stil și tematici ai imaginii artistice. Operele de artă au început să exprime o gamă de aspecte ale vieții și de sentimente care depășesc mult limitele semnificației tradiționale a categoriei de frumos. Practica creației artistice a demonstrat că imaginea artistică poate fi construită nu numai în conformitate cu principiile clasice ale frumosului, ci și după alte principii care, în unele cazuri, pot include calități desemnabile cu termeni opuși frumosului, chiar cu cel de urît. În cazul, de exemplu, al muzicii concrete, al picturilor și sculpturilor cubiste, expresioniste sau suprarealiste care deformează realitatea, termenul de frumos este insuficient adecvat pentru a numi calitățile estetice ale acestor opere. Pentru a explica unele tendințe din creația artistică a secolului nostru, pe lângă categoriile tradiționale, mai sînt necesari și alți termeni cum sînt cei de transfigurare, grotesc, fantastic, oniric și alții.

Sub presiunea noilor orientări, locul și rolul categoriei de frumos în procesul cunoașterii artei a suferit modificări importante. Dintre acestea amintim modificarea raportului dintre frumos și urît în artă. Dacă în mod tradițional arta era considerată incompatibilă cu urîtul, în zilele noastre este admisă ideea că anumite înfățișări ale urîtului pot îndeplini funcții estetice. Ceea ce este apreciat în viața de toate zilele de către conștiința comună ca frumos sau urît nu mai poate fi extins asupra artei contemporane. Atîta vreme cît creația artistică a urmărit transpunerea în operă a frumosului din natură și viață, noțiunile de frumos și urît din conștiința comună erau identice, sau aproape identice, cu sensul acestor noțiuni din estetică. Astfel se explică faptul că noțiunile de frumos

și urit au putut opera în calitate de criterii în aprecierea și judecarea valorii artistice a operelor de artă. În secolul nostru când redarea frumosului din natură și viață nu mai este unicul scop al artei, când operele de artă s-au îndepărtat de natural pe diferite căi, când arta urmează reconstruirea realului, uneori în contradicție netă cu viziunea comună asupra frumosului și făcând apel la mijloace care în mod obișnuit sînt considerate ca aparținînd sferei uritului, criteriile noastre de apreciere și judecare a valorii artistice sînt supuse unor transformări în consecință.

Pentru depășirea inconvenientelor teoretice izvorîte din nepotrivirea dintre sensul clasic al noțiunii de frumos și calitățile estetice ale operelor de artă create în zilele noastre, s-au preconizat mai multe soluții. Una dintre ele vizează lărgirea sferei noțiunii de frumos pînă la a cuprinde toate calitățile estetice, atît ale operelor de artă create după principiile tradiționale, cît și a celor create după principiile contemporane. Această soluție, deși în aparență este simplă, prezintă importante dezavantaje teoretice și practice. Sub aspect teoretic, lărgirea sferei noțiunii de frumos pentru a putea desemna valoarea operelor de artă în general, indiferent de timpul, locul și principiile după care au fost create, duce la diluarea acestei noțiuni și la imposibilitatea oricărei nuanțări a valorii estetice, nuanțare care este o cerință și pentru estetică, în ciuda faptului că ea reprezintă cunoașterea esteticului la cel mai înalt nivel de generalitate.

Dar lărgirea sferei noțiunii de frumos mai prezintă și dezavantaje practice. Schimbarea, completarea sensului noțiunii de frumos duce la blocarea parțială a capacității esteticii de a comunica cu masele și deci la reducerea uneia dintre funcțiile ei sociale principale, cea cognitivă. Fiindcă sensul noțiunii de frumos s-a format și stabilizat în conștiința maselor într-un anumit fel de-a lungul multor secole, schimbarea lui radicală este foarte greu, dacă nu imposibil, de realizat. Oricum, schimbarea sensului noțiunii de frumos ar duce la utilizarea și înțelegerea ei doar de către un număr restrîns de specialiști, la nivelul maselor, cărora le este destinată la urma urmei estetica, producîndu-se neînțelegere, dezorientare și confuzie.

O altă cale preconizată de unii esteticieni pentru soluționarea inconvenientelor decurse din nepotrivirea dintre sensul noțiunii de frumos și noile calități estetice ale operelor de artă create în timpurile noastre, este cea a reorganizării sistemului categorial al esteticii. Această cale, după părerea noastră, este cea mai viabilă și eficientă, ea poate cu adevărat soluționa din punct de vedere teoretic problemele dificile pe care le pune experiența contemporană a creației artistice.

La noi, cel mai cunoscut mod de reorganizare al sistemului categoriilor esteticii, este cel aplicat de către G. Lukacs în *Estetica* sa. Pentru el, categoria de cea mai largă generalitate cu care se poate opera este *esteticul* și nu frumosul. Esteticul poate fi subdivizat, în funcție de domeniul în care se manifestă, în estetic natural, estetic extraartistic din viața socială și estetic artistic. Frumosul în acest caz apare ca o calitate estetică, nu unică și subsumată celei de estetic. Esteticul desemnează,

prin urmare, totalitatea calităților pe care, în cazul artei, o operă le întrunește, indiferent dacă aceste calități fac parte sau nu din sfera frumosului. Astfel că o operă aparține sferei artei nu numai atunci când putem spune despre ea că este frumoasă, ci și în funcție de niște calități exprimabile cu ajutorul altor termeni care însă nu ies din sfera esteticului.

Din cele spuse mai sus nu trebuie să se înțeleagă că din arta contemporană ar fi dispărut frumusețea, iar din estetică conceptul de frumos. Frumusețea este proprie și operelor de artă create în zilele noastre și, normal, conceptul de frumos își păstrează importanța teoretică. Problema trebuie înțeleasă în sensul că, în plan practic, frumusețea, în accepțiunea tradițională a termenului, nu mai este întotdeauna unica determinare a operelor de artă; în plan teoretic, categoria de frumos nu mai este categoria fundamentală a esteticii, ci o categorie care împreună cu altele desemnează calități, ipostaze ale esteticului artistic.

O altă problemă foarte importantă este cea referitoare la rolul categoriilor esteticii în construirea esteticii ca teorie generală a artei și esteticului. Multă vreme s-a crezut că menirea principală a esteticii constă în determinarea categoriei de frumos și stabilirea raporturilor ei cu celelalte categorii, sublimul, tragicul și comicul. Estetica era identificată cu sistemul acestor categorii. Această viziune, care mai subzistă pe alocuri și în zilele noastre, are numeroase merite și posibilități de demonstrare. În mod deosebit ea se întemeiază pe credința, nu întru totul nejustificată, că cele patru categorii exprimă esența valorică a oricărei opere de artă, iar explicarea lor constituie scopul esteticii.

Pe lângă merite, modul de a gândi estetica și sistemul categoriilor ei la care ne-am referit, are și importante limite. În mod deosebit estetica tradițională și sistemul ei de categorii se dovedește a fi limitată fiindcă își rezuma obiectivele la studiul calităților operelor de artă, calități care sînt desemnate cu ajutorul categoriilor menționate anterior. Dar arta, chiar și atunci când o considerăm singurul obiect al esteticii, nu se rezumă la calitățile operelor de artă. Ea cuprinde un număr mult mai mare de momente, fenomene și procese care nu pot fi excluse din sfera de preocupări a esteticii și, de asemenea, nu pot fi considerate nici aspecte secundare ale artei de care estetica se poate ocupa facultativ. Geneza operelor de artă cu calitățile lor specifice, adică activitatea de creație artistică ca expresie a necesității estetice a omului, procesul de receptare a valorilor artistice cu efectele lor particulare, sînt, pe lângă lumea relativ independentă a operelor de artă, momente esențiale ale procesualității sociale a artei. Pentru ca estetica să-și îndeplinească funcțiile sale cognitive trebuie să explice întregul ansamblu al procesualității artei. În vederea acestui scop, estetica este necesar să elaboreze și să utilizeze un aparat categorial și noțional mult mai extins decît se preconizează în estetica tradițională întemeiată pe teoria frumosului. Printre categoriile esteticii, în cazul în care obiectul ei de studiu este arta, se includ și cele de *creație artistică*, *operă de artă* și *receptarea artei*. Ele desemnează principalele momente ale fenomenului artistic așa cum se petrece el în realitatea socială. Celelalte categorii și noțiuni cu care operează estetica

în mod specific sînt subsumate celor menționate mai sus, inclusiv cele care desemnează calitățile estetice ale operelor de artă, adică sistemul tradițional al categoriilor esteticii. În acest fel, sistemul categoriilor esteticii se restructurează într-o nouă ordine impusă nu de rațiuni speculative, ci de necesitatea elementară a adaptării esteticii la realitatea artei. Structura foarte generală a acestui sistem ar putea fi următoarea:

- categoria cea mai generală a esteticii este cea de *artă*, înțeleasă nu în mod tradițional, static, ci dialectic, ca proces integrat în procesul general al vieții sociale;
- la rîndul ei arta se structurează în cele trei momente principale menționate, creația artistică, opera de artă și receptarea artei;
- subsumate celor trei categorii sînt cele care desemnează particularitățile creației artistice, determinațiile principale ale operelor de artă, incluzîndu-se aici și cele care numesc calitățile estetice, și aspectele principale ale receptării artei.

Este ușor de observat că arta este categoria cea mai generală a esteticii numai în cazul în care obiectul esteticii îl limităm la studiul artei. Îndată ce obiectul esteticii îl extindem și la studiul esteticului natural și a celui cultural extraartistic, categoria cea mai generală cu care ea operează este cea de estetic, toate celelalte categorii fiind subordonate ei. De aceea, atunci cînd se vorbește despre categoriile esteticii și raporturile dintre ele, este necesar să se precizeze și care sînt limitele sferei de preocupări a esteticii.

OBSERVATIONS SUR LE SYSTÈME DES CATÉGORIES DE L'ESTHÉTIQUE

(Résumé)

L'article relève certaines raisons qui font que la beauté ne joue plus le rôle de catégorie fondamentale dans l'esthétique contemporaine. Par conséquent, l'auteur considère comme nécessaire la restructuration du système des catégories esthétiques dans le but de décrire le phénomène artistique dans l'ordre de son déroulement réel. Ainsi, la catégorie fondamentale de l'esthétique devient celle de l'art et en étroite liaison avec elle, celles de „création artistique“, „oeuvre d'art“ et „réception de l'art“.

SPAȚIUL ȘI TIMPUL LA KANT (V)
(La 200 de ani de la apariția *Criticii rațiunii pure*)

GHEORGHE TOMA

După unii interpreți a lui Kant, *Estetica transcendențială*, respectiv partea unde este expusă concepția sa asupra spațiului și timpului, este capitolul cel mai important al *Criticii rațiunii pure*, intuiția apriori pură fiind considerată uneori ca una dintre cele mai importante piese conceptuale inventate de Kant. După alții însă, elementul central îl constituie logica transcendențială, în primul rând analitica. Alți interpreți au ajuns însă la concluzia după care concepția kantiană asupra spațiului și timpului, așa cum o găsim expusă în *Disertație*, este mai bine încheșată, mai clară și mai rezistentă decât forma ei ulterioară¹.

Problema determinării naturii, a importanței spațiului și timpului, era firesc să apară ca o problemă necesară în fața gândirii filozofice. Faptul că ea a luat proporții atât de mari în gândirea lui Kant, că el a ridicat-o la un nivel teoretic atât de înalt, că a făcut prin urmare din spațiu și timp un punct forte al criticii sale, este un merit deosebit al acestui gânditor. Spațiul și timpul, acțiunea reciprocă, cauzalitatea etc., nu erau numai categorii ale științei ci și ale filozofiei, ale cunoașterii în general, forme esențiale ale realității, care se impuneau a fi studiate. După cum se știe, Kant va porni în elaborarea concepției sale asupra spațiului și timpului de la Newton, care postulase caracterul real, absolut și obiectiv al spațiului și timpului. Originea newtoniană a concepției kantiene este un fapt asupra căruia n-a existat niciodată vreo îndoială în îndelungata istorie a kantianismului. Trebuie spus însă că într-o anumită măsură în pozițiile kantiene își fac loc și elemente de proveniență leibniziană. De pildă, Leibniz, împotriva lui Descartes și a lui Newton, va face din spațiu un dat pur spiritual, el fiind primul, între gânditorii și oamenii de știință moderni, care reduce spațiul la timp, iar timpul îl asimilează legii substanței. În gândirea lui Kant a putut trece de asemenea de aici ideea idealității spațiului și timpului, precum și unele laturi ale conceptului de conexiune, îmbrăcînd forma intuitivismului și constructivismului matematic.

Am putea reține prin urmare faptul, de o importanță dialectică deosebită, că prin Kant filozofia modernă face din spațiu și timp un capitol esențial al sistemului de gândire asupra realității, avînd loc un proces de lărgire a orizonturilor ei logice, categoriale și constructive. Dar trebuie

¹ De pildă, A. Rivaud, în *Histoire de la philosophie*, V. Première Partie, Paris, 1968, p. 98. susține faptul următor: „Această problemă a fost studiată în *Disertația* din 1770, iar asupra acestui punct *Critica rațiunii pure* înregistrează, fără schimbări notabile reputabile obținute în *Disertație*, două noutăți numai: ordinea este inversată și Kant tratează mai întâi spațiul. El distinge, de asemenea, ceea ce nu făcuse încă, o *expunere metafizică* și o *expunere transcendențială*“.

spus că spațiul și timpul sînt abordate aici nu din punctul de vedere al teoriei existenței, ci sînt analizate din punctul de vedere al teoriei cunoașterii, adică ca forme ale cunoașterii, ca forme pur logice ale spiritului nostru cunoscător, ale sensibilității, forme care fac posibilă experiența. Empiriștii au rămas la afirmația că izvorul cunoașterii este experiența, nearătînd cum este posibilă experiența.

Înainte de a întreprinde o analiză a concepției kantiene asupra spațiului și timpului se impun a fi reținute și următoarele aspecte introductive. Orice cunoaștere este după Kant rezultatul interacțiunii, conlucrării a două facultăți: *sensibilitatea* și *intelectul*. Prin intermediul sensibilității ne este *dat* obiectul, prin intelect el este gîndit, *cunoscut*. Forma esențială a sensibilității este intuiția pură, categoriile sînt formele intelectului, sensibilitatea este intuitivă și receptivă, intelectul este discursiv, logic și constitutiv. După Kant, *intuiția* și *conceptele* constituie elementele întregii cunoașteri „germenii săi originali“, în așa fel încît „nici conceptele fără o intuiție, care să le corespundă într-un fel oarecare, nici intuiția fără concepte nu pot da o cunoaștere“ ideile, conceptele fără intuiții sînt goale, intuițiile fără concepte sînt oarbe, cunoașterea apărînd ca o „intuiție gînditoare“. „Aceste două facultăți sau capacități nu-și pot schimba funcțiile lor. Intelectul nu poate nimic intui, iar simțurile nu pot nimic gîndi. Numai din faptul că ele se unesc poate izvorî cunoașterea. Dar din această cauză nu e îngăduit totuși a amesteca contribuția lor, ci avem puternice motive să le separăm, să le distingem cu grijă una de alta. De aceea distingem știința regulilor sensibilității în genere, adică estetica, de știința regulilor intelectului în genere, adică logica“². Problema fusese pusă în aceeași formă și în *Disertație*: intuiția nu poate gîndi, intelectul nu poate intui nimic. Aici era vorba totuși de o antinomie ce trebuia rezolvată, pentru a întemeia valoarea obiectivă a cunoașterii, rezolvare care este posibilă după Kant prin apriorismul său transcendențial, prin desprinderea unui nou principiu gnoseologic.

Estetica transcendențială este după Kant o știință, însă ea este altceva decît știința frumosului. Expresia de *estetic* este luată de Kant numai într-un singur sens, anume în înțelesul său vechi, antic, de disciplină a reflectării senzoriale. Deci în accepțiunea kantiană estetica transcendențială este o parte a filozofiei critice, știința formelor intuiției sensibile, și nu știința frumosului. Această știință este transcendențială întrucît arată că *intuiția pură* a sensibilității este forma prin care conștiința noastră se raportează a priori la obiecte³.

² *Critica rațiunii pure*, 1969, Ed. științifică, p. 92.

³ „Transcendențialul — spune M. Florian —, prin uzul său empiric, imanent, condiționat, neagă transcendențialul și deci vechea metafizică în înțelesul tradițional al acesteia, dar pe de altă parte tinde să îmbrățișeze necondiționatul, absolutul, transcendențialul ca și vechea metafizică. Dualitatea este clară: Kant este convins că a distrus o metafizică, aceea tradițională, demascînd-o ca o știință înfloritoare, ca o știință fantasmagorică (eine Bleudwerk), dar a pus bazele metafizicii viitoare care se va putea înfățișa ca știință“, în „Revista de filosofie“, t. 15, 1968, pp. 331—332.

Termenul de *transcendental* este definit de Kant în opoziție cu cel de *transcendent*, iar din modul cum delimitează el transcendentalul de ceea ce este transcendent se poate vedea o dată în plus atât originalitatea cât și caracterul metafizic al gândirii kantiene, neînțelegerea raportului dintre absolut și relativ. Transcendental este după Kant ceea ce e dat înainte de orice experiență, pe când transcendentul se referă la ceea care se situează dincolo de orice experiență. Transcendentalul definește un dat care este dincolo de experiență, dar înăuntrul experienței, înăuntrul conștiinței noastre. Transcendentul e gândit în afara experienței și a conștiinței umane, este absolutul, *lucrul in sine*, el este deci în afara și a experienței și a conștiinței. Transcendentul după Kant, deși existența lui este postulatată în mod necesar, nu e condiție a experienței noastre.

Prin definirea metodei esteticii transcendentele, care am văzut că este la el cu totul altceva decât știința frumosului, ni se dezvăluie ceva din modul propriu gândirii kantiene. Kant separă mai întâi, observând elementele constitutive originare ale întregului, apoi încearcă să unească ceea ce a fost separat, adică încearcă să depășească dualismul metafizic. El definește esența metodei sale în termenii următori: „În Estetica transcendentală deci voi izola, în primul rînd sensibilitatea, făcînd abstracție de tot ce intelectul gîndește aici prin conceptul lui pentru ca să nu rămînă nimic decît intuiția empirică. În al doilea rînd, vom îndepărta de la această intuiție și tot ce aparține senzației, pentru ca să nu rămînă decît intuiția pură și simpla formă a fenomenelor, singurul lucru pe care sensibilitatea îl poate oferi apriori. În această cercetare se va găsi că există două forme pure ale intuiției sensibile ca principii ale cunoașterii apriori, anume spațiul și timpul, cu a căror examinare ne vom ocupa acum”⁴.

Acest proces de analiză, de izolare a părților întregului, în vederea determinării domeniului lor de origine, cum va spune Kant în *Prolegomena*, are loc în două direcții: se separă mai întâi intelectul de sensibilitate, împotriva acelor care nu vedeau aici decît o diferență *cantitativă* și nu *calitativă*, apoi separă sensibilitatea pură de cea empirică, adică separă materia de formă: „atunci, din această intuiție empirică îmi mai rămîne ceva, anume întinderea și figura. Aceasta aparține intuiției pure, care are loc în minte apriori ca simplă formă a sensibilității”, forma pură a sensibilității „unde tot diversul este intuit în anumite raporturi”⁵. Intuiția pură a sensibilității este după Kant originară, apriori și receptivă, necesară și universală, dar în același timp ea este subiectivă și particulară. Trebuie spus că teoria kantiană asupra intuiției pure a sensibilității nu este întotdeauna destul de clară, unele idei sînt numai afirmate și nu demonstrate, sensul lor complet dezvăluindu-se pe parcurs. După Kant există două forme și numai două forme ale funcției receptive a conștiinței, ale intuiției pure, *spațiul și timpul*; deci intuiția pură, actul intuiționării se determină ca intuiție spațială, *externă*, și ca intuiție temporară, *internă*.

⁴ I m m. Kant, *op. cit.*

⁵ *Ibidem*, p. 62.

Estetica transcendențială, această știință a principiilor intuiției sensibile pure, nu poate conține după Kant mai mult decât aceste două forme ale intuiției apriori. Acestea sînt suficiente și necesare fiind singurele pure, neamestecate cu elemente empirice. Toate celelalte concepte ce aparțin sensibilității, cum ar fi mișcarea, au în ele ceva empiric. Faptul că aceste forme sînt pure, necesare, putînd juca deci rol de „condiții ale oricărei experiențe posibile“, rezultă după Kant și din faptul că sînt însușiri general omenești, și ca atare nu se modifică, nu se schimbă, ci rămîn veșnice.

Kant va găsi acum din nou prilejul de a pune în evidență eroarea filozofiei leibniziano-wolfiană. El arată că oricît de clare ar deveni, prin analiză, prin efort logic, aceste intuiții, ele nu ne-ar putea apropia mai mult de lucrul în sine. Prin aceste forme, prin aceste receptacole apriori ale sensibilității, oricît de mult am pătrunde în lumea fenomenului, noi nu putem depăși niciodată, nici în reprezentare și nici în cunoaștere, limitele acestuia. Este o eroare a filozofiei raționaliste atunci cînd consideră că deosebirea dintre sensibilitate și intelect e de ordin logic. Această deosebire nu este după Kant de ordin metafizic sau logic, ci de ordin *transcendențial*. Ea privește nu numai claritatea sau neclaritatea reprezentărilor noastre, ci „originea și conținutul lor“⁶. Adică prin sensibilitate noi nu cunoaștem doar confuz, neclar, natura obiectelor în sine, ci n-o cunoaștem deloc. Ceea ce cunoaștem este numai modul cum ne apare ea nouă, cum există ea pentru noi. Dar Kant nu va spune niciodată că lumea așa cum este ea dată e singura lume posibilă și reală. De aceea el va face cunoscută de la început demarcația cheie între lumea *fenomenală* și cea *noumenală*, punînd bazele *fenomenismului* său agnostic.

Rezultatul analizei transcendențiale a sensibilității va fi deci în concepția lui Kant dublu: pe de-o parte se ajunge la ideea spațiului și timpului ca forme apriori ale sensibilității, condiții ale experienței, iar pe de altă parte, la ideea lucrului în sine. Spațiul și timpul, forme pure ale intuiției sensibile, deci nu concepte ale intelectului, se raportează la obiecte, făcîndu-le posibile, dar numai ca *fenomene* și nu ca *noumene*, ca lucruri în sine, pe baza spațiului și timpului noi știm numai ceea ce este lumea pentru noi și nu cum este ea în sine. În analiza spațiului și timpului critica rămîne în interiorul subiectului, rămîne la condițiile subiective prin care ceva apare, devine un lucru pentru noi.

Lumea exterioară, lumea obiectivă, independentă de conștiința noastră, dată în cunoaștere conștiinței noastre, este situată de Kant în afara spațiului și a timpului. În felul acesta, cum spunea Engels, el „a eliberat gîndirea rațională de spațiu și de timp, a situat-o în afara spațiului și timpului“⁷. Această eliberare e reală nu numai în sensul că spațiul și timpul încetează odată cu Kant de a fi categorii ale intelectului, iar intelectul cu sistemul său de categorii fiind situat în afara timpului, ci în sensul că însuși conceptul de existență, de realitate obiectivă, este golit, în lupta împotriva vechii ontologii, de acest conținut al său. „Admițînd

⁶ *Ibidem*, p. 82, 83.

⁷ Marx - Engels, *Scrieri din tinerețe*, Ed. politică, București, 1968, p. 38.

existența realității obiective, adică a materiei în mișcare, independent de conștiința noastră, sublinia V. I. Lenin, materialismul trebuie să admită de asemenea în mod inevitabil și realitatea obiectivă a timpului și a spațiului, spre deosebire în primul rând de kantiani, care se situează în această problemă pe partea idealismului, văzînd în spațiu și timp forme ale contemplării omenești, și au o realitate obiectivă⁸.

În fine, o altă problemă generală a *Esteticii transcendentele* ar fi după Kant următoarea: ea trebuie să fie o cunoaștere, o știință certă și nu ipotetică sau aparentă, ca vechea metafizică. Această situație nouă implică sarcina, care este după Kant cu totul revoluționară, de a stabili natura fundamentală a cunoașterii sensibile, cunoaștere care constă, după cum am văzut, în faptul că intuiția nu este altceva decît reprezentarea de fenomene, iar judecățile matematice, în primul rând acestea, conțin necesitate și generalitate abso-lută, natura lor sintetică se întemeiază pe intuiție. Dacă intuiția n-ar fi pură ci numai empirică n-ar avea de unde rezulta propoziții valabile în general, propoziții apodictice. Cînd această cunoștință ar fi dedusă din concepte, atunci ea ar fi analitică, fiind derivată din intuiția empirică, ea n-ar mai putea fi apodictică, în cel mai bun caz ar conține o necesitate aproximativă.

Vom trece acum la analiza conținutului determinant al conceptelor de spațiu și timp în viziunea kantiană. Se impune să reținem mai întii faptul că *Estetica transcendentă* cuprinde două analize asupra spațiului și timpului: o analiză pe care Kant o face din punct de vedere metafizic și una transcendentă. Analiza sau expunerea metafizică pune în evidență proprietățile intuitiv-apriori ale spațiului și timpului, pe cînd analiza transcendentă ne arată cum se pot fonda cunoștințele necesare sintetice apriori, în domeniul geometriei și al fizicii. Prin urmare, spațiul și timpul, forme ale sensibilității pure, întemeiază după Kant cunoștința fenomenală.

În al doilea rînd, expunerea metafizică, de și precede pe cea transcendentă, precum determinarea spațiului precede timpul, este la Kant dependentă de aceasta, pusă în slujba acesteia. În expunerea transcendentă se arată în fond că spațiul și timpul nu sînt concepte sau categorii, ci forme pure ale sensibilității, dezvoltîndu-se natura lor intuitivă⁹. De aici vor rezulta de fapt două categorii de concluzii critice: o categorie orientată împotriva empirismului, iar altă împotriva raționalismului. Iar între argumentele aduse de Kant în favoarea apriorității spațiului și timpului apare o simetrie aproape perfectă, argumentul al treilea din expunerea metafizică a conceptului de timp ține mai mult de conținutul expunerii transcendente. *Spațiul* nu este un concept empiric care să fi fost scos din experiențe externe; este o reprezentare necesară apriori, care stă la baza tuturor intuițiilor externe; nu este un

⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 14, E.S.P.L.P., 1954, p. 166.

⁹ Imm. Kant, *op. cit.*, p. 70.

concept discursiv sau, cum se spune, un concept universal de raporturi ale lucrurilor în genere, ci o intuiție pură; este reprezentat ca o mărime infinită *dată*¹⁰. *Timpul* nu e un concept empiric care să fi fost scos dintr-o experiență oarecare; este o reprezentare necesară, care se află la baza tuturor intuițiilor; are numai o dimensiune: timpuri diferite, nu sînt simultane, ci succesive (așa cum spații diferite nu sînt succesive ci simultane); nu e un concept discursiv sau, cum e numit un concept general, ci o formă a intuiției sensibile. Infinitatea timpului nu înseamnă altceva decît că orice mărime determinată a timpului este posibilă numai prin limitările unui timp unic care servește ca fundament¹¹.

Dacă în *Disertația* din 1770 Kant începe analiza sa cu categoria timpului, aici vedem că răstoarnă ordinea. Ne apare însă afirmată o simetrie între argumentele aduse de Kant pentru aprioritatea spațiului și timpului: n-au origine în experiență, nu sînt concepte discursive, ci reprezentări ale intuiției pure, sînt ambele condiții necesare apriori ale experienței, au caracter infinit, iar două din judecăți sînt negative. Avem pe de-o parte la Kant două forme originare ale sensibilității, ale intuiției pure fiecare fiind un izvor aparte al cunoașterii, iar pe de altă parte ni se relevă o simetrie, cum spuneam, aproape perfectă între ele, o unitate a lor prin definiție. Dacă intuiția pură a sensibilității, așa cum o stabilește Kant prin separare transcendentă, este una și unitară, nu-i mai puțin adevărat că formele ei de existență, una în raport cu cealaltă, sînt distinct structurate: intuiția externă și internă, spațiul și timpul. Situația aceasta ar putea face loc ideii, în fond o idee empirică, că nu poate fi vorba de o intuiție ca atare, ci numai de două intuiții originare.

Situația se prezintă pînă la urmă astfel: la început el limitează timpul la intuiția internă și îl răpește fenomenelor intuiției externe, făcînd loc unui dualism metafizic, și chiar unui idealism subiectiv. Adevărul este însă că încercînd să întemeieze obiectivitatea timpului Kant va reduce spațiul la timp, susținînd că tot ceea ce există, fenomene externe sau interne, reprezentări asupra lumii materiale sau spirituale, se supun legii succesiunii, timpului. Timpul devine, în această dialectică kantiană, condiția formală intuitivă a oricărui fenomen, a experienței în general, fundamentul schematismului său transcendentă. „Dacă pot spune apriori: toate fenomenele externe sînt în spațiu și sînt determinate apriori după raporturile spațiului, atunci pot spune într-un mod cu totul general, porînd de la principiul simțului intern: toate fenomenele în genere, adică toate fenomenele simțurilor sînt în timp și stau necesar în raporturi de timp“¹².

¹⁰ *Ibidem*, pp. 67—70.

¹¹ *Ibidem*, pp. 74—75.

¹² *Ibidem*, p. 77. De la acest moment al concepției kantiene asupra timpului a plecat Bergson înlocuind, printr-o nouă critică iraționalistă a lui Kant, metoda logică cu cea psihologică în determinarea conceptului său esențial de *durată pură* (vezi Madelein Barthélemy-Madaule, *Bergson adversaire de Kant*, Presse Universitaire de France, Paris, 1966).

Spațiul și timpul, spune Kant, nu sînt concepte discursive sau categorii ale rațiunii, ci intuiții pure, forme ale sensibilității. Nu sînt și nu pot fi deci derivate, extrase din experiență prin generalizare logică, ci ele preced experiența, lumea fenomenală și o condiționează, o fac posibilă. Spațiul și timpul nu există în și prin lucruri, ci există în fenomene numai în funcție de aceste receptacole ale subiectivității. Deci în concepția lui Kant spațiul și timpul sînt *forme și funcții* ale intuiției pure, asupra lor se răsfrîng cele două note definitorii ale intuiției apriori: **necesitatea și subiectivitatea, universalitatea și particularitatea, unitatea și unicitatea**. De aceea s-a putut afirma că în aceste reprezentări, așa cum le definește Kant, am avea a face cu un fel de *categorii individuale* sau „concepte individuale tipice”, care vor intra mai tîrziu în logica istoriei. Experiența, în accepțiunea kantiană, ar putea fi iarăși un exemplu de concept unic și unitar sau „concept individual tipic”¹³.

Este un merit al lui Kant de a fi elaborat o teorie filozofică a spațiului și timpului, independentă și opusă teologiei, deși în lupta sa împotriva logicismului metafizic el face din spațiu și timp simple reprezentări apriori ale sensibilității, intuiții pure. Iar în acest domeniu, cum spune chiar el, Kant l-a avut ca dascăl în primul rînd pe Newton. Însă Kant a procedat — am putea spune — și aici cu materialul istoric, adică cu conținutul științei newtoniene, așa cum a procedat cu ideea roussanistă a conștiinței; unele poziții ale științei vor suferi în criticism o anumită abatere ideologică. Dacă Kant depășește explicațiile newtoniene atunci cînd afirmă că spațiul și timpul au caracter nelimitat, infinit, definind conceptul unei experiențe fără Dumnezeu, el se situează sub pozițiile științei afirmînd că acestea sînt numai forme pure ale sensibilității, că nu au prin urmare valoare reflectorie obiectivă, adică n-au și o realitate independentă de conștiință.

Am văzut că după Kant spațiul și timpul nu sînt decît forme apriori ale simțului extern și intern, iar realitatea obiectivă a existenței, căreia îi recunoaște totuși capacitatea de a trezi conștiința noastră la activitate, e redusă la un lucru în sine. Deci teoria newtoniană a caracterului real, absolut și relativ, adevărat și aparent, matematic și comun a spațiului și timpului cunoaște la gînditorul Kant, în măsura în care ea a fost o premisă esențială a criticismului, această metamorfoză subiectivist-aprioristă. În sensul acesta este concludentă teoria lui Kant, — el fiind altfel adversar al ineitismului — asupra caracterului *ideal și real* al spațiului și timpului, întrucît după el matematica și fizica nu pot întemeia caracterul *necesar apodictic* al cunoștințelor lor decît acceptînd natura neempirică, nenotională, caracterul apriori al spațiului și timpului. Unii interpreți ai lui Kant au văzut aici o mișcare în cerc, întrucît el deduce caracterul

¹³ Herald Höffding, *La relativité philosophique*. Totalité et relation, Paris, 1924, p. 142. „Reprezentarea spațiului, spune M. Heidegger în același sens, este deci reprezentarea imediată a unei unicități individuale, cu alte cuvinte este o intuiție, dacă este adevărat că esența intuiției trebuie să fie o *representatio singularis*: „Kant et le problème de la métaphysique”, p. 105.

¹⁴ I. Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale*. Trad. de prof. V. Marian, Ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 31—32.

apriori, realitatea cunoștințelor esențiale, din știință, mai ales din matematică.

În fine, mai trebuie spus că teoria kantiană asupra spațiului și timpului, teorie brăzdată de neclarități și contradicții interne, este determinată de nivelul metodologic, încă destul de limitat, al științei epocii sale, de faptul că acesta se găsea în faza ei predominant metafizică, mecanicistă, continuând lupta cu limite impuse rațiunii de vechile reprezentări aristotelico-medievale asupra naturii. Dezvoltarea științelor naturii, apariția unor noi modele de cunoaștere naturalist-științifice, ca atare a altor modalități de a reduce fenomenele naturale la legi matematice, constituirea modului de gândire teoretic propriu fizicii relativiste, vor face să se ruineze odată cu mecanicismul și apriorismul kantian¹⁵.

Înțelegerea esenței, semnificației criticismului kantian la toate nivelurile sale, înțelegerea rolului său istoric, ca moment esențial în procesul de constituire a unui nou mod de gândire, este condiționată de raportarea la climatul epocii, la dificultățile cu care se luptau știința și filozofia timpului, la înfundăturile în care intra uneori teoria, raportarea sa la modul metafizic general, dominat de gândire. Caracteristic acestui mod de gândire era faptul, cum spunea Fr. Engels, „că se vedeau peste tot opoziții rigide“, că în fața lucrurilor și indivizilor izolați se uita legătura dintre ele, „iar în fața existenței uită de devenire“. Această concepție metafizică dominantă privea și *conștiința* „ca ceva de la bun început dat, opus existenței, naturii. În acest caz trebuie să pară foarte ciudată concordanța deplină între conștiință și natură, între legile naturii și legile gândirii“¹⁶.

Am văzut cum încă din perioada precritică, în oscilarea sa între *raționalism* și *empirism*, Kant va separa existența de gândire, în spiritul iluminismului epocii sale, dislocând, într-o anumită măsură, unele poziții ale metafizicii tradiționale, arătând care sînt limitele principiului identității logice atunci cînd acesta se aplică la raportul dintre existență și conștiință și la raportul dintre sensibilitate și intelect. Vom vedea că încercînd să stabilească trecerea între sensibilitate și intelect Kant își imaginează, construiește, faimosul său schematism transcendențial, unde forma fundamentală de înscriere va fi nu spațiul ci timpul.

¹⁵ Reținem în această ordine de idei lucrarea lui Mihai Drăgănescu, *Profunzimele lumii materiale* (în mod deosebit eseul *Limita lucrului în sine*), Ed. politică, București, 1979.

¹⁶ Marx-Engels, *Opere*, vol. 20, Ed. politică, București, 1964, p. 35.

RAUM UND ZEIT BEI KANT (V)

(Zusammenfassung)

Es wird vor allem die Tatsache hervorgehoben, dass Raum und Zeit bei Kant Gegenstand der philosophischen Betrachtung werden; aus einfachen Darstellungen, wissenschaftlichen Begriffen — Raum und Zeit — bilden sich nun Fragen der Kritik heraus. Danach wird aufgezeigt, worin die metaphysische Analyse von Raum und Zeit besteht, die Tatsache, dass diese beiden Formen des menschlichen Geistes bei Kant nicht Begriffe sondern Institutionen der Sinnlichkeit sind. Die Kantsche Theorie von Raum und Zeit macht einen metaphysischen, agnostischen Unterschied zwischen *nomen* und *fenomen* also zwischen der Welt der Dinge an sich und der Zeit als Formen der reinen sinnlichen Intuition; das wird ein Leitmotiv seiner Gnosziologie.

RAPORTUL DINTRE CONȘTIINȚA SOCIALĂ ȘI CONȘTIINȚA INDIVIDUALĂ

MARIA SEMENIUC

În etapa actuală, cînd asistăm la o creștere tot mai accentuată a rolului factorului conștient în dezvoltarea societății, problemele ce vizează conștiința socială și cea individuală, raporturile complexe ce se stabilesc între ele, funcțiile și structura acestora au o însemnătate nu numai teoretică, ci și practică, politică. Rolul activ al conștiinței sociale socialiste în afirmarea și dezvoltarea personalității umane, în edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate explică interesul și preocuparea partidului nostru pentru îmbunătățirea conținutului activității politico-educative, ca principal factor de formare și dezvoltare a unei conștiințe socialiste înaintate, ca important mijloc de ridicare a conștiințelor individuale la nivelul conștiinței sociale socialiste.

Documentele de partid, stabilind direcțiile fundamentale ale activității ideologice și politico-educative, insistă asupra necesității perfecționării muncii de propagandă, ridicării acesteia la o nouă calitate, situării ei la nivelul cerințelor actuale ale dezvoltării sociale. Nu este, de aceea, în-
timplător faptul că tovarășul Nicolae Ceaușescu constata la cel de-al XII-lea Congres al partidului: „În general se poate spune că se menține încă o evidentă rămînere în urmă a activității ideologice și politico-educative față de dezvoltarea generală a societății. De aceea, sarcina centrală a partidului pentru perioada următoare este ridicarea întregii propagande la nivelul marilor realizări obținute în opera de construcție socialistă, transformarea într-o măsură și mai mare a ideologiei noastre revoluționare, a muncii educative într-o puternică forță de mobilizare și dinamizare a energiilor creatoare ale întregului nostru popor“ [3, p. 82].

Mult discutată și în trecut, problema raportului ce există între conștiința socială și cea individuală continuă să reprezinte și astăzi obiect de dezbateră în literatura filozofică.

Nu ne vom opri asupra încercărilor de analiză și explicare a acestui raport în filozofia și sociologia nemarxistă, încercări care, stabilind discontinuitatea și opoziția dintre social și individual, fie au interpretat caracteristicile psihice ale indivizilor drept factori esențiali, determinanți și explicativi ai proceselor și relațiilor sociale, fie au considerat conștiința colectivă ca o realitate distinctă, independentă de creația spirituală a indivizilor.

Depășind această opoziție, filozofia marxistă, fără a nega, firește, trăsăturile specifice proprii conștiinței sociale și celei individuale, particularitățile ce le diferențiază, explică și demonstrează unitatea și continuitatea socialului și individualului pe fondul comun ce le generează și determină întreaga lor dezvoltare și evoluție istorică — existența socială.

Abordarea conștiinței sociale din perspectiva raportului ei cu con-

știința individuală, ne va îndrepta atenția spre câteva aspecte ce vizează, pe de o parte, rolul conștiinței sociale în formarea și dezvoltarea conștiințelor individuale, iar pe de altă parte, importanța trecerii elementelor conștiinței individuale în patrimoniul spiritual al societății.

Conștiința socială, ca proces de reflectare și însușire spirituală a lumii, aparține întotdeauna omului individual, concret. Izvorul ei îl constituie relația ce se stabilește între individ ca ființă socială și mediul său natural și social. Tot ceea ce constituie conținutul conștiinței sociale a apărut și a existat în conștiința indivizilor. Ca atare, ea nu are o existență separată de oameni, în sensul că ar veni în omenire de undeva din afară, ci este creația indivizilor, se dezvoltă și se îmbogățește prin activitatea spirituală a acestora.

Însă indivizii nu trăiesc izolați. Ei aparțin unei societăți, se integrează în diferite clase și grupuri sociale, în cadrul cărora, în mod necesar, intră în relații de cooperare, de comunicare, desfășoară activități comune, împărtășesc cu semenii lor anumite concepții, cunoștințe, interese comune. Așa cum societatea nu reprezintă simpla însumare a indivizilor, nici elementele componente ale conștiinței sociale, ca reflex al relațiilor sociale, nu sînt în mod simplu juxtapuse unele altora. Din raporturile ce se stabilesc între indivizi, din această țesătură de acțiuni și interacțiuni apar trăsături și determinații noi care nu se reduc la suma mecanică a conștiințelor individuale, la particularitățile psihice ale indivizilor. Prin urmare, conștiința socială, deși există și se manifestă în și prin multitudinea conștiințelor individuale, ea nu este rezultatul însumării conținutului acestora, ci cuprinde ceea ce este esențial, comun și general indivizilor, claselor și grupurilor sociale. „Conștiința socială — scrie P. Andrei — apare deci tot ca ceva imanent în conștiința individuală, însă cu un caracter special... tocmai pentru că ea cuprinde ceva mai mult decît e în conștiința fiecăruia — sinteza lor“ [4, p. 371].

Ca generalizare, ca sinteză creatoare a conștiințelor individuale, cu trăsături specifice care se supun legilor obiective ale dezvoltării istorice, conștiința socială nu se reduce la valorile spirituale create de generația prezentă, ci cuprinde și pe cele moștenite de la generațiile anterioare, folosind expresia lui A. Gramsci, ea „rezumă și adună toată istoria trecută“.

În acest sens, se poate afirma că viața spirituală a societății nu există exclusiv în conștiința individului, în ideile și cunoștințele acestuia, ci are și o formă de existență obiectivată. Prin procesul de obiectivare în lucrări științifice, filozofice, în opere de artă etc. conștiința socială depășește sfera subiectivului, trecînd din planul subiectivității în planul obiectivității, devine o realitate de sine stătătoare care „... presează ea însăși, cu forța materialității asupra conștiinței umane, modelînd-o“ [6, p. 38].

Intrucît individul concret este o ființă socială, conștiința lui, viața lui spirituală este prin însăși natura sa un produs social, rezultat al interacțiunii individului cu alți indivizi, al procesului de comunicare, al schimbului de cunoștințe și experiențe cu semenii săi, într-un cuvînt, al procesului de socializare. În cadrul acestui proces membrii unei societăți asi-

milează, interiorizează pe tot parcursul vieții lor valorile spirituale ale societății, le integrează în structura conștiinței lor, în structura personalității lor și prin aceasta se adaptează la condițiile de viață ale societății în care trăiesc. În afara procesului de socializare nu se poate vorbi de influența conștiinței sociale asupra celei individuale, de trecerea individualului în social, de legătura lor reciprocă.

În procesul evoluției conștiinței individuale, la baza formării și dezvoltării acesteia se află însușirea și asimilarea valorilor spirituale acumulate de omenire de-a lungul istoriei sale. Avînd în vedere acest aspect al dependenței cunoașterii individului de experiența generațiilor anterioare, Engels scria că acum „... nu mai este necesar ca fiecare individ în parte să fi trecut prin proprie experiență, experiența lui individuală poate fi înlocuită, pînă la un anumit grad, prin rezultatele experienței acumulate de un șir de strămoși“ [2, p. 373]. Prin urmare, fiecare generație nouă, fiecare individ, intrînd în viață, trebuie să-și însușească bogăția spirituală a societății respective. Tocmai prin aceasta conștiința individuală este în esența și conținutul său o expresie a conștiinței sociale.

În cadrul acestui raport de determinare a conținutului conștiințelor individuale, conștiința socială îndeplinește rolul de mediu formativ, modelator prin faptul că ea le propune sau le furnizează idei, cunoștințe, norme și reguli de comportament, le oferă „maniere de a gândi, a simți și acționa“, după cum se exprimă É. Durkheim. În acest sens, s-ar putea spune că ea constituie un fel de „model“ sau „tipar“ ce se impune conștiințelor individuale, din care acestea se inspiră și fără de care ele nu s-ar putea forma și dezvolta. Copilul care se naște și crește într-un anumit sistem de valori particulare (naționale, de clasă etc.) este destinat să-și însușească acele idei, norme de comportament, reguli morale, elemente ale concepției despre lume pe care le oferă societatea, colectivitatea în care trăiește.

Deci, conștiința socială se impune conștiințelor individuale, are, așa cum justificat preciza É. Durkheim, un caracter de constrîngere în raport cu individul. Această constrîngere se exprimă atît în apărarea stărilor și valorilor sociale date, cît și în sancțiunea împotriva încălcării lor. Fiecare societate își creează o serie de instituții și organizații prin care se realizează și se exercită această constrîngere (instituțiile educative, aparatele puterii de stat, legislația etc.).

Prin urmare, în relația dialectică dintre conștiința socială și cea individuală se constată un anumit primat al conștiinței sociale față de care conștiința individuală, subiectivitatea umană are un caracter secund, derivat. Cu toate acestea, conștiința socială nu anihilează personalitatea individului. Conștiințele individuale, formate și dezvoltate sub influența conștiinței sociale, pot reacționa față de aceasta și, inspirîndu-se din modelul oferit, pot crea valori noi. Mai mult decît atît, însăși societatea solicită și determină, ca o condiție necesară a continuității sale, dezvoltarea creatoare a moștenirii spirituale. În consecință, conștiința individuală, în afirmarea sa, tinde să depășească cadrul impus de conștiința socială, nesupunîndu-se întru totul constrîngerilor acesteia. De aceea, elementele conștiinței sociale nu se regăsesc automat în conștiința tuturor

indivizilor din societatea respectivă și nici nu sînt însușite în același mod de către toți indivizii. Se cunosc numeroase situații în care indivizii s-au situat pe alte poziții și și-au însușit alte valori politice și morale decît cele ale clasei sau grupului social din care făceau parte.

Complexitatea și varietatea modului de asimilare a conținutului conștiinței sociale de către conștiința individuală, cîmplicatele raporturi dintre ele se explică, pe de o parte, prin autonomia relativă de care dispune fiecare conștiință individuală față de cea socială, iar pe de altă parte, prin multitudinea factorilor mediatori ce intervin în procesul de raportare a subiectivității umane la sistemul de valori spirituale (educația, familia, colectivul de muncă, grupul de prieteni, locul și rolul individului în sistemul relațiilor sociale etc.). Acești factori determină atitudinea individului față de diferite idei, concepții, norme și reguli de comportament, asigură succesul sau insuccesul în însușirea lor, eficiența practică a acestora.

În virtutea autonomiei sale relative față de valorile spirituale structurate în conștiința socială, fiecare individ asimilează și interiorizează elementele conștiinței sociale într-o manieră proprie. Fiecare se angajează în acest proces printr-o parte mai mult sau mai puțin importantă a personalității sale, acționează și reacționează conform cu ceea ce este, adică urmînd dispozițiile, înclinațiile și tendințele sale particulare. Prin urmare, individualizarea conștiinței sociale, procesul de transferare a elementelor acesteia în conștiința individuală nu depinde numai de atmosfera spirituală în care apare și se formează individul, ci și de posibilitățile și particularitățile sale individuale, de trăsăturile biologice moștenite, de structura lui psiho-fiziologică. Clasicii marxismului explicînd natura socială a conștiinței individului, au insistat, în mod justificat, asupra necesității de a lua în considerare trăsăturile individuale ale conștiinței umane. „Totmai pentru că gîndirea, de pildă — scriau Marx și Engels —, este gîndirea acestui individ determinat, ea rămîne gîndirea lui, determinată de individualitatea lui și de relațiile în cadrul cărora trăiește” [1, p. 264].

Conștiința individuală, deși cuprinde elemente care se regăsesc în conștiința societății (elemente ale clasei, națiunii, epocii etc.), într-un anumit sens este mai săracă în conținut decît conștiința socială. Nici un individ nu posedă întreaga bogăție spirituală a epocii respective. În alt sens însă, conștiința individuală este și mai bogată, mai nuanțată, cuprinde și ceva în plus care aparține numai ei. Acest „plus“, această bogăție rezultă din modul specific în care elementele conștiinței sociale sînt îmbinate, organizate și structurate de fiecare individ în parte, în funcție de particularitățile sale individuale. Totmai acest „plus“, care reprezintă irepetabilul și distinctul în raport cu ceilalți, face din individ o persoană unică și singulară. Referindu-se la prezența elementelor sociale în conștiința oamenilor, E. Durkheim, notează: „Există în fiecare din noi conștiințe, am putea spune, două conștiințe: una, care ne este comună cu grupul nostru în întregime, care în consecință nu este propriu-zis a noastră, ci societatea trăind și acționînd în noi; alta care ne reprezintă, dimpotrivă,

pe noi în ceea ce avem personal și distinct, în ceea ce face din noi un individ“ [5, p. 99].

Bineînțeles, nu este posibil să se facă o distincție absolută între ce și cât este social și ce și cât este individual în conștiința unui individ, și nici să se măsoare ce volum, ce proporție a valorilor spirituale este, astfel, asimilată și integrată în structura spirituală a fiecăruia. Dealtfel, proporția nu numai că este variabilă de la un individ la altul, dar și cea ce este asimilat poate să capete sensuri și semnificații diferite în viața acestora, poate să provoace sentimente, aspirații, scopuri și idealuri diferite.

Deoarece fiecare om își are individualitatea și personalitatea sa distinctă, însușirea și respectarea normelor și valorilor spirituale nu înseamnă uniformizarea spirituală a membrilor unei societăți. În formarea și dezvoltarea conștiințelor individuale există „... o dialectică a generalului, particularului și individualului, o dialectică a necesității, împlinirii și libertății care fac ca afirmarea conștiinței sociale dominante în societate să nu ducă la vreo uniformizare spirituală“ [7, p. 140].

Din toate acestea rezultă că, deși conștiința socială se impune indivizilor, ea reprezintă un cadru destul de larg pentru a oferi acestora posibilitatea alegerii, opțiunii între diferite norme morale, reguli de comportament, între valori dominante și secundare, între modele preferențiale și cele acceptate sau tolerate. În această ordine de idei, N. Kallós și A. Roth scriu: „Imensa bogăție și varietate de valori create de societate și posibilitatea — mai mult sau mai puțin limitată — a individului de a participa la crearea și însușirea lor, după cum și diferitele situații concrete de viață, impun omului necesitatea de a alege, de a opta pentru unele valori, de a renunța la altele“ [8, p. 207].

Însușirea modelului spiritual pe care-l oferă societatea indivizilor, implică, prin urmare, și un anumit grad de libertate, de decizie din partea acestora. Libertatea ca necesitate înțelegătoare, în acest domeniu, „... înseamnă înainte de toate cunoașterea valorilor, cunoașterea și înțelegerea deosebirilor dintre valori și pseudovalori sau antivalori, cunoașterea și înțelegerea rolului și importanței diferitelor valori în contextul istoric dat, în situația concretă dată“ [8, p. 213]. Libertatea de alegere se află, desigur, întotdeauna în anumite limite date. Dincolo de aceste limite, comportamentul, atitudinea unui individ sînt considerate de societate ca fiind deviate.

Acest proces de asimilare a elementelor conștiinței sociale nu este lipsit de anumite situații conflictuale. Dublul plan în care trăiește omul, cel interior, individual și cel exterior, social determină anumite contradicții, conflicte în însușirea și interiorizarea valorilor spirituale propuse. „Alegerea este (sau poate fi) conflictuală — scriu autorii mai sus citați — nu numai în cazul opțiunii în favoarea unui anumit domeniu în dauha altora, dar și în cazul preferării unor valori față de altele în cadrul aceluiași domeniu“ [8, p. 213].

Raportarea indivizilor la sistemul de valori spirituale nu se realizează în mod mecanic, nu este pasivă, ci presupune o participare activă, conștientă, critică, presupune deci și o anumită selectivitate în funcție

de necesitățile, aspirațiile, interesele lor, ale clasei sau grupului social din care fac parte.

Odată însușite și integrate în structura conștiinței individuale, elementele conștiinței sociale devin o obligație morală, o regulă de comportament, de viață. Datorită acestui fapt exigențele și imperativele formulate de societate, forța de constrângere și de control social exercitate de conștiința socială în raport cu indivizii, nu sînt, în fond, decît puțin resimțite și mai puțin în mod conștient de aceștia. Tocmai de aceea oamenilor li se pare „normal“ sau „natural“ să se comporte într-un anumit mod și nu altfel. Prin urmare, individul nu are sentimentul, în fiecare împrejurare, că ar suferi influența și controlul unei autorități exterioare conștiinței lui, de a fi obiectul unei constrîngerii. „Conștiința socială — scrie P. Andrei — sub forma concretă de obiceiuri, norme morale și de drept ni se impune nouă, ... și cu toate acestea ea este în noi pentru că deși ne depășește, societatea ne este imanentă“ [4, p. 372].

Astfel, normele și valorile sociale exterioare indivizilor, cum insistă să le spună É. Durkheim, devenind norme și valori interioare acestora, apar fiecăruia ca făcînd parte din propria sa conștiință în care se găsește, în ultimă instanță, sursa conformării sale față de ele. Menționăm aici, că nu ne gîndim la conformism și mai ales la unul absolut. Însăși posibilitatea alegerii, libertatea care „... înseamnă să alegi tu pentru tine“, implică o anumită notă non-conformistă [8, p. 209].

Conștiința socială, participînd prin sistemul de valori pe care-l propune la formarea unor convingeri și idealuri, determinînd atitudini față de muncă și de viață la fiecare din membrii societății, contribuind la dezvoltarea capacităților lor de creație, oferindu-le posibilități de acțiune și de afirmare, îndeplinește simultan o funcție activă de informare și formare a conștiinței individului, a structurii personalității sale.

Influența vieții spirituale a societății asupra ideilor, cunoștințelor individului nu anulează valoarea creației acestuia în dezvoltarea conștiinței sociale.

Așa cum spuneam mai sus, însăși conștiința socială a luat naștere și s-a dezvoltat în procesul cunoașterii mai multor generații pe baza activității unor indivizi concreți (oameni de știință, ideologi, artiști etc.), ca urmare a trecerii ideilor, cunoștințelor, teoriilor, elaborate de aceștia, în sistemul general al cunoașterii umane în continuă dezvoltare. În acest fel, fiecare individ îmbogățește ansamblul conștiinței sociale cu o creație specifică, particulară și, uneori, singulară.

Însă nu orice cunoștință intră în patrimoniul spiritual al omenirii. Incluziunea individualului în social este condiționată de gradul de apropiere a indivizilor de domeniile și laturile realității, de aspectele esențiale și legile acestora, de gradul de apropiere a indivizilor de adevărul obiectiv. Desigur, această condiție e necesară, dar nu suficientă.

Procesul transferării elementelor conștiinței sociale în patrimoniul spiritual al societății este determinat și de anumite condiții social-istorice, de năzuințele și scopurile unor clase și grupuri sociale, interesate sau nu în afirmarea unor creații umane. Promovarea rezultatelor cunoașterii individuale în sfera valorilor spirituale, „... recunoașterea generală a

situării unor creații pe treptele înalte ale valorilor științifice sau artistice a necesitat un îndelungat proces. Valorile nu posedă întotdeauna atributul evidenței" [8, p. 210]. Istoria cunoașterii umane oferă exemple de astfel de valori care n-au fost recunoscute și apreciate la vremea lor, ci mult mai târziu cînd au apărut condiții social-istorice favorabile. În funcție de aceste condiții, produsele activității indivizilor pot (sau nu) să devină un bun al altor indivizi, pot să supraviețuiască acestora, să se transmită din generație în generație, să se înscrie în marea memorie a umanității — conștiința socială —, constituind, la rîndul lor, temelia cuceririlor spirituale viitoare.

În concluzie, putem afirma că relația dialectică dintre conștiința socială și cea individuală, trecerile reciproce dintre individual și social constituie una din resursele interioare ale dezvoltării conștiinței sociale, ale continuității sale istorice.

BIBLIOGRAFIE

1. K. Marx - F. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, București, 1958.
2. F. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. politică, București, 1966.
3. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al P.C.R.*, Ed. politică, București, 1979.
4. P. Andrei, *Opere sociologice*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., București, 1975.
5. É. Durkheim, *De la division du travail social*, Librairie F. Alcan, Paris, 1922.
6. D. Ghișe, *Corelația dintre existența socială și conștiința socială*, în „Era socialistă”, nr. 2, 1979.
7. N. Kallós, *Sociologie, politică, ideologie*, Ed. Facla, Timișoara, 1975.
8. N. Kallós, A. Roth, *Axiologie și etică*, Ed. științifică, București, 1968.

СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ОБЩЕСТВЕННЫМ И ИНДИВИДУАЛЬНЫМ СОЗНАНИЕМ

(Резюме)

Автор настоящей статьи анализирует некоторые стороны, касающиеся формативной функции общественного сознания по отношению к индивидуальному сознанию. Излагается мысль о том, что индивидуальное сознание формируется через ассимиляцию и интериоризацию элементов общественного сознания. Процесс индивидуализации этих элементов обусловлен особыми условиями жизни индивидов, их наклонностями, интересами и их индивидуальными свойствами.

В то же время, в статье анализируется значение и роль индивидуального духовного творчества для развития и обогащения общественного сознания.

ELIMINAREA POLITICII DE FORȚĂ DIN RELAȚIILE
INTERNAȚIONALE — IMPERATIV MAJOR AL ZILELOR NOASTRE

VASILE AVRAM

Concepută și elaborată în strinsă unitate dialectică cu politica internă a Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a țării noastre spre comunism, politica externă a Republicii Socialiste România poartă amprenta definitorie a gândirii și acțiunii militante, novatoare, revoluționare și cutezătoare a secretarului general al partidului, președintele țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, personalitate politică remarcabilă a lumii contemporane, promotor al cauzei păcii, socialismului, libertății și independenței popoarelor, al edificării unei lumi mai bune și mai drepte pe planeta noastră.

România socialistă, prin partidul său comunist, prin personalitatea proeminentă a tovarășului Nicolae Ceaușescu, conducătorul partidului și statului nostru, și-a afirmat din plin capacitatea de a stabili în mod just obiectivele și liniile directoare ale politicii externe și de a da răspunsuri realiste și soluții constructive la problemele care confruntă viața internațională, pornind în primul rând de la analiza și înțelegerea corectă, lucidă a realităților social-economice, politice și naționale ale lumii contemporane, a principalelor tendințe și procese care au loc pe plan mondial. Pe baza studierii atente a evoluției evenimentelor și fenomenelor din viața internațională, a analizei lor științifice și a evaluării lor realiste și lucide, partidul și statul nostru desfășoară o politică externă dinamică, profund constructivă, consacrată întăririi și dezvoltării continue a colaborării și păcii internaționale.

În acest context al activității externe a partidului și statului nostru, Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, pe baza analizei materialist-dialectice și istorice a dezvoltării sociale contemporane, a raportului de forțe pe plan mondial, a confirmat și dezvoltat aprecierea de mare însemnătate principială și practică potrivit căreia în viața internațională s-au conturat tot mai puternic două tendințe diametral opuse. „Pe de o parte, s-a manifestat tendința spre menținerea sferelor de influență și dominație, spre o nouă reimpărțire a acestora, iar, pe de altă parte, tendința de a se pune capăt politicii imperialiste de forță și dictat, a sferelor de influență, de a se asigura afirmarea independentă a tuturor națiunilor lumii, destinderea și pacea”¹. Ampla confruntare dintre aceste două tendințe fundamentale reprezintă axa politicii mondiale în zilele noastre, exprimă, în esență, lupta dintre vechi și nou pe arena internațională. Totodată, pe acest fond, s-au adăugat problemele complexe ale crizei economice mondiale, ale crizei energetice, financiare, iar, pe această bază, criza socială și politică a lumii capitaliste, s-au

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1979, p. 90.

intensificat și au apărut noi contradicții dintre state și grupuri de state, generînd noi focare de tensiune și conflict, periclitînd pacea și securitatea în lumea întreagă.

În raportul prezentat la Congresul al XII-lea al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu atrăgea, de asemenea, atenția asupra faptului că tendințele actuale negative de consolidare și de reîmpărțire a sferelor de influență „vor continua să persiste și chiar să se amplifice”². Și într-adevăr, noile evoluții ale situației din lume confirmă această apreciere. Situația internațională s-a agravat, existînd pericolul real al revenirii la vechea politică a „războiului rece” — ceea ce implică un grav recul al destinderii, subminarea independenței popoarelor, a păcii și securității în lume. Mersul evenimentelor a confirmat pe deplin aprecierea cuprinsă în documentele partidului nostru, potrivit căreia procesul destinderii este abia la început și are un caracter fragil. Or, așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu „s-a creat o anumită iluzie cu privire la faptul că destinderea este ireversibilă, ceea ce a dus la o atitudine de autoliniștire și de slăbire a vigilenței față de acțiunile ostile destinderii”³.

În concepția României socialiste, a președintelui Nicolae Ceaușescu, destinderea nu înseamnă o politică de relaxare, de liniștire, ci ea presupune intensificarea luptei, a eforturilor din partea tuturor popoarelor, a tuturor forțelor înaintate din lume pentru instaurarea în viața internațională a unor relații noi, democratice, bazate pe egalitate. Aceasta impune să se acționeze cu fermitate pentru a asigura soluționarea tuturor problemelor litigioase exclusiv prin mijloace pașnice, pe calea tratativelor, pe baza respectării independenței fiecărui popor, a neamestecului în treburile interne ale altor state, a dreptului popoarelor de a se dezvolta libere și de a-și hotări singure destinele.

Destinderea reprezintă o necesitate obiectivă, un proces calitativ nou ce se înscrie în rîndul amplelor curente pozitive ale epocii contemporane și, ca urmare, ea se cere apărută, consolidată și amplificată neconținut pentru a deveni o stare definitivă trainică a vieții internaționale — unica alternativă rațională în etapa actuală, corespunzătoare intereselor vitale ale întregii umanități, aspirațiilor tuturor popoarelor⁴. Destinderea este un proces dinamic care reclamă acțiuni și eforturi constructive din partea tuturor popoarelor, aportul tuturor statelor — mari, mijlocii, mici, dezvoltate și în curs de dezvoltare, indiferent de sistemul lor social-politic —, a fiecărui guvern la menținerea și consolidarea acestui proces complex, multidimensional și de interes universal. În acest context, repudierea categorică a politicii de forță din viața internațională și promovarea unei politici noi, de colaborare, pace și destindere, reprezintă problema centrală a lumii contemporane, căreia partidul și stătul nostru îi acordă o atenție deosebită.

În etapa actuală, în promovarea politicii de forță și dictat, de domi-

² *Ibidem*, p. 92—93.

³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Capitală*, 6 martie 1980, Ed. politică, București, 1980, p. 33.

⁴ Vezi Nicolae Ecobescu, *Obiective și cerințe ale destinderii internaționale*, (I și II), „Era socialistă”, nr. 18 și 19/1978.

nație și de reimpărțire a zonelor de influență se recurge la căi militare, cît și la căi economice. Evident, practic sînt folosite ambele căi, dar în momentul de față, cea mai primejdioasă pentru popoare, pentru pacea și independența acestora, principalul instrument al politicii de dominație și dictat îl constituie, fără îndoială, recurgerea la căile militare, care îmbracă diverse forme.

Desfășurarea evenimentelor din ultimii ani atestă justetea concluziei partidului și statului nostru potrivit căreia conflictele militare dintre state, tendințele de permanentizare a ocupației unor teritorii străine acaparate prin forță, încercările de a „rezolva” litigiile dintre state pe calea armelor, intervențiile militare în treburile interne ale altor popoare, demonstrațiile de forță, „ajutorul militar”, presiuni de tot felul etc., afectează profund dezvoltarea economico-socială a popoarelor, pun în pericol independența și suveranitatea statelor, pacea și securitatea întregii lumi. De aceea, abolirea neîntîrziată a unor asemenea practici, afirmarea deplină a tratativilor politice, ca unică modalitate rațională și posibilă de soluționare a diferendelor internaționale, constituie o necesitate obiectivă a dezvoltării mondiale contemporane, a vieții internaționale actuale, o cerință imperioasă pentru asigurarea continuității cursului spre des-tindere.

În analiza realităților lumii contemporane trebuie să avem în vedere și faptul că dezvoltarea istorică, vechea politică imperialistă de forță și dictat, îndelungata dominație colonială au generat și au lăsat nesoluționate numeroase probleme complicate — în special litigii de ordin teritorial sau național — în raporturile interstatale. La această moștenire a trecutului se mai adaugă și unele divergențe de ordin politic, economic, ideologic izvorite din marea diversitate a condițiilor și particularităților concret istorice în care acționează țările lumii. În această situație complexă se impune, ca o cerință primordială a păcii și securității omenirii, ca toate neînțelegerile sau problemele litigioase care apar la un moment dat în relațiile dintre state să fie soluționate nu pe calea forței, a confruntărilor armate, ci pe cale politică, pe calea tratativilor pașnice dintre state. Aceasta decurge în mod logic, obiectiv, din marile procese și transformări revoluționare ce au loc în lume, din însăși configurația politică a lumii contemporane, din structura și caracterul sistemului actual de relații internaționale, bazat pe existența statelor naționale suverane și independente⁵.

Realitățile lumii internaționale actuale evidențiază, în același timp, că politica de forță, dominație și hegemonism duce la menținerea vechilor focare de conflict în lume și la apariția de noi stări conflictuale, la izbucnirea unor războaie locale*, împiedică soluționarea oricăror pro-

⁵ Vezi Constantin Florea, *Reglementarea pașnică, prin tratative a diferendelor dintre state*, „Era socialistă”, nr. 3/1979, p. 9 și urm.

* Pe baza unor cercetări întreprinse se apreciază că după anul 1945 în diferite zone ale lumii au avut loc circa 130 de conflicte așa-numite locale, în care victimele și pagubele materiale se apropie, numeric, de bilanțul tragic al celui de-al doilea război mondial. (Vezi N. Chilie, *Pacea este oare „indezirabilă”?*, „Era socialistă”, nr. 10/1980, p. 38.)

bleme dintre state pe calea tratativilor pașnice, trecerea la măsuri concrete de dezarmare, oferă terenul prielnic pentru continuarea și accelerarea cursei înarmărilor — pentru care în anul 1980 omenirea a cheltuit fabuloasa sumă de 500 miliarde de dolari —, a menținerii blocurilor militare, periclitiind pacea și securitatea internațională.

De asemenea, politica de forță și a amenințării cu forța are ca scop împiedicarea transformărilor revoluționare, progresiste în structura relațiilor internaționale, ca și a transformărilor înnoitoare și a progresului social în viața internă a popoarelor, menținerea privilegiilor de care se bucură adeptii și promotorii politicii de dominație și amestec în treburile altor state⁶.

Așadar, prin actele de folosire a forței și amenințare cu forța, prin politica de dominație și dictat se înțelege o practică perimată aflată în totală contradicție cu principiile fundamentale ale dreptului internațional, o practică care încearcă să înlocuiască legalitatea și morala internațională cu forța, care refuză dialogul pe o bază de autentică egalitate, care utilizează dictatul armelor sau constrîngerilor de altă natură, sfidînd rațiunea, spiritul constructiv. Persistența unei asemenea tendințe negative în viața internațională se distinge prin aceea că, într-o lume a interdependențelor, ea pune în cel mai grav pericol cauza colaborării și păcii, a independenței și libertății popoarelor, destinderea, însăși securitatea planetei noastre.

Îngrijorează și faptul că în actualele condiții ale deteriorării situației internaționale, în sfera gîndirii social-politice burgheze, doctrinarii și apologeții teoriilor belicoase se activează și relansează într-o manieră „nouă” — în dezacord flagrant cu dezideratele vitale ale popoarelor — teze și idei cu un caracter profund reacționar, antiuman, prin care se pledează în favoarea politicii de forță și dominație, se proslăvesc războaiele și se proclamă necesitatea lor. În ultimul timp au apărut unele lucrări teoretice și s-au făcut chiar declarații politice care pun în discuție valabilitatea și viabilitatea politicii de destindere. Sînt unii politologi și doctrinari — apologeți ai politicii de forță și agresiune — care încearcă să dovedească ceea ce, de fapt, nu poate fi dovedit în mod rațional, și anume: „inconsistența” și „naivitatea” politicii de destindere, „caracterul indezirabil” al păcii și „necesitatea” și chiar „funcțiile utile de neînlocuit” ale războiului în dezvoltarea societății umane⁷. Așadar, se aduce în domeniul relațiilor internaționale cunoscuta teorie a violenței ca factor al dezvoltării sociale și se proclamă inevitabilitatea războaielor în epoca noastră. Desigur, se poate ușor constata — analizînd lucrurile prin prisma rațiunii — caracterul aberant, inuman și ultrareacționar al unor astfel de concepții, faptul că ele condamnă apriori omenirea la distrugere și subscrie la interesele cercurilor imperialiste, reacționare, ostile destinderei, cauzei păcii și colaborării internaționale.

⁶ Vezi Ion Diaconu, *Imperativul excluderii depline a forței din relațiile internaționale*, „Era socialistă”, nr. 2/1979, p. 18 și urm.

⁷ Vezi Nicolae Chilie, *op. cit.*, p. 36—37.

În aceste condiții, interesele reale, actuale și de perspectivă ale omenirii determină, mai mult ca oricând, ca voința și conștiința popoarelor să respingă cu fermitate ideea războiului, politica de forță și dominație, să subscrie plenar la imperativul destinderii în viața internațională. Totodată, afirmarea destinderii ca proces complex și statornic în viața internațională trebuie să includă și renunțarea la concepții desuete, iraționale și antiumaniste, presupunând, în acest sens, continuarea luptei în planul ideilor și concepțiilor despre viață și societate. În acest context, se evidențiază spiritul profund științific, umanist și militant al Programului Partidului Comunist Român, al documentelor Congresului al XII-lea al partidului nostru, care, pe baza unei profunde analize a fenomenelor din viața internațională, relevă importanța acțiunii și luptei unite a tuturor forțelor înaintate ale lumii contemporane pentru a opri cursul înarmării, pentru abolirea vechii politici imperialiste de forță și dictat, pentru continuarea cursului spre destindere, securitate și pace.

România socialistă, președintele țării, tovarășul Nicolae Ceaușescu, consideră că astăzi, mai mult ca oricând, pe primul plan stă asigurarea păcii, a dreptului popoarelor de a se bucura de libertate și independență deplină, „a dreptului omenirii la viață și pace”⁸. Dreptul la viață fiind pe bună dreptate considerat „dreptul fundamental al omului”⁹. Iată de ce, eliminarea forței din raporturile interstatale reprezintă, fără îndoială, un imperativ major al zilelor noastre, un obiectiv prioritar al eforturilor popoarelor, al întregii comunități internaționale pentru înfăptuirea unei lumi a păcii, colaborării și progresului.

În ceea ce îl privește, poporul român s-a pronunțat o dată în plus în această direcție prin hotărârile Congresului al XII-lea al partidului, care deschid noi perspective participării tot mai active a României la lupta politică pentru excluderea deplină a forței din viața internațională, pentru soluționarea exclusiv pe cale pașnică, prin tratative a problemelor litigioase și a conflictelor dintre state. Propunerile concrete formulate în raportul prezentat de tovarășul Nicolae Ceaușescu la congres — printre care organizarea unei conferințe speciale de dezarmare în Europa și încheierea unui pact general de renunțare la forță și la amenințarea cu forță, de nefolosire a armamentelor nucleare și clasice — constituie, fără îndoială, un program concret de acțiune destinat realizării acestei cerințe obiective a lumii contemporane.

Ca stat european, România socialistă este preocupată, în mod firesc, de climatul politic al continentului, de modul de rezolvare a problemelor din această parte a lumii, care au avut în istorie un rol determinant asupra situației mondiale. Aceasta este și rațiunea pentru care partidul și statul nostru, personal tovarășul Nicolae Ceaușescu, acționează cu perseverență pentru continuitatea procesului de edificare a unui sistem durabil de securitate și cooperare în Europa. Asigurarea continuității procesului C.S.C.E. reprezintă, în concepția țării noastre, o parte inte-

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Cuvintare la deschiderea Forumului tineretului*, 5 mai 1980, Ed. politică, București, 1980, p. 24.

⁹ *Ibidem*.

grantă, inseparabilă a Actului final semnat la Helsinki. Pe această linie se înscrie și propunerea președintelui Nicolae Ceaușescu privind găzduirea de către România, la București, a viitoarei reuniuni pentru securitate și cooperare în Europa — propunere care a fost înregistrată cu numărul unu în cadrul documentelor reuniunii de la Madrid.

Și la reuniunea general-europeană de la Madrid, consecventă poziției sale, România socialistă a subliniat, cu fermitate, imperatiivele reale ale securității și cooperării în Europa, necesitatea dinamizării acțiunilor destinate să dea un nou impuls politicii de destindere și să se asigure înlăptuirea documentelor semnate la Helsinki. Sînt concludente în acest sens, cele zece propuneri realiste și constructive prezentate de țara noastră, ca documente oficiale, în prima etapă a acestei reuniuni propuneri care exprimă concepția României, a președintelui Nicolae Ceaușescu cu privire la căile și modalitățile de dezvoltare a colaborării, de promovare a destinderii, dezarmării și securității în Europa și în întreaga lume. În ansamblul acestor propuneri, care se integrează organic în politica externă dinamică, principială și constructivă a României socialiste, se evidențiază, prin importanța ei, propunerea privind încheierea unui tratat general-european de nerecurgere la forță și la amenințarea cu forță.

Preocuparea consecventă a României pentru destindere și securitate, nu numai în Europa, ci și în întreaga lume, s-a manifestat și pe planul activității desfășurate în cadrul Organizației Națiunilor Unite. Din multiple acțiuni și inițiative pe această linie ale țării noastre se pot desprinde, ca un exemplu grăitor, cele legate de încheierea unui tratat universal de nerecurgere la forță și la amenințarea cu forță. România socialistă este ferm hotărâtă ca, împreună cu celelalte state, să facă totul pentru a-și aduce contribuția la instaurarea unui climat de pace, destindere și securitate pe continentul nostru și în lume.

Relevînd cu o mare forță de convingere rolul hotărîtor al popoarelor în condițiile actuale complexe, marcate de agravarea climatului mondial, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea: „Avem convingerea că stă în puterea maselor populare de pretutindeni, a popoarelor, ca, acționînd unite, cu toată fermitatea, să spună un NU hotărît politicii de forță, să spună un NU hotărît politicii de înarmare, să spună un NU hotărît politicii de revenire la „războiul rece“ și să asigure triumful politicii de independență națională, de destindere, de dezarmare și de pace¹⁰. Acest apel adresat popoarelor lumii, de la tribuna Congresului al II-lea al Frontului Democrației și Unității Socialiste, prin glasul supremei autorități politice a României, al tovarășului Nicolae Ceaușescu, eminentă personalitate a lumii contemporane, este definitiv pentru gîndul curat, liber și drept și pentru acțiunea hotărîtă a poporului român de a edifica o lume mai bună și mai dreaptă, o lume care să fie ferită de distrugerile unui război, o lume în care să fie definitiv instaurate pacea și colaborarea între popoare.

¹⁰ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul al II-lea al Frontului Democrației și Unității Socialiste, 17 ianuarie 1980*, Ed. politică, București, 1980, p. 36.

L'ABOLITION DE LA POLITIQUE DE FORCE DANS LES
RELATIONS INTERNATIONALES — DÉSIDÉRATA DE NOS JOURS

(Résumé)

Du point de vue des Documents du XII-ème Congrès du Parti Communiste Roumain, l'étude fait une analyse succincte des principaux processus et tendances qui caractérisent la vie internationale actuelle, mettant en évidence les conséquences nocives et extrêmement dangereuses, pour la paix et la sécurité mondiale, de la politique impérialiste de force et de dictat. Dans ce sens, l'étude relève la conception de notre parti et de notre État, de notre Secrétaire général, le Président de notre pays, le camarade Nicolae Ceaușescu, concernant la nécessité de l'abolition de la politique de force ainsi que de la menace avec la force dans les relations internationales — désidérata majeur de nos jours.

L'idée principale qui s'en dégage, en premier lieu dans les conditions actuelles complexes, marquées par l'aggravation de la tension dans le climat mondial, est que la lutte de toutes les forces avancées unifiées s'impose dans le monde contemporain pour la diminution de la tension, pour arrêter le cours de l'armement, pour renoncer à la force et résoudre les problèmes litigieux entre les États exclusivement par voie diplomatique, pour assurer la continuité de la détente internationale, la collaboration et la paix.

NICOLAE IORGA DESPRE ROLUL MASELOR POPULARE ÎN ISTORIE

AUGUSTIN BUDUȘAN

Situînd omul, activitatea umană în centrul istoriei, apreciind că istoria este rezultatul acțiunii unei „omeniri creatoare în evoluție“, în mod firesc. Nicolae Iorga va ajunge să constate că rolul hotărîtor în dezvoltarea societății revine „celor mulți“, maselor populare. Cercetarea atentă a imensei sale opere duce la concluzia că această teză constituie, de fapt, una din permanențele gîndirii și activității sale. Dealtfel, o particularitate a concepției sale istorice, prin care s-a impus în istoriografia română și în cea universală, o reprezintă și ruptura cu vechiul mod de a scrie istoria, în care se acorda aproape exclusiv atenție doar personalităților, „eroilor“, masele fiind lăsate în afara cercetărilor istorice.

În acest context, în cercetarea istoriei naționale, cum însuși Iorga va preciza, obiectivul său principal va fi urmărirea dezvoltării poporului român „nu în personalitățile sale, mai mult sau mai puțin mari, deoarece acestea primesc o valoare pozitivă numai în măsura în care, printre multe milioane, au contribuit la această mare operă a unei istorii de două mii de ani“¹. În acest mod, răspunsul lui Iorga la întrebarea, este istoria opera eroului sau a maselor, se situează nu între aceste extreme, ci mult mai realist și mai aproape de adevăr în luarea în considerare a raportului dialectic dintre personalități și mase, a condiționării lor reciproce.

Aplicînd aceste idei în opera sa istorică, savantul român a respins constant o istorie a „domnului din scaun“, limitarea acesteia la cronică domnitorilor și a oamenilor de curte sau a diferitelor familii de boieri. Pentru el era mult mai importantă urmărirea „istoriei țării însăși“ și pornind de aici „eforturile spre înțelegerea, dincolo de limitele înguste ale istoriei politice, a forțelor profunde, în a căror mișcare considera că trebuie căutate explicațiile marilor procese istorice“².

Iorga a ajuns la aceste concluzii și datorită investigațiilor sale asupra marilor evenimente istorice, care au avut loc cu precădere în secolele XVIII și XIX, ca, de pildă, răscoalele populare, mișcările de eliberare națională și socială, revoluțiile burgheze, care au scos pregnant în evidență rolul maselor de făuritori ai istoriei. Sub acest aspect pot fi amintiți istorici cum au fost Gabriel Monod și Karl Lamprecht, dascăli ai lui Iorga, care fără a ignora faptele și activitatea conducătorilor, se vor ocupa pe larg de istoria popoarelor, de care fără îndoială marele istoric a fost influențat.

¹ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, vol. I, Ed. Casa Școalelor, București, 1922, p. 9.

² A. Oțetea, *N. Iorga, istoric al românilor*, „Revista de istorie“, nr. 6/1965, p. 1222.

În același timp, marele nostru istoric continuă și o tradiție a istoriografiei române pe care o ridică la un nivel superior, tradiție ilustrată de activitatea lui Nicolae Bălcescu, care, de pe pozițiile unui democratism revoluționar, susține cu consecvență rolul hotărîtor al maselor populare în istorie și a lui M. Kogălniceanu, care și el afirmase necesitatea studierii rolului poporului în făurirea istoriei. Continuînd asemenea orientări, Nicolae Iorga va afirma, nu numai dintr-o perspectivă teoretică, rolul maselor în istorie, ci va face ceva mai mult, va studia cu migală și consecvență numeroasele și diversele manifestări de viață populară a acestora, va culege dovezi oricît de mărunte venite din această lume. Fiind de acord că putem distinge două aspecte principale, strîns legate între ele: unul care se referă la analiza teoretică propriu-zisă a rolului maselor în istorie și un alt aspect privind cercetarea ca atare, sub raport istoric, etnografic, economic, folcloric etc., a diferitelor laturi ale activității și creației maselor, vom putea constata că la Iorga accentul cade nu atît pe abordarea teoretică, cît mai ales pe studierea concretă, directă, nemijlocită a vieții materiale și spirituale a poporului³. Și în acest caz, ca în numeroase altele, argumentația teoretică nu constituie decît un punct de plecare pentru o cercetare atentă, migăloasă a „factorilor acelora care pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor, a căror izvor e în însăși energia primordială ori în energia cîștigată a acelui popor”⁴.

În acest fel, Iorga era de părere că se pot releva tradițiile, spiritualitatea, munca și luptele, jertfa și abnegația unui popor atît de bine păstrate și conservate, în ceea ce privește istoria noastră națională în datinile, precum și însemnările practice și artistice ale poporului nostru de la țară, „bun și sigur păstrător al moștenirii celor mai îndepărtați strămoși”.

Propunîndu-și să realizeze vaste sinteze, deopotrivă de istorie națională sau universală, prin care să depășească obișnuitele limite geografice sau cronologice, Iorga a căutat să vadă, să parcurgă „tot”, să scrie istoria nu după lucrări de referință, ci pe baza cunoașterii aprofundate a mărturiilor contemporane cu epocile sau evenimentele trecute. Acest crez l-a dus la cercetarea arhivelor din țară și de peste hotare, a bisericilor și mănăstirilor, a documentelor păstrate în colecții particulare, a vieții satelor noastre etc., convins fiind că tocmai aici poate găsi dovezi asupra vechimii și continuității culturii materiale și spirituale a poporului nostru. Efortul lui se va concretiza în publicarea a extrem de numeroase tomuri (peste 100), ce vor servi, mai apoi, ca bază principală de documentare, în elaborarea lucrărilor sale istorice. Aceasta, pentru că, spunea el, „în sutele de mii de documente, se poate căuta tot materialul acelei culturi proprii, în care energia și inițiativa națională au știut să contopească într-un tot armonios, potrivit cu situația și aptitudinile noastre, caracterele

³ Vezi, în acest sens, și V. Popa, *N. Iorga despre rolul maselor și al personalităților în istorie*, „Revista de filozofie”, nr. 7/1969, p. 868—873.

⁴ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 89.

civilizației occidentale cu a celei orientale, ai cărei moștenitori legitimi și integrali am fost⁵.

Iată de ce, Nicolae Iorga nu s-a rezumat la a tăia „în marmură trăsăturile eroilor“, ci preponderent a voit să cunoască „bazoreliefurile mulțimilor“, să redea „biografia“ poporului, mediul în care acesta se dezvoltă și acționează.

Desigur, i s-ar putea imputa că nu ne-a oferit o definiție riguros științifică a noțiunii de mase populare, din textul său am putea înțelege, cum, de altfel, frecvent o și face, identificarea acestora cu masele de țărani sau (și) includerea în rindul lor a unor reprezentanți ai claselor dominante, mai ales a acelor care realizau activități științifice, artistice, literare.

De asemenea, Nicolae Iorga n-a sesizat întotdeauna caracterul eterogen, clasele și categoriile sociale diferite reunite în categoria de mase, aceasta, desigur, în funcție de natura orînduirilor sociale studiate. Dincolo însă de asemenea obiecții, „în accepția cea mai largă, el înțelege prin mase pe toți aceia care sufereau și duceau greul vieții, pe toți cei care munceau sau erau asupriți și umiliți“⁶, de fapt în mod real și în spiritul concepției materialist-istorice, pe principalii producători de bunuri materiale ai societății. Este demn de subliniat și concepția foarte progresistă a cărturarului român cu privire la rolul activ, creator al maselor populare, la faptul că acestea au viața lor economică și spirituală și rămîn în istorie prin această viață.

„Pentru ca, va scrie el, Perikles să vorbească în Agora, pentru ca Phidias să creeze zeii după modelele divine pe care le ascundea în mintea sa de artist, pentru ca Miltiade să învingă și Eschil să cînte biruința, trebuia ca din generație în generație o întreagă clasă de ființe omenеști să aibă viața lor pentru alții, să-și ardă prinosul zilnic al muncii lor nerăsplătite pentru a lumina sărbătoarea“⁷.

De altfel, în acest context, Nicolae Iorga aprecia că factorul de unire al maselor este în primul rînd unul moral, suferința, dar și munca sub diferitele ei forme; mai puțin a sesizat, așa cum vom vedea, lupta acestora, mișcările lor sociale ca forță motrice a dezvoltării istoriei, a succesiunii diferitelor orînduiri sociale.

Bogata și prodigioasa sa activitate de cercetător al culturii spirituale a poporului nostru l-a condus la afirmarea, nu din considerente teoretice abstracte, ci pe baza unui contact direct, nemijlocit, cu întreg „ținutul românesc“, a valențelor creatoare ale maselor în domeniul artei populare. Pentru el limba, portul, obiceiurile, cîntecele și jocurile populare sînt tezaure inestimabile de tradiție și cultură românească; creatorul acestor valori fiind „poporul luat în miile sale de oameni care le păstrează“, ducîndu-le cu multe adaosuri și schimbări locale și personale de-a

⁵ *Ibidem*, p. 93.

⁶ V. Popa, *Cu privire la concepția lui Iorga despre rolul maselor și al personalităților în istorie*, „Revista de filozofie“, nr. 7/1969, p. 868.

⁷ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p. 62.

lungul veacurilor⁸. Credincios acestui principiu, Nicolae Iorga va fi preocupat în lucrările sale de istorie națională de a surprinde în unitate toate manifestările de viață ale poporului nostru, viața politică, instituțiile și relațiile sociale, viața economică, precum și cea culturală a maselor, convins fiind că tocmai aceasta explică progresul, dezvoltarea, evoluția istoriei noastre. Nu greșim dacă afirmăm că el este primul istoric român care a prezentat variatele aspecte pe care le-a îmbrăcat munca maselor. „De la primele ocupații, păstoritul și agricultura și pînă la meșteșugurile cele mai iscusite, toate se vor bucura de atenția istoricului⁹.”

Rezultatele acestor investigații se vor concretiza în numeroase lucrări, unele realizate pentru prima dată în istoriografia română ca, de pildă, istoria industriei, a comerțului, a agriculturii etc., în care se încerca o tratare sistematică a tuturor categoriilor de meșteșuguri, sistematizate pe ramuri de activitate și pe unități social-economice (sat, oraș) și care se impun și prin modalitatea de tratare ca și prin problemele de conținut, cu totul noi față de ce realizaseră înaintașii lui. Din punctul de vedere al temei urmărite în aceste pagini, lucrările amintite au și o profundă semnificație patriotică, cuprinzînd aprecieri pline de respect față de creatorii „anonimi” de valori materiale și spirituale, „priceperea și obișnuința prefacerii materiilor prime în fabricație ori a unor fabricate în altele de o valoare superioară — arăta N. Iorga — n-au trebuit culese din altă parte decît din comoara îndătinată a însuși neamului nostru¹⁰.”

Concepția progresistă a lui Nicolae Iorga cu privire la rolul maselor populare în istorie se validează nu numai în eforturile sale de a surprinde aportul lor hotărîtor la crearea de bunuri materiale și spirituale, ci și în evidențierea situației lor materiale, a exploatareii la care sînt supuse, a faptului că nu participă activ la viața publică, la evenimentele politice ale epocii. Atenția lui prioritară, așa cum aminteam, s-a îndreptat asupra maselor de țărani. Căutînd, după cum declara el însuși, o bază solidă pentru viața de stat prezentă și pentru viitorul poporului român, el n-a găsit „ceva mai fundamental decît țăranul¹¹”. „Țara” însemna în concepția lui, în primul rînd, țăranul, socotit adevăratul patriot, marele creator de bunuri materiale și al culturii populare. Convingerea lui era că viitorul nostru este de căutat în țărănime, păstrătoarea celor mai vechi și mai frumoase tradiții, a celor mai scumpe datini și amintiri străbune, a conștiinței naționale dîrze și salvatoare¹². Într-adevăr, aceste idei ale lui Iorga se sprijină pe un fapt real, veacuri de-a rîndul țărănimea fiind principala forță motrice a progresului social al țării noastre, activității și luptei acestei clase i se datorează în cea mai mare parte realizarea aspirațiilor de unitate și independență națională, de creare a statului nostru național.

⁸ N. Iorga, *Balada populară românească. Originea și ciclurile ei*, Vălenii de Munte, 1910, p. 128.

⁹ V. Popa, *N. Iorga despre rolul maselor și al personalităților în istorie*, „Revista de filozofie”, nr. 7/1969, p. 870.

¹⁰ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 1.

¹¹ „Neamul românesc”, nr. 10, 1936.

¹² „Neamul românesc”, nr. 185, 1929.

Toate aceste demonstrează că Nicolae Iorga s-a apropiat cu căldură în spiritul umanismului său profund, de soarta celor exploatați, a manifestat înțelegere față de suferințele lor; faptele lor mărunte de toate zilele, adunându-și la un loc „neînsemnătatea“, alcătuiesc împreună o istorie de o mai mare importanță și de un interes mai puternic decât cronologiile claselor avute, era de părere marele nostru istoric.

Desigur, aceste constatări și observații juste asupra situației maselor n-au fost însoțite întotdeauna și de propuneri corespunzătoare, care să ducă efectiv la rezolvarea condițiilor lor materiale și spirituale de viață. În cea mai mare parte, soluțiile lui nu depășesc cadrul orinduirii sociale existente și pentru faptul că el a ignorat contradicțiile interne, conflictele sociale ce opuneau principalele clase și categorii sociale ale societății românești ce se dezvoltă pe baze capitaliste. Această eroare l-a dus la proclamarea tezei armoniei și solidarității naționale, a colaborării și înțelegerii dintre clase. Cu toate aceste limite, sîntem de părere că Iorga a depășit pozițiile multor oameni politici, contemporani lui, și prin modul în care în opera și activitatea sa se reflectă starea și aspirațiile maselor largi, cît și prin nevoia pe care a resimțit-o ca vitală pentru „însănătoșirea“ vieții noastre publice, participarea „straturilor“ de jos la viața politică.

Dacă, mai cu seamă, masele de țărani nu participă la această viață, aceasta, precizează el, nu se datorează neputinței și incapacității, ci faptului că, sistematic, clasele conducătoare și partidele lor le-au înlăturat, ținându-le în mizerie și incultură¹³. În acest fel el ajunge la ideea că rolul maselor nu este numai acela de făuritori ai valorilor materiale și spirituale, lor revenindu-le sarcini importante și în crearea instituțiilor politice și juridice ale societății. În acest context, Nicolae Iorga a sesizat aportul lor deosebit, în special al țărănimii, în momentele dramatice ale istoriei noastre naționale. Așa, de pildă, referindu-se la războiul pentru dobîndirea independenței naționale din 1877, aprecia că tocmai „clasele de jos“ au creat acea stare de spirit încrezătoare, optimistă, capabilă de elanuri, „credința în noi, nota el, batjocorită sistematic de ani de zile s-a trezit atunci și nimic n-a mai putut-o înăbuși, cu toate că așa de puțin s-a făcut pentru a o cultiva, dar «instinctul» de afirmație a maselor a biruit pornirea de îndoială și de hotărîtă negațiune a unor cercuri de sus“¹⁴.

Dealtfel, concepția sa, că independența națională, desăvîrșirea la 1 decembrie 1918 a unității statale a țării, sînt rodul luptei maselor populare și nu rezultatul activității oamenilor politici sau a partidelor lor, străbate ca un fir roșu întreaga sa operă și activitate, constituind argumentul său principal în susținerea necesității imperioase, pentru țară și pentru viitorul ei, de „a ridica“ masele la viața publică, de a li se crea condiții reale pentru a-și spune cuvîntul față de marile probleme cu care se confrunta țara.

¹³ N. Iorga, *Două cuvîntări în chestia muncitorilor*, Vălenii de Munte, 1910, p. 10.

¹⁴ N. Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, Ed. Cultura națională, București, 1927, p. 184.

Este adevărat că în spiritul concepţiei sale idealiste, a legăturilor pe care le avea cu clasele dominante, n-a sesizat că fundamentale pentru această „ridicare“ nu sînt votul universal şi vasta operă de culturalizare a maselor pe care o preconiza, deşi, fără îndoială, şi acestea erau necesare, ci transformarea unei societăţi clădită pe proprietatea privată şi antagonisme sociale.

Dar acest lucru nu putea fi rezultatul „chemării“ la ordine a claselor dominante, care nici nu voiau şi nici nu erau interesate în democratizarea vieţii noastre politice, a celei sociale, în general. Constatarea lui Nicolae Iorga că masele sînt lipsite de drepturi, că, fiind asuprite, nu se împacă cu această soartă şi la nevoie ştiu să-şi „preia drepturile ce li se cuvin“ uneori pe calea răscoalelor sîngeroase, n-a fost, din păcate, dusă pînă la capăt. I-a scăpat din vedere rolul maselor populare în lupta de clasă şi în revoluţii, evidenţierea caracterului legitim, obiectiv al acestor fenomene sociale. În acest sens, este firesc să ne întrebăm cum un istoric de talia lui, în fond un cercetător atent al vieţii sociale în multiplele ei manifestări, n-a reuşit să surprindă caracterul necesar al luptelor sociale purtate de cei oprimaţi, cu atît mai mult cu cît găsim pagini în opera sa care conţin şi observaţii realiste, lucide asupra revoluţiilor sociale, inclusiv relevarea cauzelor economice care le determină.

Analizînd, de pildă, societatea capitalistă, apreciază just că pe măsura evoluţiei acesteia se detaşează tot mai mult cele două clase fundamentale, burghezia şi proletariatul, avînd loc, totodată, accentuarea antagonismelor dintre ele, „regimentele de muncitori, gata la orice, vor găsi în faţa lor interesele coalizate ale tuturor marilor industriaşi, ale marilor comercianţi, ale marilor financiari care vor forma cealaltă armată. Şi atunci lupta va fi serioasă, sîngerosă, distrugătoare între armata muncii şi între armata acelei munci transformate, care este capitalul“¹⁵.

În acest context, sîntem de părere, ţinînd, desigur, seama şi de o evoluţie contradictorie a gândirii sale, că aprecierile definitive conform cărora Nicolae Iorga „a socotit lupta de clasă ca un rău şi a avut o atitudine negativă faţă de revoluţii“¹⁶ trebuie făcute cu oarecare precauţii şi rezerve. Desigur, de cele mai multe ori, el nu împărtăşeşte şi nu aprobă legitimitatea luptelor de clasă şi cu atît mai puţin a revoluţiilor, dar în numeroase alte ocazii poziţia sa este alta. „Fiindcă s-a vorbit de lupta de clasă, sublinia Nicolae Iorga în unul din numeroasele sale discursuri parlamentare, iată explicaţia: lupta de clasă, element material, a existat în toate societăţile. În orice societate, clasa nedreptăţită şi-a cerut dreptul ei; în orice societate, intelectualitatea onestă s-a pus în serviciul celor nedreptăţiţi... Luptele de clasă sînt fireşti, oricît le-ar contesta cineva nu va ajunge niciodată să le înlăture“¹⁷.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria contemporană*, vol. II, Ed. Academiei de înalte studii economice şi industriale, Bucureşti, 1930, p. 143.

¹⁶ Cf. V. Popa, *op. cit.*

¹⁷ Cf. I. Constantinescu, *Din însemnările unui reporter parlamentar*, Ed. politică, Bucureşti, 1973, p. 129—130.

S-ar putea, desigur, obiecta că nu aceste poziții sînt determinate în gîndirea sa, că totuși pentru el fundamentală rămîne încercarea de a găsi alte forme de emancipare a maselor, cum deja subliniam, reforme și culturalizare.

Dar, chiar în acest cadru, opinia noastră este că analizele trebuie făcute mai nuanțat, judecățile și aprecierile de valoare să țină seama în mai mare măsură de aceste poziții diferite. Este probabil ca ele să se explice și prin contradicția dintre un mod de gîndire organicist, evoluționist, ce i-a fost propriu și o realitate socială și politică, ce-i evidenția la tot pasul nedreptatea, exploatarea, mizeria materială și morală, incapacitatea claselor conducătoare de a contribui la ameliorarea acestei situații. Așa se explică schimbările sale de atitudine în sensul amplificării sentimentelor de revoltă și de critică socială, pe marginea unor evenimente zguduitoare pentru istoria noastră, cum au fost răscoalele țărănești de la 1907. În asemenea momente, Nicolae Iorga este tentat să abandoneze teza solidarității naționale, să aprobe și să justifice chiar dacă numai parțial, necesitatea luptei pentru dobîndirea de drepturi, sistematic refuzate „celor mulți“ de clasele dominante.

Caracteristic pentru Iorga este, deci, efortul de a evita despărțirea „prăpășioasă“ între erou și popor, între marile personalități și mulțimile „umile“, despărțire pe care cu deplin temei o socotește ca o secțiune artificială făcută în „corpul viu“ al nației, o izolare artificială căreia devenirea istoriei i se opune cu hotărîre.

Aprecierea lui Iorga că între personalități și mase există un raport de condiționare reciprocă, credem că trebuie însoțită și de sublinierea că în această condiționare factorii nu sînt egali, că preferințele sale se îndreaptă spre „mulțimi“.

„Poporul trăiește și fără de oameni mari, un om mare însă nu poate trăi fără simpatia caldă, fără de acel credincios sprijin de fiecare clipă, care vine din recunoașterea unui neam“¹⁸; chiar în cazul unor mari personalități, de excepție, cum au fost Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul etc., Iorga nu s-a sfiit să afirme că acestea au fost mari pentru că au întru-chipat în cel mai înalt grad stările de spirit ale maselor, ale societății, au fost de fapt ecoul epocii în care au trăit, iar prin activitatea lor au știut să orienteze, să conducă aspirațiile lor spre finalitățile cerute de momentul istoric.

În ansamblu, concepția lui Nicolae Iorga despre mase și rolul lor în istorie este una înaintată, progresistă. Mai mult, ea a stat la baza unei prodigioase activități prin care marile noastre cărturar a reușit să scoată în relief caracterul original, marile valori materiale și spirituale create de poporul român, să afirme prin aceasta puternica personalitate a maselor populare. O astfel de concepție l-a îndemnat să exploreze domenii numeroase, multe necercetate pînă la el, să scoată din anonimat viața maselor, munca, ocupațiile, viața socială, formele de organizare, într-un cuvînt tot ceea ce poate contribui la stimularea energiilor unui popor.

¹⁸ N. Iorga, *Viața românilor din Ardeal*, 1910, p. 208—209.

NICOLAE IORGA SUR LE RÔLE DES MASSES
POPULAIRES DANS L'HISTOIRE

(Résumé)

Situant l'homme, l'activité humaine au centre du déroulement des processus et des phénomènes historiques, le grand historien Nicolae Iorga en arrive à constater le rôle décisif des masses populaires dans le développement de la société. La présente étude, partant de cette thèse, met en évidence la conception progressiste de Nicolae Iorga sur les masses et surtout sur leur rôle dans l'histoire, relevant de même que cette conception se trouvait à la base d'une prodigieuse activité par laquelle le grand savant a réussi à mettre en relief le caractère original, les grandes valeurs matérielles et spirituelles créées par le peuple roumain.

SEMNICIFICAȚII METODOLOGICE ALE ABORDĂRII SOCIOLOGICE ȘI POLITOLOGICE A NAȚIUNII

I. LEICU

Problema națiunii ocupă un loc deosebit de important în documentele partidului nostru și concepția secretarului general, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Și nu întâmplător. Astăzi națiunea joacă un rol tot mai important în lume, contribuind la progresul civilizației umane.

În prezentul articol doresc să mă opresc asupra unor chestiuni de natură metodologică privind abordarea națiunii, care le consider importante în înțelegerea pertinentă a fenomenului național și a rolului său social-politic și care se degajă din gândirea partidului nostru comunist.

*

Națiunea, în calitatea ei de formă de comunitate umană, a fost și este tratată dintr-o multitudine de unghiuri de vedere, cum ar fi, de pildă, cel sociologic, istoric, politologic, cultural, psihologic și altele. În funcție de specificul socialismului științific cred că cercetarea ei nu poate fi decît multidisciplinară, centrul de greutate trebuind să-l aibă analizele sociologice și mai ales cele politologice. În cele ce urmează, voi prezenta câteva concluzii desprinse din încercările de investigare a națiunii și fenomenului național de pe temeuri sociologice și politologice.

A. Cercetarea sociologică a națiunii în literatura noastră de specialitate, deși a dobândit importanță și un spațiu larg, nu este încă încheiată. Abordarea respectivă, după părerea mea, e în măsură să pună în adevărata ei lumină complexitatea relației societate-națiune, social-național și să faciliteze o mai atentă și pertinentă definire a termenilor ecuației respective.

Relația social-național evidențiază caracterul social al naționalului, faptul că acesta din urmă este produsul socialului, ivit pe o anumită treaptă a evoluției sale. Astfel apariția naționalului dobândește un caracter necesar, obiectiv și legic. Datele istoriei ilustrează că toate popoarele care au atins un anumit grad de dezvoltare pe scara evoluției lor, tind să se transforme în națiuni.

Raportul social-național subliniază rolul determinant al socialului și caracterul derivat al naționalului. Acest aspect este valabil atît în procesul genezei naționalului, cît și al evoluției sale. Natura socialului este definitorie pentru fizionomia națiunii. Relevant în acest sens este faptul că orînduirea social-economică constituie criteriul esențial pentru tipologizarea națiunilor. Cele două tipuri de națiuni: burgheză și socialistă își datorează nu numai denumirea ci și conținutul celor două orînduiri sociale. Definirea genezei, naturii și trăsăturilor caracteristice ale națiunilor respective, pot fi operate cu suficientă probitate numai avînd ca punct de plecare structurile, legitățile și funcționalitatea sistemelor social-

globale — capitalist și socialist. Astfel, de exemplu, politica Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate conduce pe planul vieții naționale la dezvoltarea și înflorirea națiunii noastre socialiste.

Reținem ca o concluzie metodologică, importantă pentru cercetarea națiunii, ideea potrivit căreia toate fenomenele și procesele naționale, în ceea ce au ele esențial, își au sorginea în structurile și funcționalitatea socialului, iar dinamica acestuia din urmă imprimă o dinamică corespunzătoare și naționalului. Se poate conchide deci că socialul înrăuște naționalul prin toate structurile și momentele devenirii sale.

Naționalul, ca formă a socialului, pe diferitele sale trepte de dezvoltare, are un rol activ în viața socială. Astfel naționalul, în calitatea sa de produs al socialului, nu se identifică cu acesta din urmă, se bucură de un statut autonom, în virtutea căruia este ce este, și exercită o acțiune inversă asupra factorului determinant. Națiunea, privită sociologic, este, așa cum bine sublinia Elena Florea în studiul său intitulat *Națiunea română și socialismul*, o macrounită socială, organizată, indivizibilă, autonomă, suverană și durabilă, este cea mai întinsă colectivitate de persoane capabilă de acțiuni coordonate, avînd pe lingă interesele specifice (individuale, de clasă și de grup) și mobiluri și interese generale, colective, care sînt durabile, dau sens și continuitate eforturilor constructive ale generațiilor succesive. Acest fapt explică de ce națiunea e indivizibilă și se menține ca unitate de sine stătătoare chiar în condițiile celor mai puternice contradicții interne, sau a celor mai profunde prefaceri și revoluții, constituind factorul de continuitate a dezvoltării sociale, indiferent de evoluția raporturilor dintre indivizi și grupurile sociale ce o compun și de transformările structurale implicate în progresul istoric.

Naționalul, ca expresie a intereselor generale ale unei macrocolectivități, bazată pe consensum — adică pe acel principiu al dorinței și voinței de a conviețui împreună, de a realiza acțiuni unite și coordonate, principiu care însă nu exclude devianța, dezacordul și stările tensive, — dă culoare vieții sociale, împrumutîndu-i conținut național. În acest sens, pentru ilustrarea afirmației de mai sus, care relevă puternica congruență a naționalului cu diferitele laturi ale socialului, amintim expresiile care au dobîndit consacrare: economie națională, clase naționale, politică națională, stat și partide politice naționale, conștiință și cultură națională, obiceiuri, tradiții și port național, limbă națională, trăsături psihice naționale etc. Practic naționalul se interferează cu socialul pe multiple planuri, împrumutînd acestuia un conținut național, iar valorilor sociale o nuanță națională.

Tocmai datorită valențelor sale progresiste, a modului său specific, prin care potențază dezvoltarea, naționalul e un factor indispensabil al devenirii socialului în anumite momente de existență ale acestuia.

Din produs al socialului naționalul devine un factor de bază al acestuia, constituindu-se într-o puternică pîrghie a progresului social.

Tocmai această funcție socială a naționalului a permis evoluția în perspectiva istoriei a macrogrupurilor în mod autonom și suveran, justifică rolul tot mai important al națiunii în viața socială în condițiile contemporane.

Cei ce se ridică împotriva rolului progresist al națiunii în viața socială și, în consecință, susțin caracterul perimat al acestei forme de comunitate umană ignorează, voit sau nu, tocmai relația dialectică a socialului și naționalului. Așa cum se consemnează în *Programul P.C.R.*, națiunea va continua să joace un rol de mare însemnătate încă pentru multă vreme, contribuind la edificarea socialismului și comunismului. Și în etapa comunismului deplin, când statele naționale vor dispărea treptat și unele deosebiri esențiale dintre națiuni se vor estompa, națiunea va continua să existe în cadrul unei organizări proprii, ca entitate distinctă, păstrându-și specificul.

În concluzie, apreciem că naționalul poate fi înțeles în mod just, atât genetic cât și funcțional, numai dacă este cercetat în corelație cu societatea, în interacțiunea cu socialul.

B. Abordarea politologică a națiunii, deși s-a bucurat și ea de atenție în literatura noastră de specialitate, în multe cazuri s-a redus doar la cercetarea relației uneia sau alteia dintre laturile politicului cu naționalul. Considerăm că acest mod de tratare nu satisface pe deplin exigențele unei analize pertinente și exhaustive a relației dintre politic și național. După opinia mea, nici o altă zonă de contact a socialului cu naționalul nu este atât de vastă și puternică totodată decât cea a politicului. Aceasta deoarece politicul, spre deosebire de celelalte subsisteme ce compun sistemul social global, are calitatea de a fi cosistem, și, în consecință, tot ceea ce e politic este și social.

Studierea relației politic-național permite, pe de o parte, cunoașterea impactului socialului cu naționalul în maniera specifică politicului, iar pe de altă parte, pune în lumină interacțiunea dintre politic și național, în cadrul căreia politicul este determinant, iar naționalul deși are calitatea de factor derivat, exercită o influență deosebită asupra factorului determinant. După părerea mea, se impun câteva amendamente privitoare la modul în care se discută relația dintre politic și național. Astfel, nu putem reduce raportul respectiv doar la relația dintre stat și națiune, care se obiectivează în conceptul de stat național. Desigur, raportul stat-națiune este edificator, în multe privințe, pentru relația politic-național, dar nu este în măsură să o exprime în toată bogăția sa. De aceea apreciez că trebuie să avem în vedere când discutăm raportul respectiv și relațiile dintre politic, regim politic, conștiință politică și factorul național.

O tratare în stilul propus mai sus ar permite explicarea mai completă a amintitei relații și punerea în evidență totodată a rolului activ al politicului în transmiterea mesajului socialului către național, precum și variatele căi de comunicare ale politicului cu naționalul și invers. Politicul are un rol hotărâtor în raport cu naționalul și pentru motivul că el este cel care prin structurile sale formulează și exprimă într-un limbaj

adecvat năzuințele, aspirațiile și interesele naționale în fiecare moment istoric și are, în ultimă instanță, calitatea de a elabora și traduce în faptă politica națională. Prin politic, naționalul dobîndește caracter partinic, obiectivat atît în faptul că fiecare clasă socială are propriile ei concepții despre națiune și rolul ei în viața socială, cît și în aceea că urmărește subordonarea și utilizarea naționalului în promovarea năzuințelor de clasă. Interesul deosebit manifestat de politic față de național se explică prin aceea că acesta din urmă, avînd la baza sa principiul consensului, poate fi utilizat ca instrument de integrare a indivizilor, claselor sociale și a organizațiilor lor într-un anumit sistem social și politic și, în consecință, subordonat unor interese politice de clasă. Datorită influenței hotărîtoare a politicului asupra naționalului, acesta din urmă dobîndește conținut și culoare politică, devenind un agent al politicului.

În același timp, părerea exprimată de mine aici ar facilita și o înțelegere mai profundă a modalității în care naționalul la rîndul său înriurește politicul, atît în ansamblul său cît și la nivelul fiecărei structuri ce-i aparține. După cum este știut, naționalul acționează asupra socialului prin multiple pîrghii, cea mai importantă, decisivă și directă fiind acțiunea asupra politicului. Diferitele structuri politice ca, de pildă, relațiile politice, statul, partidele politice, conștiința politică, rețin într-un mod care le este propriu influența naționalului și o transmit socialului într-o formă prelucrată în funcție de interesele de clasă. Caracterul național al politicii statelor, partidelor, a conștiinței sociale și politice, precum și rolul deosebit de important al acestei politici în viața socială e edificator în acest sens.

Departate ca termenul de „național” să fie un simplu adjectiv alăturat celui de politică, el are semnificații adînci fiind o dimensiune a politicii ca atare. Nu odată în istorie naționalul a primat în mod obiectiv în cadrul politicii asupra altor aspecte sociale, asigurînd astfel existența de sine stătătoare a națiunilor. Pentru a exemplifica această afirmație, relevăm importanța primatului naționalului în politica dusă de burghezia românească în procesul formării statului național. Constituirea statului național și obținerea independenței au favorizat eliberarea socială și implicit progresul social.

Un rol deosebit de important îl are și conștiința națională care înriurește puternic conștiința socială atît în ansamblul ei, cît și în mod special o anumită formă a acesteia — conștiința politică. Dacă conștiința socială și în cadrul ei conștiința politică constituie temeiul conștiinței naționale, infuzîndu-i acesteia un conținut ideologic, conștiința națională, la rîndul ei, prin atitudinile practice în care se obiectivează, reprezintă o forță social-politică care potențează pozitiv progresul social.

Ignorarea acestor valențe generate de relația politic-național are consecințe negative atît pe plan teoretic, cît și practic. Astfel, pe acest din urmă tărîm, bunăoară, ar însemna ca partidele comuniste dacă n-ar înțelege corect rîndul națiunii și, în consecință, ar manifesta atitudini negative față de ea, să nu fie în măsură să valorifice pe deplin toate potențele progresiste ale națiunii în edificarea noii orînduirii. Acest fapt s-ar

răsfriinge negativ asupra întregului proces de clădire a civilizației socialiste și comuniste.

Analiza relației complexe dintre politic și național pune în lumină, pe de o parte, caracterul dialectic al raporturilor existente între cei doi factori și permite o mai atentă definire a lor, iar pe de altă parte, asigură înțelegerea pertinentă a conceptului de politică națională și a rolului ei social. Problemele respective, desigur, sînt mult mai complexe și reclamă o analiză profundă și multilaterală. Presentul articol nu și-a propus decît semnalarea lor și nici de cum rezolvarea lor.

Cred că abordarea sociologică și politologică ca și din alte unghiuri de vedere a națiunii este în măsură să dezvăluie bogăția de semnificații sociale și politice ce caracterizează naționalul. O atare tratare asigură înțelegerea și valorificarea adecvată a tezelor partidului nostru și a secretarului său general despre națiune și importanța ei în viața contemporană.

BIBLIOGRAFIE

1. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975.
2. Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a P.C.R., 19—21 iulie 1972*, în *Conferința Națională a P.C.R.*, Ed. politică, București, 1972.
3. Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, Ed. politică, București, 1976.
4. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 17, Ed. politică, București, 1979, p. 269—277.
5. Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Academiei R.P.R., București, 1953.
6. C. Dobrogeanu-Gherea, *Tactica liberală*, în *Opere complete*, vol. 3, Ed. politică, București, 1977.
7. Tudor Bugnariu, *Naștunea socialistă*, în vol. *Stat-națiune-progres social*, Ed. politică, București, 1968.
8. *Naștunea și contemporaneitatea*, Ed. științifică, București, 1971.
9. Elena Florea, *Naștunea română și socialismul*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1974, p. 119—120.
10. Constantin Vlad, *Eseuri despre naștune*, Ed. politică București, 1971.
11. Constantin Vlad, Dumitru Mazilu, *Dezvoltarea statului și înflorirea națiunii socialiste române*, în vol. *Stat-națiune-progres social*, Ed. politică, București, 1968.

METHODOLOGICAL MEANINGS OF THE SOCIOLOGICAL AND
POLITOLOGICAL UNDERSTANDING OF NATION

(S u m m a r y)

In this article the author presents the methodological meaning of the sociological and politological understanding of nation.

This text reveals the important value of the nation and its great role in social life, as well as its progressive valences, and that of investigating this form of human community in close connection with social and political factors.

At the same time, emphasis is laid upon the opposite action of the national on the social and political.

OMOGENIZAREA — PROCES SOCIAL FUNDAMENTAL IN SOCIETATEA NOASTRĂ SOCIALISTĂ

LILIANA MIHUT

Atît documentele Partidului Comunist Român, cît și literatura social-politică din ultimul deceniu, evidențiază omogenizarea progresivă a societății noastre. Raportul prezentat la Congresul al XII-lea al P.C.R. relevă că acest proces este determinat de apropierea tot mai mare a condițiilor de muncă și viață de la oraș și sat, eliminarea deosebirilor esențiale dintre munca fizică și intelectuală; procesul presupune apropierea continuă între clase și categorii sociale, în ce privește condițiile de muncă, orizontul tehnico-profesional și de cultură generală, modul de viață material și spiritual [1, p. 55. 59].

Literatura social-politică oferă numeroase definiții și caracterizări acestui proces, diferențele manifestîndu-se atît în privința notelor cuprinse în definiție, cît și a precizării relațiilor între factorii care îl determină și planurile în care se desfășoară, precum și a stabilirii gradului, a nivelului pe care îl poate atinge [6, 7, 8, 9]. Raportîndu-ne la aceste puncte de vedere, apreciem că definirea conceptului de omogenizare socială nu se poate considera ca un demers teoretic epuizat și credem că încercările ulterioare trebuie să răspundă dezideratului abordării multilaterale aprofundate, precum și al selecționării și ierarhizării elementelor și proceselor sociale vizate (în funcție de caracterul lor fundamental sau secundar, determinant sau derivat) și, în același timp, să dezvolte o viziune sistemică.

O asemenea abordare reclamă precizarea, în prealabil, și a altor concepte. Pornind de la ideea că structura unei formațiuni social-economice cuprinde structura tehnico-materială, structura economică, structura socială și suprastructura, este evident că omogenizarea, în calitate de proces social, vizează ultimele două domenii. După numeroasele dezbateri în legătură cu conținutul structurii sociale (desfășurate, la noi, îndeosebi începînd cu a doua jumătate a deceniului al șaptelea), credem că s-a cristalizat necesitatea de a se include în cadrul acesteia: structura de clasă (cu importanță determinantă), structura profesional-ocupațională, structura pe comunități de viață socială (sat-oraș, familie), structura demografică, structura etnică.

Ne propunem să examinăm manifestarea procesului de omogenizare socială în perimetrul structurii sociale — limitîndu-ne acum la structura de clasă și structura pe comunități de viață socială — precum și al suprastructurii, relevînd un nivel social-economic și altul psiho-social.

I. Nivelul socio-economic. 1. Omogenizarea și structura de clasă. Determinant pentru ansamblul procesului de omogenizare socială e modul în care se manifestă acesta în cadrul structurii de clasă. Vom încerca

să surprindem relația între evoluția rolului diferitelor criterii de diferențiere a claselor și desfășurarea procesului de omogenizare.

a) Raportul claselor sociale față de mijloacele de producție nu mai are în socialism aceeași valoare diferențiată datorită existenței proprietății sociale. Deosebirile între proprietatea de stat și proprietatea de grup determină unele deosebiri în modul de producție, repartiție, consum, precum și în modul de viață și chiar în planul culturii și conștiinței. Deosebirile sînt mai mari între proprietatea de stat și proprietatea agricolă cooperatistă și mai reduse cînd al doilea termen de comparație e proprietatea în cooperarea meșteșugărească. Evoluția firească este în sensul apropierii celor două forme de proprietate; aducem în favoarea acestei idei două argumente: pe de o parte, constituirea consiliilor unice agro-industriale de stat și cooperatiste (care, menținînd diferența dintre cele două forme de proprietate, asigură condiții pentru apropierea lor); pe de altă parte, măsurile luate în vederea cooperării între întreprinderile industriale de stat și cooperativele meșteșugărești.

b) Și în ce privește modul de obținere și mărimea acelei părți din averea națională de care dispun clasele se mențin unele diferențe. Astfel, veniturile obținute de personalul muncitor depind direct de cantitatea și calitatea muncii depuse, cele obținute de țărani cooperatori depind și de factorul biologic-natural; în același timp, ei obțin venituri și din proprietatea productivă aflată în folosință personală.

P.C.R. a stabilit o serie de măsuri în vederea apropierii între clase și categorii sociale în ce privește nivelul veniturilor. În primul rînd se menține raportul de 1 la 5,5 între retribuția minimă și maximă în economie. Pe de altă parte, așa cum evidențiază Raportul la cel de-al XII-lea Congres al P.C.R., pentru actualul cincinal se are în vedere realizarea unei corelații mai echilibrate, prevăzîndu-se o creștere superioară a veniturilor țărănimii [1, p. 51]. În același timp, sporesc cheltuielile sociale, așa încît să se realizeze „... acoperirea unitară a unor nevoi generale, nu în funcție de venituri, ci de cerințele fiecărui individ, de necesitățile concrete, diferențiate ale dezvoltării omului, ale înfloririi personalității umane” [2, p. 89].

c) Rolul claselor în organizarea socială, în diviziunea socială a muncii este mai complex decît apare la prima vedere și credem că reclamă o analiză diferențiată. Uneori se confundă diviziunea socială a muncii cu diviziunea profesională și se deduce simplificator creșterea rolului acesteia în diferențierea claselor sociale. Diviziunea socială a muncii, vizînd elemente specifice în conținutul muncii, presupune mai multe planuri, care au influențe diferite asupra structurii de clasă: diferențierea între muncă fizică și intelectuală, specializarea muncii pe ramuri ale economiei naționale, pe locuri de muncă (profesii).

Relația între munca fizică și intelectuală a suscitat numeroase debateri, în literatura sociologică și economică deopotrivă. Deosebirile, istoricește cristalizate, dintre cele două tipuri de muncă, sînt evidențiate îndeosebi în ce privește: nivelul de cunoștințe solicitate, proporția între

energia cerebrală și cea musculară, faptul că fiecare e propriu mai cu seamă anumitor grupuri de oameni.

În majoritatea cazurilor, cînd se dezbate problema apropierei acestora, se apreciază că sensul procesului e, cu prioritate, predominarea funcțiilor intelectuale în orice fel de muncă. Se subliniază, ca principale cauze, creșterea gradului de mecanizare și automatizare a producției, precum și creșterea nivelului de pregătire și calificare a celor ce muncesc. Sînt și opinii potrivit cărora procesul de apropiere e reciproc: sub influența revoluției tehnico-științifice, și munca intelectuală suferă transformări — o serie de operații care-i aparțineau anterior sînt preluate de mașini, se accentuează corelarea între munca din domeniul cercetării, învățămîntului și cea desfășurată în producție.

Marx și Engels, și apoi o serie de gînditori marxști și nemarxști, au evidențiat aspectele de contradicție între munca fizică și intelectuală. Acestea decurg din funcțiile sociale ale celor două tipuri de muncă: societățile care au creat și au accentuat diferența, au asociat munca intelectuală cu funcțiile de conducere, iar cea fizică cu cea de execuție. Dovăduindu-și superioritatea față de orînduirile bazate pe exploatare, societatea socialistă depășește această contradicție istorică: executanții participă la procesul de conducere, iar conducătorii, la procesul de execuție — cele două funcții devin „interșanjabile“ [6].

Așadar, distincția între munca fizică și munca intelectuală, dintre munca de conducere și cea de execuție, pierde treptat caracterul de criteriu de diferențiere a claselor în socialism.

Apar aspecte noi și în ce privește diviziunea muncii pe ramuri ale economiei naționale, în una și aceeași ramură activînd, în tot mai mare măsură, oameni care aparțin unor clase și categorii sociale diferite. Clasa muncitoare continuă însă să își desfășoare activitatea, prin excelență, în industrie, construcții, transporturi; țărănimea, în agricultură.

Omoogenizarea prezintă dimensiuni demne de relevant și în domeniul structurii socio-profesionale. Literatura [8, p. 166] consemnează confruntarea a două categorii de puncte de vedere în legătură cu evoluția în viitor a calificării, ca urmare a revoluției tehnico-științifice: a) calificarea și diversificarea profesiilor va avea un rol tot mai important); b) rolul calificării va scădea, producîndu-se un proces de descalificare. O analiză simplă asupra evoluției calificării în țara noastră relevă ca evidentă tendința creșterii acesteia: în 1978 muncitorii calificați prin școli profesionale, licee de specialitate, școli de maiștri reprezintă 33,5% din totalul celor calificați, față de 16,5% în 1968. Creșterea gradului de calificare se asociază, pe de o parte, cu creșterea numărului meseriilor, corelația nefiind simplă: se restrîng sau dispar meserii care necesită un efort fizic mare — apar meserii noi în care ponderea o dețin elementele de muncă intelectuală; pe de altă parte, cu însușirea de către aceeași persoană a mai multor meserii. Concomitent, apar profesii care-i situează pe cei care le practică la interferența unor clase sau categorii sociale (operator calculatoare, unele profesii din agricultură etc.) după cum unul și același lucrător (muncitorul navetist) desfășoară o parte a zilei activitate de muncitor, iar cealaltă de țăran.

Marx și Engels, cînd s-au referit (îndeosebi în *Ideologia germană*, în *Capitalul*) la caracterul opriment al diviziunii muncii, au avut în vedere societatea capitalistă. Considerăm justificat să vorbim, cu referire la socialism, despre o nouă diviziune a muncii, în care se menține, dar se restructurează diviziunea producției și a meseriilor ca forme concrete ale muncii, producîndu-se apropierea muncii fizice și a celei intelectuale, a funcțiilor de conducere și a celor de execuție.

2. *Omogenizarea și structura pe comunități de viață socială*. Apropierea între comunitățile teritoriale (sat-oraș, zone, județe) sînt considerate a fi un alt nivel semnificativ al omogenizării sociale.

Deosebirea sat-oraș se circumscrie, în primul rînd, în perimetrul diviziunii muncii și al numărului populației, acestea conducînd la existența unor structuri sociale diferite, a unor diferențe în domeniul suprastructurii, al modului de viață. Marx și Engels au evidențiat opoziția istorică dintre sat și oraș, subliniind că desființarea acesteia reprezintă „... una dintre primele condiții ale unității societății, condiție care, la rîndul ei, depinde de un șir de premise materiale...” [3, p. 48—49]. Conținutul esențial al opoziției este menținerea satului într-o stare de înapoiere, sub raportul condițiilor de viață, ca urmare, îndeosebi, a situației de inferioritate a agriculturii în raport cu industria, în ce privește productivitatea, organizarea, poziția în raporturile de schimb.

Ce înseamnă depășirea acestei opoziții, apropierea satului de oraș? Foarte frecvent, primul aspect adus în discuție ste creșterea ponderii populației care locuiește în mediul urban: în România, în 1930, această categorie reprezenta 21,4%; în 1978 — 48,6% (sursă: *Anuarul statistic*, 1979). Mecanismele acestui proces sînt: pe de o parte, mobilitatea populației — migrația rural-urban, pe de altă parte, transformarea ruralului însuși în urban. În contextul de față ne interesează în ce constă acest al doilea proces. În primul rînd, în apropierea conținutului muncii agricole de al muncii industriale, apoi în creșterea nivelului de civilizație al satelor prin îmbunătățirea condițiilor de locuit, a sistemului serviciilor, instituțiilor culturale etc.

Apare următoarea problemă: progresul satului e legat în exclusivitate de „urbanizarea” sa, de preluarea modelelor oferite de oraș? Problema este cu atît mai justificată, cu cît în țările cele mai dezvoltate ponderea populației urbane se ridică la 80—83%, remarcîndu-se apariția unui punct de la care ruralul „refuză” să se mai transforme în urban. Al. Bărbat susține că, de la un moment dat, cînd dispăre dezechilibrul economic și social dintre cele două tipuri de comunitate, fluxul rural-urban nu mai este firesc și necesar, relația dintre ele fiind de complementaritate; apare un „tipar social nou” al ruralului: funcțional, acesta rămîne preponderent agricol, dar cîștigă pondere industria și serviciile; nu împrumută sistemul aglomerațional al orașului, nu-i este proprie concentrarea specifică industriei, e în esență „campestral” [5].

Considerațiile prezentate ni se par oportune din perspectiva precizării că prin omogenizare dispăre nu satul, ci deosebirile esențiale între sat și oraș, adică cele generatoare de opoziție.

În țara noastră se acordă importanță nu numai procesului de apropiere între sat și oraș, care, într-o formă sau alta, e specific tuturor țărilor, ci și eliminării, pe această cale, a deosebirilor între diferite zone. Această apropiere este extinsă și la entități teritoriale mai ample — județele. Este semnificativ faptul că elementul de noutate (din acest punct de vedere) pentru cincinalul viitor îl constituie raportarea producției la factorul uman: pînă în 1985 fiecare județ urmează să ajungă la o producție globală de cel puțin 70 000 lei pe locuitor și la un grad de ocupare a forței de muncă de minimum 400 persoane la 1 000 locuitori.

II. Nivelul psiho-social. Credem că, într-o imagine condensată, acest nivel poate fi reprezentat de relația dialectică trebuințe-interese-orientări valorice-aspirații.

Mai întii, cîteva considerații de ordin conceptual. Avînd determinația biologică-economică-socială cea mai strictă, trebuințele exprimă nevoi imperioase de ordin fizic, economic, spiritual, sînt cel dintii nivel al interrelației obiectiv-subiectiv. Interesele presupun asocierea trebuinței cu scopul, reprezintă mobilurile imediate ale acțiunii umane; corelația dintre momentele de obiectiv și subiectiv în definirea interesului au fost surprinse mai întii de Engels prin afirmația: relațiile de producție ale unei societăți se prezintă, în primul rînd, ca interese. În acest fel, interesele constituie conștientizarea (chiar dacă nu totdeauna adecvată) situației sociale obiective. Manifestarea intereselor atrage după sine necesitatea orientării valorice. Valoarea exprimînd prețuirea acordată de o comunitate unor obiecte sau fapte, în virtutea corespondenței lor cu trebuințele și idealurile sale, orientarea valorică presupune conturarea unui sistem de atitudini față de valorile socialmente constituite. Aspirațiile apar ca prospectare în viitor a momentelor: trebuințe-interese-orientări valorice. P. H. Chombart de Lauwe a surprins relația dialectică a acestora: aspirațiile (care se manifestă numai la un anumit nivel de viață) devin la un moment dat trebuințe — cu alte cuvinte, se transformă în realități; apoi locul lor e luat de alte aspirații, care cunosc aceeași evoluție („nevoi-aspirații“ — „nevoi-obligații“).

Literatura care abordează aceste probleme realizează frecvent distincția între interese, respectiv aspirații, individuale, de grup și generale. Credem că distincția poate fi aplicată, în egală măsură, și trebuințelor și atitudinilor față de valori. În acest plan, apreciem că poate fi abordată problema omogenizării sociale.

Interesele economice fiind cele care primează în raport cu toate celelalte, în societatea socialistă se creează, prin statornicirea proprietății obștești, premisa esențială a comunității de interese a claselor sociale și chiar a indivizilor. Se poate spune că diferite tipuri de interes (deosebite prin gradul de generalitate) se constituie într-un sistem ale cărui elemente se află într-o strînsă relație, fără a se include automat unul în celălalt. Socialismul presupune acordarea priorității intereselor generale; concomitent, se are în vedere satisfacerea intereselor particulare, evitarea aspectelor conflictuale între acestea și cele dintii. Un rol tot mai mare revine intereselor de grup: creșterea gradului de autonomie a uni-

tăților economice, precum și amplificarea responsabilităților la nivelul județelor pentru realizarea planului în profil teritorial și, în ultimă instanță, apropierea claselor și categoriilor sociale, constituie factori ce favorizează procesul. Îmbinarea acestor categorii de interese este însă realizabilă numai atunci când între ele există o corelație obiectiv necesară, nefiind excluse situațiile în care interesele particulare contravin celor generale.

În mod similar se desfășoară dialectica aspirațiilor. Se poate evidenția o influență reciprocă între nivelul, modul de manifestare, conținutul aspirațiilor individuale și colective; astfel, vedem o legătură directă între aspirațiile de dezvoltare rapidă, exprimate la nivelul ansamblului societății noastre, și rata ridicată a aspirațiilor de mobilitare, prezente îndeosebi la tineri. Nici în acest plan nu sînt excluse aspectele contradictorii — de pildă, între nivelul tot mai ridicat al aspirațiilor și posibilitățile de satisfacere a acestora, limitate de situația noastră de țară în curs de dezvoltare.

Omogenizarea la nivelul acum abordat nu înseamnă dispariția aspectelor individuale în trebuințe, interese, orientări valorice, aspirații, ci egalizarea gradului de satisfacere a acestora.

Concluzii. 1. Omogenizarea este procesul social fundamental în societatea socialistă, proces care, în mod diferențiat, se manifestă în întreg sistemul social. Conținutul său este dispariția deosebirilor esențiale (a celor care generează inegalitate, opoziție și antagonism), în primul rînd între clase și categorii sociale, între comunități de viață socială, îndeosebi sat-orăș; ea afectează, într-un mod specific, structura demografică și structura etnică, precum și trebuințele, interesele, orientările valorice, aspirațiile oamenilor, modul lor de viață; așadar, se desfășoară atît la nivel macro- cît și micro-social. Aceste componente nu se constituie într-un conglomerat — planul omogenizării claselor este dominant, fiind determinat, la rîndul său, de schimbările fundamentale produse în forțele și relațiile de producție.

2. Omogenizarea socială este un proces specific socialismului deoarece numai această societate îi asigură premisa fundamentală: proprietatea socială asupra mijloacelor de producție și lichidarea, pe această bază, a antagonismelor sociale, îndeosebi a antagonismelor de clasă. Apropierea între munca fizică și intelectuală, între sat și orăș se desfășoară și în țările capitaliste dezvoltate, în multe cazuri procesele de acest fel fiind mai avansate decît la noi, dar sfera proprietății și a veniturilor pune bariere insurmontabile în calea omogenizării.

3. Omogenizarea se realizează într-o corelație specifică cu diferențierea socială. În literatura sociologică s-a atras atenția asupra limitelor omogenizării, pe baza ideii că menținerea sau apariția diferențelor nu constituie un factor de disfuncționalitate — nu numai omogenizarea se asociază cu progresul; dimpotrivă, dincolo de anumite limite, omogenizarea poate duce la imobilism. Diferențierea se va manifesta, pe de o parte, în accentuarea unor laturi ale diviziunii muncii, în menținerea unui domeniu (chiar restrîns) al ruralului care-și va păstra o serie de elemente specifice; vor continua să existe diferențe între generații; se vor păstra

și chiar vor apărea elemente noi, particulare, în modurile de viață; se poate prevedea persistența unor particularități de cultură, obiceiuri și tradiții la diferite grupuri sociale, inclusiv cele etnice. Toate aceste diferențe se vor manifesta cu și mai mare intensitate în ce privește individualitățile, personalitățile umane. Lenin spunea: „E absurd să te aștepti în societatea socialistă la o egalitate a forțelor și aptitudinilor oamenilor. Pe scurt: atunci când socialiștii vorbesc despre egalitate, ei înțeleg prin aceasta întotdeauna egalitatea socială, egalitatea situației sociale, și nicidecum egalitatea aptitudinilor fizice și spirituale ale diferiților indivizi“ [4, p. 138].

4. Omogenizarea este un proces social obiectiv, dar nu e un simplu rezultat al evoluției sociale, reclamă o intervenție corespunzătoare a factorului subiectiv, atât în plan economic și social, cât și în planul conștiinței.

BIBLIOGRAFIE

1. Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Ed. politică, București, 1979.
2. *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975.
3. Karl Marx, Friedrich Engels, *Ideologia germană*, Ed. politică, București, 1956.
4. V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, Ed. P.M.R., București, 1951.
5. Alexandru Bărbat, *Ce devine ruralul*, „Viitorul social“, nr. 4, 1973.
6. Andrei Roth, *Aspecte ale procesului de omogenizare socială*, „Era socialistă“, nr. 6, 1975.
7. *Omogenizarea socială în România*, dezbatere, „Viitorul social“, nr. 2, 1974.
8. *Omogenizarea socială în Republica Socialistă România. Procese și factori*, Ed. Academiei, București, 1977.
9. *Structura socială a României socialiste*, Ed. politică, București, 1971.

L'HOMOGENÉISATION — PROCESSUS SOCIAL FONDAMENTAL DANS NOTRE SOCIÉTÉ SOCIALISTE

(Résumé)

A partir de l'appréciation que l'homogénéisation représente le processus social fondamental dans notre société socialiste, l'auteur l'analyse sur deux plans: socio-économique et psycho-social. Quant au premier, on envisage la manière dont l'évolution de la structure de classe (surtout de la différenciation des classes en fonction de leur rôle dans la division sociale du travail) ainsi que l'évolution de la structure par communautés de vie sociale (rurales-urbaines) favorisent l'homogénéisation. En ce qui concerne le second, on relève la relation dialectique besoins-intérêts-orientations vers les valeurs-aspirations. L'auteur définit l'homogénéisation comme le processus de disparition des différences essentielles (celles qui engendrent opposition et antagonisme) en premier lieu entre les classes et les catégories sociales, entre les communautés de vie sociale; il se manifeste aussi dans le domaine de la structure démographique et de la structure ethnique, ainsi que dans celui des besoins, des intérêts, des orientations vers les valeurs, des aspirations. L'homogénéisation se réalise en étroite corrélation avec la différenciation sociale.

IDEEA DE „GRATUIT“ LA D.D. ROȘCA

N. TRANDAFOIU

Pledoaria lui D.D. Roșca pentru om și cultură se desprinde dintr-o concepție raționalistă cu largi și generoase perspective, concepție din care filozoful extrage o tablă umanistă de valori. Locul cel mai de frunte în această tablă valorică revine *adevărului*. Mai exact, toate celelalte valori — dreptatea, binele, echitatea, libertatea etc. — își trag seva din adevăr și se ierarhizează în funcție de el. Această prioritate a adevărului face din știință o importantă „putere creatoare de cultură“¹.

Un element de bază al concepției filozofului român despre valorile de cultură în general și despre adevăr în special îl constituie ideea de „gratuit“. Paradoxală la prima vedere, aplicată cunoașterii teoretice superioare această idee dovedește importante funcții euristice și evidente implicații polemice în contextul gândirii filozofice contemporane. Observând incidențele înguste și subiective — aculturale în general — ale criteriului „utilității“ aplicat adevărului și celorlalte valori, precum și consecințele practice antiumaniste ce decurg din insinuarea „utilului“ drept principiu de viață în societatea burgheză, D. D. Roșca opune „utilității“ ideea de „gratuitate“, care după propria-i apreciere, are rol de „idee fundamentală“ în concepția sa generală despre lume².

În filozofia lui D.D. Roșca, ideea de „gratuit“ semnifică pe plan teoretic acea activitate spirituală care, relativ liberă de eventuale finalități practice, se efectuează din perspectiva „întregului“, ținând „o explicație rațională a lucrurilor“³. O astfel de activitate desemnează în concepția autorului *Existenței tragice* un stadiu superior în dezvoltarea intelectuală a omenirii, ea reprezentând o depășire a fazei anterioare, când inteligența se afla în exclusivitate în serviciul nevoilor imediate; biologice în esența lor, și era supusă strict condiționărilor directe și de conjunctură. În faza inferioară a evoluției sale, inteligența este lipsită de răgazul și detașarea necesară unor reflecții și considerații de ordin mai înalt, care nu se pot realiza decât în condiții de relativă autonomie față de asemenea nevoi.

D.D. Roșca afirmă că pentru o cunoaștere determinată de cerințele imediate, care rămân într-un fel sau altul legate de biologic, „adevărul se confundă cu utilul“⁴. Ceea ce, evident, reprezintă o viciere a înseși noțiunii de adevăr și, pe un plan mai larg, o depreciere a sensului vieții umane. Filozoful polonez Kolakowski făcea și el o constatare asemănă-

¹ D. D. Roșca, *Oameni și climate*, Ed. Dacia, Cluj, 1971, p. 186.

² D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, Ed. Ţara, Sibiu, 1943, p. 39.

³ D. D. Roșca, *Studii și eseuri filozofice*, Ed. științifică, București, 1970, p. 15.

⁴ D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, p. 23.

toare, arătînd că teoria pragmatică a adevărului „este o interpretare cu totul biologică a cunoașterii”, ceea ce duce la o soluție subiectivistă, întrucît teoriile științifice nu mai sînt considerate, în calitatea lor esențială, drept „corelative ale situațiilor independente de noi”, ci sînt „alese”, ca simple mijloace practice ale relației cu mediul⁵. Cît de departe se poate ajunge în această direcție, prin ignorarea independenței relative a eficienței față de adevăr⁶, este suficient să amintim că un întemeietor al pragmatismului, W. James, plecînd de la considerentul că adevărul ideilor este determinat de „consecințele lor practice”, ajunge la încheierea că și „teoriile teologice” și „experiențele mistice” pot fi acceptate ca adevăruri dacă au „consecințe utile” în viața practică⁷. La noi, o pretenție asemănătoare avea, de exemplu, ortodoximul, ceea ce îl face pe D.D. Roșca să observe că transferat din domenii în care își are locul și rostul (cum ar fi cel al economiei și al politicii), în acela al culturii, utilul „încurcă și întunecă lucrurile”⁸.

Această situație îl determină pe filozoful român să încerce o deparțare mai precisă a sferei activității spirituale ce răspunde unor cerințe de utilitate de aceea despre care nu se mai poate spune că este direct determinată de asemenea cerințe. Observînd că o parte însemnată a activității noastre intelectuale reprezintă într-adevăr un răspuns la nevoi ale vieții organice — are deci funcții „utilitariste” (ceea ce, de altfel, a și constituit punctul de plecare și totodată motivația interpretării pragmatiste a cunoașterii) — D.D. Roșca afirmă că „de la o anumită zonă sufletească în sus, și un anumit grad de evoluție atins, conștiința omească... arată o mulțime de elemente care nu mai pot fi puse în legătură directă cu nevoile biologice ale insului sau ale speței”⁹. Acesta este stadiul în care inteligența, eliberată de constrîngerii exterioare, parvine, cel puțin în parte, la activitate „gratuită”, devine altfel spus „teoretică”, începînd să urmărească și „scopuri ce nu sînt aservite direct și imediat utilului”¹⁰. Ea răspunde astfel unor finalități specifice umane. Din rob al unor nevoi străine, spiritul „devine și slujitorul liber al propriilor lui nevoi...”¹¹. Apare în acest fel în activitatea noastră intelectuală un sector ce prezintă puternice tendințe de autonomie față de imperativele vieții de zi cu zi. În acest sector sînt create marile valori ale culturii, inclusiv ale științei teoretice. D.D. Roșca apreciază că tocmai această schimbare radicală de perspectivă în activitatea intelectuală i-a asigurat acestuia lărgimea de orizont și distanța necesară față de experiența curentă pentru a putea elabora sinteze explicative largi în care își dau întîlnire, după chipul realizărilor teoretice clasice grecești, „imaginația constructivă” și „inteligența lucidă”. La acest nivel de activitate intelectuală sînt create și se dezvoltă valorile fundamentale ce dau sens

⁵ Leszek Kolakowski, *Positivist Philosophy*, Penguin Books, 1972, p. 190.

⁶ Gheorghe Enescu, *Filosofie și logică*, Ed. științifică, București, 1973, p. 36.

⁷ William James, *Le pragmatisme*, Flammarion, Paris, 1912, p. 80, 86.

⁸ D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, p. 12, 20—21.

⁹ D. D. Roșca, *Existența tragică*, Ed. științifică, București, 1968, p. 108.

¹⁰ D. D. Roșca, *Oameni și climate*, p. 182.

¹¹ D. D. Roșca, *Studii și eseuri filosofice*, p. 30.

vieții umane, îi ghidează cursul și, în măsura în care sînt conservate și cultivate, ele devin prețioase „puncte de sprijin“ în realizarea de către om a unui just echilibru, atît pe plan interuman cît și în relația dintre om și natură. D.D. Roșca este încredințat că, aflată sub imperativul nevoii imediate de acțiune, gîndirea își îngustează orizontul și își diminuează puterea de pătrundere în miezul lucrurilor. Fiind inhibată de cerințele presante de a produce idei cu aplicabilitate directă, mintea își interzice accesul la adevărurile ce deschid căi noi explicării în profunzime a lucrurilor și, indirect, dezvoltării unei practici înaintate, cu un grad superior de eficiență. Este aici în alți termeni exprimată cerința stabilirii unui raport judicios între cercetarea numită teoretică (fundamentală) și cea aplicativă. Îndemnul lui D.D. Roșca de „a căuta adevărul pentru adevăr“, de a face „teorie pentru teorie“, „știință pentru știință“, nu semnifică ignorarea comandamentelor practicii, ci numai punerea metodologică între paranteze a acestora, pentru a asigura o desfășurare liberă și, prin aceasta, eficiență deplină, funcțiilor intelectuale, înlăturînd factorii ce le pot perturba în exercițiul lor. „Motivele care tulbură mai des funcțiunea optimă a inteligenței sînt de ordin afectiv: interese de tot felul, gînd la eventuale aplicații practice imediate ale rezultatelor posibile, asociații emoționale etc. Toate acestea nu permit concentrarea intelectuală suficient de puternică și de îndelungată“¹². Soluția propusă este aceea ca, în procesul propriu-zis de cunoaștere, adevărul să fie scop — și numai după obținerea lui el să devină mijloc pentru activitatea practică. „Pentru omul de acțiune și pentru noi toți — precizează D.D. Roșca — în cadrul vieții practice, căutarea adevărului e mijloc întru atingerea unui scop concret. Pentru omul de știință adevărat, ea este scop înainte de a deveni mijloc, pentru el și pentru alții“. În consecință, cercetarea teoretică („cea dusă fără nici un gînd lăaturalnic la eventuale aplicații practice imediate“¹³) este prioritară față de cea aplicativă. Dar pentru gînditorul dialectician D.D. Roșca între cele două feluri de cercetări nu există un zid izolator, ci o legătură intimă. Referindu-se direct la această problemă într-un răspuns dat unei eventuale obiecții la teza susținută despre virtuțile „științei pentru știință“ și despre rolul Universității — ce ar trebui să fie potrivit concepției filozofului un „altar curat al științei teoretice“¹⁴ — care, potrivit acestei obiecții, închizîndu-se în citadela speculației, s-ar izola în mod păgubitor de marile și urgentele nevoi ale poporului, D.D. Roșca apreciază de simplistă această opinie. „Căci e limpede — precizează el — că nu există acțiune practică mare decît acolo unde a existat în prealabil știință mare. Pentru ca intervenția să fie foarte eficace, e necesar să fie cunoscută cît mai temeinic porțiunea de realitate asupra căreia vrem să acționăm“. Drept ilustrare este dat exemplul medicinei, care, fără anatomie, fiziologie și alte științe teoretice pe care se întemeiază cu începere din secolul trecut, „ar continua să fie artă dibuitoare, sprijinită pe o știință rudimentară, incapabilă de propă-

¹² D. D. Roșca, *Oameni și climate*, p. 179.

¹³ *Ibidem*, p. 177, 179.

¹⁴ *Ibidem*, p. 178.

șire sensibilă, din cauza lipsei de orizont și a miopiei intelectuale pe care le creează prea marea grijă de acțiune directă și grabnică. De unde concluzia: „ca să poți mult, nu e destul să vrei tare, ci trebuie să știi mult și exact”¹⁵. Astfel, în mod aparent paradoxal, cunoașterea de dragul cunoașterii, cunoașterea întreprinsă din perspectiva adevărului și nu a utilului, cea „gratuită” deci, se dovedește a fi, pe termen lung, cea mai „utilă”. Altfel spus, în aceste condiții „gratuitul”, „inutilul” se convertește în „util”. Aceasta deoarece cunoașterea *gratuită* nu se află în relație de excludere cu cunoașterea *utilă* ci ea reprezintă forma superioară a cunoașterii, aceea care urcă la principii. D.D. Roșca apreciază drept ilustrativ în această privință faptul că popoarele cu speculație filozofică și științifică mare sînt totodată și popoare mai tari în domeniul „utilului”, ceea ce s-ar explica prin aceea că „inteligența neaservită scopurilor imediat practice, inteligența desinteresată, întărește forțele și eficacitatea inteligenței căutătoare de realizări practice”¹⁶. Este aici exprimat gîndul că numai pe calea dezvoltării cercetării teoretice (fundamentale) se deschid cunoașterii teritorii radical noi din care, pe calea cercetării aplicative, să rezulte o practică renovată, cu un mai înalt grad de eficiență. Tot aici este implicat și gîndul, încă de actualitate pentru noi, că o premisă esențială în înlăturarea stării de dependență față de țările dezvoltate în privința științei și civilizației este dezvoltarea corespunzătoare a cercetării teoretice (fundamentale).

Prin urmare, în relația dintre „util” și „gratuit”, D.D. Roșca nu ignorează importanța „utilului”, ci o precizează: „În general deci, ne dăm bine seama — se afirmă în *Mitul utilului* — că utilul nu poate fi neglijat. Mai ales de noi care avem și-n acest domeniu atît de făcut. Ceea ce cerem este o schimbare de accent: Adică să înțelegem că utilul, sub toate formele lui, e, cum ne arată analiza logică a însuși conceptului lui (util pentru ceva), mijloc, nu scop... Tocmai această natură a lui de a fi mijloc pentru valori superioare face din el o valoare. Dar o valoare condiție, o valoare subordonată”. În lumina acestei concluzii, gînditorul român apreciază în continuare că „generația cu adevărat utilă culturii românești, generație real creatoare, va fi o generație de contemplativi puri”¹⁷.

Pentru a înțelege semnificația deplină a precedentei concluzii — care, în esență, exprimă exigența de a nu pune pe seama cercetării sarcini în plus față de cele specifice — trebuie să reamintim că pentru D.D. Roșca adevărul nu poate fi altfel decît „obiectiv”. Cum funcția esențială a inteligenței — deci și a „contemplației pure” — „este căutarea adevărilor obiective, adică a adevărilor confirmate de practică”¹⁸, rezultă că puterea creatoare a acestei contemplații își trage seva tocmai

¹⁵ *Ibidem*, p. 177—178.

¹⁶ D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, p. 37.

¹⁷ *Ibidem*, p. 36—37.

¹⁸ D. D. Roșca, *Studii și eseuri filosofice*, p. 160.

din caracterul obiectiv al adevărului pe care aceasta îl dobîndește. Această particularitate a cunoașterii teoretice explică și consecințele pozitive ce rezultă din relaționarea acestei cunoașteri cu activitatea practică. Din această perspectivă devine transparentă afirmația autorului *Existenței tragice* că ridicarea inteligenței la „gratuitate“ a coincis cu separarea rațiunii de mitic și de magic¹⁹, după cum reinstituirea „utilului“ drept criteriu fundamental de evaluare atît a adevărului cît și a celorlalte valori umane readuce inteligența la dependență față de mitic²⁰. Ceea ce afectează nu numai caracterul de obiectivitate al oricărei cunoașteri veritabile, dar determină o îngustare a orizontului vieții umane și, în ultimă analiză, conduce spre o sărăcire a însuși sensului acestei vieți.

*

Precizarea raportului valoric dintre „util“ și „gratuit“ prin corelarea sa cu relația mai generală *mijloc-scop* îl conduce pe autorul *Mitului utilului* la depășirea cadrului epistemologic al abordării inițiale a acestui raport, depășire ce se efectuează în sensul unei critici de ansamblu a orînduirii burgheze. Adîncind analizele menționatului raport, D.D. Roșca ajunge la constatarea că adoptarea „utilului direct“ drept criteriu al adevărului este doar un reflex al promovării utilului la rangul de „sens al vieții“, care se identifică în societatea capitalistă cu „augmentarea nesfîrșită a confortului fizic și multiplicarea crescîndă a trebuințelor economice“. Are loc în acest fel o gravă depreciere a vieții umane; prin jocul perfid al structurilor specifice societății burgheze se instituie un proces, ce se adîncește neconținut și ireversibil, în direcția înstrăinării omului: „Din scop ce era, viața a devenit mijloc, iar mijloacele de trai au devenit scop. Omul a devenit sclavul mijloacelor de trai și și-a pierdut viața propriu-zisă, pierzîndu-și pînă și gustul de viață, puțința de a-și trăi viața în profunzime“²¹. În cele precedente se observă cu ușurință că, pe o cale independentă de Marx — ceea ce probează cu elocvență adîncimea spiritului critic exercitat de gînditor pe temeiurile concepției sale raționaliste și realiste, temeiuri ce susțin un umanism elevat și viguros — gînditorul român surprinde cu mare pătrundere procesul de dezumanizare specific societății burgheze, din care pune în evidență unele aspecte importante. Observăm de asemenea că D.D. Roșca sesizează și denunță caracterul înșelător al mirajului „confortului fizic“ pe care societatea capitalistă îl vîntură maselor muncitoare. Nu putem să nu vedem aici o respingere anticipată a apologiilor ce nu de mult prezentau „societatea de consum“ drept paradis al fericirii regăsite. Or, arată filozoful român, răsturnînd raportul normal dintre scop și mijloc, în sensul că scopul suprem al activităților umane încetează să mai fie omul însuși, adică valorile superioare de cultură și civilizație ce dau specificitate vieții umane și afirmării armonioase a personalității, acestea, inclusiv ființa umană ca atare devin simplu *mijloc* pus în slujba exclusivă

¹⁹ *Ibidem*, p. 15—20.

²⁰ D. D. Roșca, *Existența tragică*, p. 123.

²¹ D. D. Roșca, *Puncte de sprijin*, p. 24—25.

a acumulării capitaliste. Departe ca această răsturnare să aducă fericirea generală preconizată, ea produce dimpotrivă o nefericire generală, pentru că îl sărăcește pe om ca om: „Cînd progresul material se îndeplinește independent de cel interior, produce fatal idealuri care îndreaptă cultura unei societăți întregi pe căi străine și chiar dușmane spiritului. Forțele concentrate în jurul unu ideal de pur randament material produc minuni în acest domeniu. Bogăția pămîntului crește enorm, e adevărat. Dar este concentrată în mîini puține pentru puțini, și sufletul moare. Al proletarului aservit, ca și al celui ce-l aservește”²².

Apare astfel o situație în care omul pierde controlul propriei sale vieți. „Progresul material” îndeplinindu-se independent de năzuințele umane și de adevăratele nevoi ale societății capătă, prin acțiunea specifică a legilor economiei capitaliste, o autonomie ce-l duce în opoziție cu interesele superioare ale omului și-l situează ca forță suprapusă și opresoare.

Deși are loc o creștere enormă a bogăției materiale, aceasta cauzează, prin nedreapta ei distribuție, o profundă și generală sărăcire spirituală a omului. Și, ceea ce este caracteristic unui asemenea sistem social, omul devine o ființă privată de libertate. Și de libertate interioară și de libertate exterioară. „Pe cea dintîi și-o aservește unor abstracții devenite mituri diriguitoare ale întregii lui existențe, pe cea din urmă o face sclava obiectelor situate în afară și numite mijloace de trai. Astfel, în lumea capitalistă, progresul material — devenit din mijloc scop absolut și valoare cvasireligioasă — tinde să restaureze sclavia: materială și morală. Aceasta, pentru toată lumea, pentru proletari ca și pentru deținătorii capitalului”²³.

În consecință, însăși personalitatea umană ajunge să fie judecată după criterii nespecifice. Fapt ce, de altfel, pune într-o evidență de neocolit adevărul că societatea burgheză nu alcătuieste un mediu prielnic pentru om. „Valoarea spirituală supremă, personalitatea, tinde să fie măsurată cu gradul în care este în stare să servească exigențele iraționale și cultul exagerat de confort material al economicului capitalist”²⁴.

Din analizele adînci și întinse pe care D.D. Roșca le întreprinde asupra condiției omului în societatea contemporană burgheză — pe care le-am menționat doar pe scurt în cele de mai sus — rezultă cu evidență surprinderea fenomenului de înstrăinare a omului în întreaga lui generalitate, precum și faptul că, de pe pozițiile concepției sale generale raționaliste și dialectice, filozoful român descoperă unele dintre cauzele de bază ale acestui fenomen în condițiile orînduirii capitaliste. Aici este implicată și concluzia necesității schimbării realității sociale într-un sens compatibil cu ameliorarea condiției umane. Ceea ce îl apropie în mod vădit de poziția gîndirii marxiste în problema înstrăinării omului.

Se cade să menționăm că tratarea fenomenului înstrăinării de către gînditorul român diferă în mod radical de aceea a existențialismului. La

²² D. D. Roșca, *Existența tragică*, 122.

²³ *Ibidem*, p. 123.

²⁴ *Ibidem*, p. 121.

D.D. Roșca relația om-lume este una ce se cere controlată de una dintre părțile relației, adică de către om. Pentru autorul *Existenței tragice* alienarea nu e un atribut absolut al omului, ci unul istoric. Relația optimă om-lume fiind de echilibru, și acest echilibru depinzând de om, datorită omului este aceea de a restabili, prin activitatea sa cognitivă și practică, „mereu pierdutele echilibruri“. Aceasta o poate face omul tocmai pentru că adevărul nu se confundă cu „utilul“, nu e deci „subiectiv“, ci „obiectiv“. Numai adevărul obiectiv poate fi acel arhimedic punct de sprijin în acțiunea specifică omului de a transforma pe este în sensul lui *trebuie să fie*.

În concluzie la cele de mai sus se cuvine să subliniem că pentru D.D. Roșca ideea de „gratuit“, în opoziție cu cea de „util“ specifică orientării subiectiste a pragmatismului, se leagă de acel sector al cunoașterii care se întreprinde din perspectiva totalității. Această perspectivă, s-a văzut, prezintă pe de o parte avantajul că duce la o cunoaștere rațională a lucrurilor, iar pe de altă parte asigură cercetării o eficiență maximă, înlăturând două consecințe negative majore: deplasarea atenției cercetătorului de la problemele specifice cunoașterii spre rezultatele ei de utilitate imediată și, prin aceasta, scăparea din vedere tocmai a acelor probleme a căror clarificare ar putea reprezenta o revoluționare a cunoașterii.

Prin pasionanta sa pledoarie pentru o cunoaștere întreprinsă din perspectiva gratuității și a adevărului (văzut ca *scop* și nu ca simplu mijloc) D.D. Roșca încheie un capitol mare al filozofiei și culturii românești, capitol deschis de „lupta pentru adevăr“ a lui Maiorescu, și face o trimitere clară spre capitolul următor al culturii noastre, care își propune, principiar, să facă din adevăr un implicat al întregii vieți umane.

L'IDÉE DE „GRATUITÉ“ CHEZ D. D. ROȘCA

(Résumé)

On utilise l'idée de „gratuité“, présente dans la conception de la connaissance de D. D. Roșca (1895—1980), en engageant une polémique avec la théorie pragmatique de la vérité. Le philosophe roumain milite pour une connaissance sous le signe de la *gratuité*; à son avis, dans le cas où la connaissance est réalisée dans une perspective contraire, celle de l'*utilité*, deux conséquences négatives deviennent inévitables: la dispersion de l'attention — celle-ci étant préoccupée par le but pratique immédiat et non par les problèmes spécifiques de la recherche — et, en même temps, le rétrécissement de l'horizon du chercheur qui perd de vue les problèmes fondamentaux, ceux qui, par leur résolution, peuvent révolutionner la connaissance.

TIMPUL CA DIMENSIUNE A ÎNVĂȚĂRII ȘCOLARE

TIBERIU KULCSÁR și DOINA MORAR

Succesul școlar depinde de interacțiunea numeroaselor condiții obiective (pedagogice, metodice, sociale) și subiective (psihofiziologice, psihologice). Pe baza „modelului învățării școlare” elaborat de J. B. Carroll, lucrarea de față își propune să releve, pe scurt, unele aspecte psihopedagogice ale timpului în predarea-învățarea limbilor străine. În acest scop, pe parcursul lucrării factorul timp se raportează mereu la condițiile de bază ale reușitei școlare (aptitudinea și motivația elevului pe de o parte, iar pe de altă parte calitatea instrucției).

Cunoașterea premiselor psihologice ale învățării limbilor moderne (engleză, franceză, rusă ș.a.) permite ierarhizarea și operaționalizarea obiectivelor, conținutului, metodelor, mijloacelor și a formelor de organizare a procesului instructiv-educativ, predicția randamentului școlar, detectarea și combaterea dificultăților de învățare, ceea ce duce implicit la ameliorarea eficienței actului pedagogic.

Înșușirea formelor și a aspectelor limbajului verbal implică structuri psihice complexe a căror interdependență este ilustrată — în parte — în figura 1. Învățarea oricărei limbi străine presupune aptitudini, interes, motivație, perseverență ș.a., ca să amintim doar condițiile psihologice de bază ale succesului. Cu toate că ritmul de învățare diferă de la un elev la altul, totuși aproape toți elevii sînt capabili să-și însușească cunoștințele, deprinderile și competențele lingvistice fixate drept obiective ale predării diverselor limbi străine. După părerea unor persoane care stăpînesc mai multe limbi — cum ar fi de exemplu K. L o m b [8], translațoare în 16 limbi — succesul în învățarea limbilor moderne ar depinde exclusiv de timpul investit în activitatea de învățare a acestora, deci de

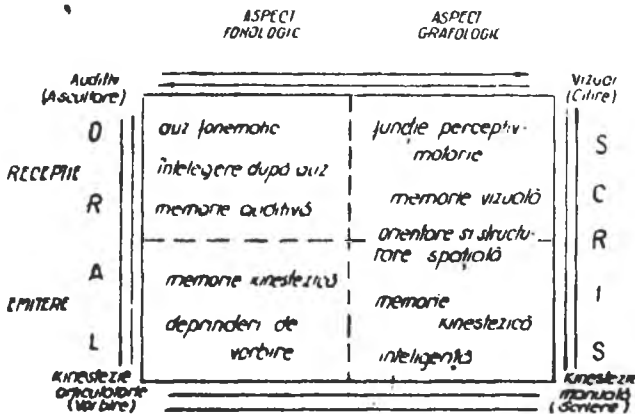

Fig. 1. Aspecte psihologice ale activității verbale) sinteză după M.B. Rawson, 1975, A.G. Wolff, 1970)

interes, motivație și nu de aptitudini speciale, de așa-numitul „simț al limbii“. Studiile experimentale arată însă că, spre deosebire de elevii „buni“ la învățătură, cei „slabi“ au nevoie de o cantitate de timp de 5 ori mai mare pentru a stăpîni aceleași cunoștințe și deprinderi. În perspectiva „modelului învățării școlare (J. B. Carroll) această diferență de timp se explică tocmai prin diferențe aptitudinale interindividuale. Aptitudinea pentru dobîndirea unei limbi străine este mai mult sau mai puțin dezvoltată în funcție de cantitatea de timp necesară elevului pentru o abordare a unui capitol, a unei teme școlare de așa manieră încît în momentul trecerii la un alt capitol, la o altă temă, cea precedentă să fie deja stăpînită (fig. 2).

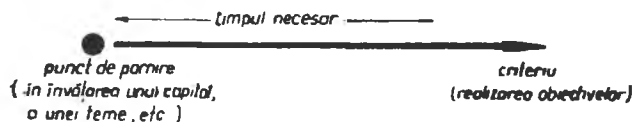

Fig. 2. Cantitatea de timp necesară elevului în însușirea temeinică a unui capitol a unei teme școlare (3).

După cum reiese din figura 2, modelul cere atît precizarea conținutului ce trebuie învățat, cît și delimitarea obiectivelor prevăzute și măsurabile, formulate în termeni de comportament, adică într-o formă testabilă, deoarece „nu există evaluare corectă fără obiective clare“ (V. de Landsheere, G. de Landsheere [7], p. 19). Deci, profesorul trebuie să fie în măsură să stabilească exact atît gradul de însușire și de utilizare de către elev a conținutului de învățat, cît și momentul din care elevul stăpînește practic cunoștințele, deprinderile etc. prevăzute.

Să presupunem acum că profesorul de limba engleză își propune predarea comparației adjectivelor, că el dispune de mijloacele didactice adecvate pentru aceasta, că elevii învață tema propusă pînă la însușirea ei temeinică și că profesorul asigură pentru aceasta toate condițiile necesare. Chiar și în astfel de condiții optime cantitatea de timp necesară diferă de la un elev la altul. În realitate cîțiva elevi nu ajung niciodată pînă la criteriu (adică la realizarea obiectivelor). În cazul acestor elevi linia ce reprezintă timpul necesar învățării ar fi infinit de lungă. Dacă ceea ce trebuie însușit este mai dificil — de exemplu, exprimarea (orală sau scrisă) cursivă și corectă în engleză — sau presupune aptitudini deosebite (de exemplu, însușirea accentului specific limbii engleze), atunci crește numărul acelor elevi care nu-și vor asimila perfect sarcina didactică prevăzută. Dar, de regulă, majoritatea sarcinilor didactice prevăzute în programa școlară a limbii engleze poate fi asimilată de toți elevii, firește cu condiția ca să li se asigure cantitatea de timp necesară. Aceasta diferă de la un elev la altul în funcție de anumite aptitudini necesare însușirii limbilor, cum ar fi de exemplu inteligența generală, inteligența verbală, înțelegerea verbală, fluenta verbală, memoria verbală, atenția auditivă, auzul fonematic ș.a. În învățarea unei limbi

străine sau a alteia intervin și aptitudini mai specifice (capacitatea de a percepe și de a articula anumite foneme etc.), condiționate de limba maternă, de limbile cunoscute, de vîrstă, adică de experiența verbală a elevului. Alături de această experiență în determinarea cantității de timp necesare intervine și calitatea instrucției, condiționată de metoda didactică, de forma de organizare a procesului instructiv-educativ, de crearea situațiilor didactice în care limba străină se învață în contextul activității de comunicare (fig. 3).

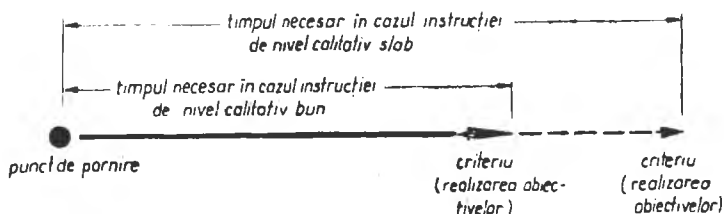

Fig. 3. Diferența de timp în funcție de calitatea instrucției (3).

În condițiile unei instrucții de nivel scăzut se diminuează și șansele de succes ale elevilor mai ales ale celor cu aptitudini slab dezvoltate. Se știe că în timp ce elevul cu aptitudini verbale dezvoltate își poate însuși cunoștințele literare, gramaticale, deprinderile verbale chiar și de la un profesor cu o competență pedagogică-didactică mai redusă, randamentul verbal al celui cu aptitudini slabe depinde într-o mai mare măsură de pregătirea și măiestria pedagogică a profesorului.

Practica școlară arată însă că unii elevi nu investesc cantitatea necesară de timp în învățarea limbilor. Raportul dintre timpul investit în învățare și cel necesar însușirii temeinice a cunoștințelor, deprinderilor prevăzute diferă de la un elev la altul în funcție de interesul pentru limbi, de motivația fiecăruia (fig. 4). Profesorului de limbi străine îi

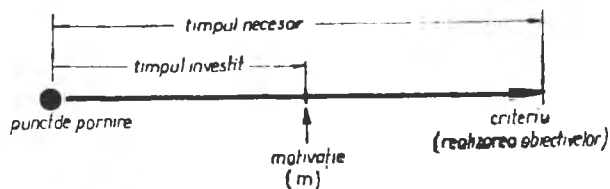

Fig. 4. Cazul elevului submotiviat (3).

revine sarcina de a îndruma astfel activitatea de învățare a elevului încît acesta să investească în activitatea școlară cantitatea de timp necesară asimilării conținutului prevăzut. Prin urmare, stabilirea capacităților elevului de a învăța limba străină are o valoare prognostică scăzută dacă nu se cunoaște nivelul trebuinței sale de a le folosi (interese, aspirații, perseverență). Firește, o bună parte a elevilor prezintă interese lingvistice

stabilizate, deci o bună motivație, ceea ce poate duce chiar și la supra-învățarea unui capitol, a unei teme etc.

În activitatea de învățare a elevului, și în special a celui lent, poate să apară uneori o criză de timp. În acest caz, activitatea școlară „cromometrată” nu-i asigură elevului timpul pe care acesta l-ar investi cu plăcere în activitatea de învățare a limbilor, chiar dacă — la rindul ei — această cantitate de timp nu ar asigura asimilarea temeinică a cunoștințelor de limbă (fig. 5). Firește, acest elev rămâne în urmă în activi-

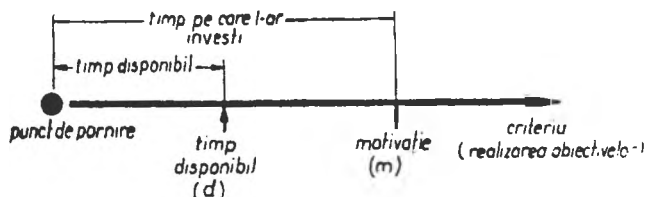

Fig. 5. Cazul elevului care ar investi mai mult timp în învățare decât cel disponibil (3).

tatea de învățare a limbilor străine. Aceasta cu atât mai mult cu cât în raport cu numărul de ore prevăzut în planurile de învățământ conținutul informațional este supraîncărcat. Deși în aceste condiții obiective se accentuează caracterul diferențial al predării în cadrul lecțiilor și se sporește ponderea activităților individuale organizate sub îndrumarea profesorului, în afara lecțiilor (consultații, cercuri, sarcini individualizate pentru acasă), totuși — după cum reiese din figura 5 — obiectivele legate de predarea-învățarea limbilor străine nu pot fi realizate la nivel optim.

În perspectiva „modelului învățării școlare” (J. B. Carroll) profesorului de limbi străine îi revin o serie de sarcini didactico-metodice precise:

— ierarhizarea și operaționalizarea obiectivelor instructiv-educative (ilustrate în fig. 6);

— crearea motivației optime pentru învățare;

— asigurarea și elaborarea mijloacelor didactice necesare;

— respectarea ritmului individual de asimilare a cunoștințelor, de formare a deprinderilor în raport cu particularitățile elevului;

— evaluarea formativă;

— identificarea dificultăților de învățare și combaterea lor prin modalități pedagogice adecvate;

— asigurarea sentimentului de succes prin recunoașterea, încurajarea rezultatelor bune și a progreselor realizate de elev;

— prevenirea uitării prin exerciții verbale, conversație și recapitulări sistematizate menite să asigure caracterul trainic și operațional al cunoștințelor elevilor.

Menționăm însă că modul de realizare al sarcinilor de mai sus depinde — de data aceasta — de interacțiunea dintre aptitudinile, competența, motivația, timpul etc. profesorului de limbi străine.

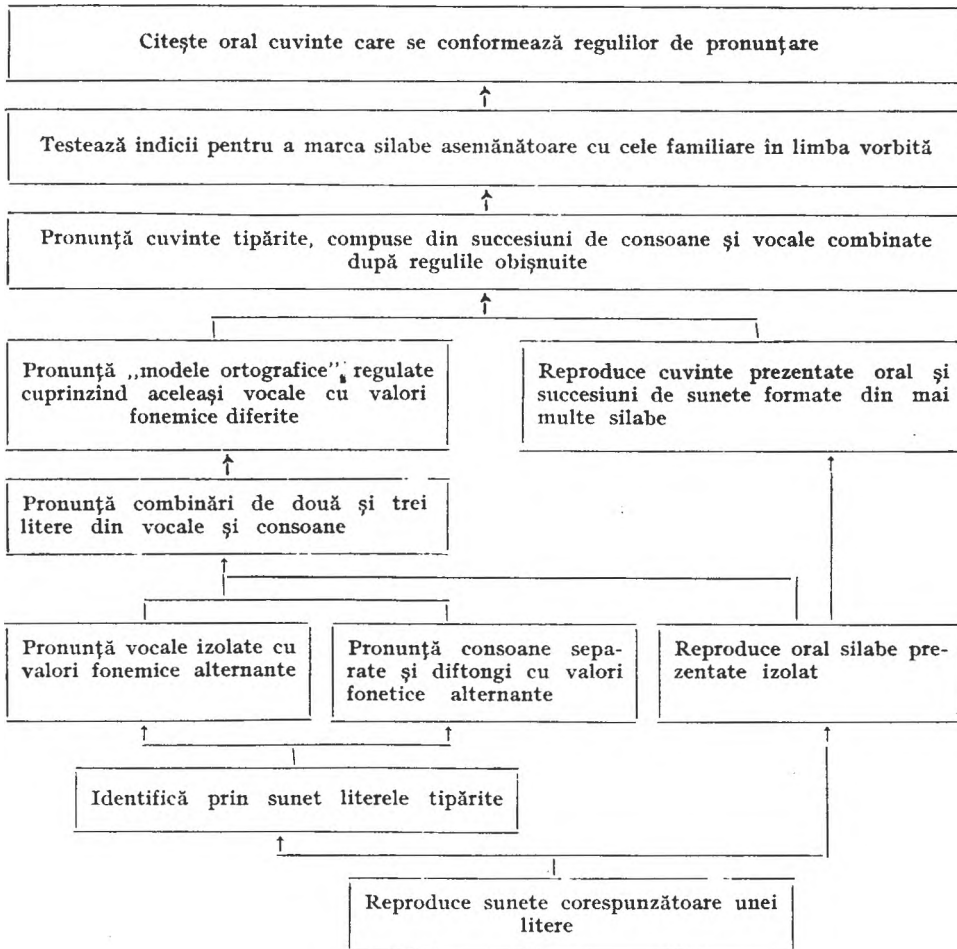

Fig. 6. O ierarhie a învățării pentru deprinderea cititului elementar [(4., p. 131)].

BIBLIOGRAFIE

1. Birzea, C., *Rendre opérationnels les objectifs pédagogiques*, P.U.F., Paris, 1979.
2. Carroll, J. B., *Limbaj și gândire*, E.D.P., București, 1979.
3. Carroll, J. B., *Az elsajátításhoz vezető tanulás és a mérés problémája*, în: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
4. Gagné, R. M., Briggs, L. J., *Principiile de design al instruirii*, E.D.P., București, 1977.
5. Ionescu, M., *Strategii de activizare a elevilor*. Univ. „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 1980 (litogr.).
6. Kozéki, B., *Az idegen nyelvek tanulására való alkalmasság pszichológiai vizsgálata*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

7. Landsheere, V. de, Landsheere, G. de, *Definirea obiectivelor educației*, E.D.P., București, 1979.
8. Lomb, K., *Igy tanulok nyelveket*. Gondolat, Budapest, 1972.
9. Rawson, M. B. *Developmental dyslexia, educational treatment*. in: D. D. Duane, M. B. Rawson (red.), *Reading, perception, language*, York Press, Baltimore, 1975.
10. Rivers, W. H., *Formarea deprinderilor de limbă străină*. E.D.P., București, 1977.

TIME DIMENSION OF SCHOOL LEARNING

(Summary)

The school achievement depends on the interaction of various objective conditions (pedagogical, methodical, social) and subjective (physiological, psychological).

In accordance with the "Model of School Learning" by J. B. Carroll, the present paper deals briefly with some psycho-pedagogical aspects of time in teaching and learning foreign languages.

On this account, the time factor refers for the most part to the basic conditions of the school achievement (the students's ability and motivation on the one hand and the quality of teaching on the other hand).

IMPORTANȚA OBIECTIVELOR OPERAȚIONALE ALE EDUCAȚIEI

VASILE PEDA

Pentru activitatea instructiv-educativă desfășurată la diferite niveluri ale sistemului de învățămînt, o definiție clară a obiectivelor poate duce la situația în care, într-adevăr, cele trei elemente ale unui curriculum — și anume, conținutul, metodele de predare-învățare și instrumentele de evaluare — să poată fi puse în corespondență directă și analizate prin raportare la ansamblul pe care îl formează.

Una dintre cele mai controversate probleme ale pedagogiei contemporane o reprezintă necesitatea operaționalizării obiectivelor educaționale. După cei mai mulți autori (R. F. Mager, R. Miller, R. Bal, J. Paquay-Beckers ș.a.), *obiectivele operaționale* sînt acele obiective definite într-un mod concret, care vizează comportamente observabile și măsurabile și care permit realizarea strategiilor și tacticilor instruirii, pe de o parte, și oferă imaginea concretă a ceea ce va trebui evaluat, pe de altă parte.

După părerea noastră, expresia „comportament observabil” — privită ca o caracteristică a obiectivelor operaționale — nu trebuie să se limiteze doar la aspecte direct observabile, așa cum cereau majoritatea autorilor care s-au ocupat pînă în prezent cu aceasta, ci și la aspectele *comportamentului cognitiv, perceptiv-motor, afectiv-motivațional și caracterial-acțional* care pot fi deduse prin inferență sau pot fi relevate pe cale experimentală. De exemplu, după cum spune G. W. Allport, trăsăturile de caracter, a căror formare reprezintă unul din obiectivele procesului educațional, nu sînt direct observabile, dar pot fi „descifrate” din viața și activitatea omului prin inferență, pornind de la interpretarea actelor de conduită observabile. În ceea ce privește utilizarea unor tehnici experimentale pentru relevarea unor aspecte ale comportamentului cognitiv al unui subiect, menționăm posibilitatea apelării la unele tehnici de înregistrare a mișcărilor oculare concomitent cu înregistrarea raționamentului cu voce tare, pentru a releva relația dintre stilul cognitiv și diverse tipuri de explorare vizuală implicate în sarcini cum ar fi rezolvarea unor probleme cu date spațiale. De fapt, unii cercetători, cum este de exemplu V. N. P u ș k i n, au preconizat utilizarea analizei dinamicii oculomotorii implicate în rezolvarea problemelor spațiale ca metodă de evaluare a gândirii operative și a aptitudinilor subiecților care urmează cursurile școlilor care pregătesc operatori pentru tablourile de comandă din industria automatizată.

Conform considerațiilor de mai sus, înțeles într-un sens mai larg, un *obiectiv operațional* este acel obiectiv concret a cărui realizare duce la un progres în cunoașterea de către elev a diferitelor obiecte, fenomene, evenimente etc., la dezvoltarea cognitivă, afectiv-motivațională și caracterial-acțională, progres și dezvoltare ce pot fi evaluate de la o etapă la alta a procesului instructiv-educativ, iar uneori chiar în cadrul unei activități didactice sau a unor cicluri de lecții.

După R. Bal și J. Paquay-Beckers [2], pentru a se realiza definirea unor *obiective operaționale* este necesară parcurgerea următoarelor etape: a) împărțirea materiei de învățămînt în unități de instruire, în funcție de conținutul său științific (aceasta corespunde, în general, împărțirii pe capitole); b) identificarea — pentru fiecare unitate de instruire — a elementelor semnificative pentru însușirea materiei (ceea ce se realizează pe baza unor decizii, prin care profesorul apreciază care sînt „invarianții“, elementele cu maximă valoare informațională ce permit însușirea „deplină a materiei“ și fac informațiile asimilate de elev operative, funcționale); c) precizarea tipurilor de comportamente care indică faptul că elevii și-au însușit materia respectivă, cu alte cuvinte, identificarea obiectivelor operaționale; d) organizarea, ierarhizarea acestor comportamente în vederea însușirii lor, adică stabilirea unei ierarhii a obiectivelor, a ordinii în care vor fi abordate. Rezultă, deci, că se poate vorbi și de o *taxonomie a obiectivelor operaționale*, care, desigur, se bazează și se degajă din *taxonomia obiectivelor instructiv-educative*, pe care profesorul s-a decis să o adopte. Un astfel de model care duce la nivelul operațional al obiectivelor îl reprezintă, de exemplu, taxonomia lui L. D'Hainaut, care vizează însă numai domeniul cognitiv. Dar, în concepția noastră, taxonomia obiectivelor educaționale trebuie să fie mai cuprinzătoare, incluzînd o articulare a următoarelor domenii: perceptiv-motor, cognitiv, afectiv-motivațional și caracterial-acțional, de unde să decurgă obiective de diferite niveluri de complexitate, inclusiv a obiectivelor operaționale, verificabile prin diferite metode și procedee sub unghiul finalității, al eficienței.

Ordonarea și ierarhizarea obiectivelor este necesară nu numai pentru organizarea învățării, ci și pentru *evaluarea rezultatelor* ei. Într-o optică formativă, instrumentele de control și evaluare trebuie să reflecte — pe cît posibil — secvența (secvențele) de învățare. Controlul însușirii cunoștințelor se va referi în special la „punctele critice“, la elementele „invariante“ (N. F. Talizina) și la gradul de operativitate a acestora, astfel încît să se poată identifica dacă informațiile, noțiunile au fost însușite și sînt funcționale și eficiente în activitatea cognitivă a elevului, iar în caz de eșec să se poată stabili precis locul unde elevul a întîmpinat dificultăți. Cunoșcînd caracteristicile fiecărui grup de elevi și, apoi, ale fiecărui elev, profesorul trebuie să decidă care sînt strategiile, metodele și procedeele care permit depășirea — în condiții optime a dificultăților de ordin extern și/sau intern. Pentru realizarea în condiții optime a fiecărei etape de învățare și, respectiv, pentru depășirea treptată a acestor etape și trecerea la altele noi și mai complexe, este necesară *individualizarea învățămîntului*, cel puțin *predarea pe grupe de nivel*, adică aplicarea în practică a principiilor și tehnicilor învățămîntului diferențiat [2, 10].

Individualizarea învățămîntului și evaluarea formativă sînt — după R. Bal și J. Paquay-Beckers — două condiții sine qua non ale „însușirii depline“ de către fiecare elev a materiei de învățat. Scopul principal al pedagogiei „însușirii depline“ îl constituie atingerea unui nivel înalt de dezvoltare de către un procent cît mai important din

populația școlară. O pedagogie a „însușirii depline“ încearcă să ofere fiecărui elev timpul și mijloacele, respectiv strategiile și tehnicile de muncă intelectuală, care să-i permită să-și însușească pe deplin comportamentele proiectate, conform obiectivelor instruirii. În pedagogia „însușirii depline“ preocuparea dominantă — bazată pe învățămîntul diferențiat — o constituie dezvoltarea optimă a fiecărui elev prin activizarea tuturor potențialităților de care dispun.

În acord cu Y. Tourner, o îmbunătățire reală a performanțelor școlare considerăm că se obține atunci cînd: a) profesorii își elaborează obiectivele operaționale ale predării; b) elevii sînt informați că evaluarea (prin teste de cunoștințe sau alte modalități) se referă la aceste obiective operaționale; c) elevii știu că rezultatele obținute cu prilejul fiecărei evaluări sînt luate în considerare în aprecierea de sfîrșit de ciclu (trimestru, semestru) sau la sfîrșit de an. O bună evaluare are trei funcții: predictivă, sumativă și formativă [2]. Sesizăm în aceste considerații cîteva din caracteristicile de bază ale tehnologiei didactice moderne, menționate de G. de Landsheere [5], care îl citează pe C. Chadwick, și anume: a) rolul profesorului este mai ales acela de a organiza mediul educațional pornind de la diagnosticarea resurselor disponibile ale elevilor și de la activizarea acestora; b) pentru a stabili obiectivele unei lecții destinate unor elevi, primele variabile de care se ține seama sînt competențele pe care le posedă aceștia, „skills“-urile de învățare ale acestora. Sarcina este, deci, bazată pe repertoriul instrumentelor mentale de care dispune elevul; c) elevii sînt informați asupra obiectivelor urmărite și asupra modului în care se va verifica dacă ele au fost atinse; d) evaluarea are ca scop formarea elevului, oferindu-i un feedback asupra performanțelor pe care le-a atins, diagnosticîndu-i și stimulîndu-i capacitățile, dar relevînd și lipsurile pe care le are. În ceea ce privește funcția formativă a evaluării, R. Bal și J. Paquay-Beckers [2] arată că ea se concretizează de fapt în îndrumarea elevului în decursul învățării sale cotidiene. Accentul se pune în acest caz pe procesul evaluării — și nu pe rezultatele ei, însă acestea din urmă permit o modificare a activității didactice și a taxonomiei obiectivelor operaționale în funcție de lacunele constatate la elevi. Pentru a-și îndeplini *funcția formativă*, evaluarea trebuie să fie continuă, să fie analitică și să se facă în raport cu obiectivele instruirii, îndeosebi cu obiectivele specifice și cu cele operaționale. Rezultă, deci, că instrumentele de evaluare (testele de cunoștințe, întrebările sau subiectele de pe biletele de examen, verificarea orală etc.) trebuie să fie centrate atît pe materia de însușit, cît și pe obiectivele instruirii. Cu alte cuvinte, evaluarea trebuie să vizeze gradul de îndeplinire de către fiecare elev a *obiectivelor de stăpînire a materiei sau de învățare integrală*, a *obiectivelor de transfer* și a *obiectivelor de „expri-mare“ a valențelor creative* ale elevilor (R. Gagné, E. W. Eisner ș.a.). Legat de aceste ultime obiective, D. Krathwohl arată că „a educa înseamnă a schimba comportamentul unui elev în scopul de a-l face apt, cînd întîlnește o situație sau o problemă deosebită, să producă un comportament pe care nu l-a produs anterior. Sarcina profesorului este aceea de a-l ajuta pe elev să învețe comportamente noi sau să le schimbe pe

cele vechi și să stabilească unde și cînd sînt ele adecvate“ [după 5, p. 252]. Or, după G. Landsheere [5] „a ști să creezi comportamente noi este tot un obiectiv comportamental...“, iar „transferul, în vederea căruia elevii vor fi antrenați sistematic, va asigura trecerea de la situațiile înfîlțite în trecut la cele noi“. Tocmai de aceea, arată Landsheere, „transferul este o achiziție ca toate celelalte, care poate fi și el concretizat în obiective operaționale“ [5, p. 251—252].

Datorită faptului că la nivelul transferului, al rezolvării de probleme și mai ales la nivelul creativității este posibil ca actul produs de un elev să nu fie deloc prevăzut de educator, M. D. Merrill [7, p. 7] propune ca în cazul comportamentelor complexe „obiectivul să consistă într-o descriere a condițiilor în care trebuie să se producă comportamentul, dar să nu se specifice actul comportamental particular“. La acest lucru se referă și R. Kibler cînd spune: „De fapt, se pare că un obiectiv este cu atît mai greu de măsurat, cu cît este mai important. Exemple de obiective de acest gen, greu precizabile și greu măsurabile se găsesc în domeniul „problem solving“-ului, al creativității, al atitudinilor și al valorilor. În aceste cazuri nu vedem decît o singură soluție: să precizăm cît mai bine aceste obiective și să ne încredem în spiritul inventiv al profesorului în ceea ce privește construirea unor instrumente de evaluare ca inventarele de atitudini și testele de creativitate“ [după 5, p. 205].

În activitatea instructiv-educativă profesorul va ajunge la optimizarea muncii sale pe măsură ce va realiza o unitate structurală între obiectivele generale, mai abstracte și mai îndepărtate ale educației, cele definite la un nivel mai specific și, desigur, cele operaționale. Nivelul obiectivelor operaționale, care atinge efectiv specificitatea, nu trebuie să vizeze în mod limitativ doar microobiective ale nivelului cognitiv primar, așa cum l-a conceput R. F. Mager, sau exclusiv comportamentele nemijlocit observabile și măsurabile, așa cum înțeleg obiectivele operaționale cei mai mulți pedagogi. Dimpotrivă, după cum a menționat și a argumentat, printre alții, R. Kibler și colaboratorii, comportamentele neobservabile, mai bine zis neexteriozitate, nu pot fi ignorate în proiectarea, desfășurarea și evaluarea activității instructiv-educative. În același sens, R. Tyler, R. Gagné, E. Eisner, McClelland și G. de Landsheere arată că indiferent dacă este vorba de obiective de stăpînire a materiei, de obiective de transfer sau de obiective de exprimare productivă și creatoare, se cere ca acestea să fie elaborate și la nivel operațional. În acest mod se vor preciza schimbările comportamentale urmărite prin activitatea instructiv-educativă, iar profesorii vor putea recunoaște elevii la care au intervenit schimbări, respectiv progrese în diferitele laturi comportamentale și le vor putea evalua adecvat, însăși evaluarea primind funcții formative. Desigur, natura criteriilor și precizia lor variază, după caz, și la nivelul operațional al obiectivelor, nu numai la nivelul obiectivelor specifice sau la nivelul obiectivelor generale ale educației.

Importanța și necesitatea unei definiții clare a obiectivelor educaționale la toate cele trei niveluri, și îndeosebi la nivelul operațional, considerăm că trebuie să preocupe în tot mai mare măsură pe psihologi, pedagogi și metodicieni. Aici se află un teren fertil al cercetării inter-

disciplinare, al muncii în echipă, în care metodicianul — alături de pedagog și psiholog — își poate aduce realmente aportul la optimizarea instrucției școlare. Spunem aceasta, gândindu-ne, printre altele, la considerațiile lui M. Lavallée [6], care definește *didactica* prin prisma obiectivelor, arătând că aceasta este studiul științific al organizării situațiilor de învățare pe care le parcurge cel ce învață pentru a atinge un obiectiv cognitiv, afectiv sau motor. Prin „studiu științific”, M. Lavallée înțelege că procesul este organizat într-un asemenea mod. încît el poate fi verificat prin metode obiective. Aceasta presupune faptul că profesorul este responsabil de planificare, de inovare și de crearea situațiilor de învățare necesare și utile pentru atingerea obiectivelor dorite. Se pune deci problema proiectării strategiilor instruirii prin identificarea, pentru fiecare obiectiv operațional a proceselor corespunzătoare. Se știe că la baza unor comportamente observabile se află procese psihice neobservabile direct. Se pune, deci, problema relevării acestora, pentru a le ierarhiza după anumite criterii. Prin cercetări experimentale se pot găsi cele mai avantajoase căi pentru formarea la elevi a acestor procese, la un nivel funcțional optim. La aceasta trebuie să-și aducă aportul psihologia educațională, în general, și psihologia învățării, în special, discipline care pot pătrunde în aspectele procesuale ale interacțiunilor dintre obiectivele educaționale prin proiectarea și realizarea unor cercetări experimentale.

Legăturile funcționale dintre cele trei niveluri ale obiectivelor educaționale asigură coerența globală a educației, care, desigur, este determinată în ultimă instanță de factorii majori care stau la baza tehnologiei educaționale dintr-o anumită țară și care au repercusiuni asupra tehnologiei didactice generale sau particulare. După E. P. Novanu [8], *abordarea sistemică a învățămîntului* — care face posibilă elaborarea obiectivelor de diferite niveluri — presupune că în proiectarea și realizarea lui se impun următoarele: a) o definiție clară a obiectivelor, subordonate idealului educațional formulat de societate; b) elaborarea unor structuri organizatorice adecvate; c) elaborarea conținutului, strategiilor și materialelor sau mijloacelor de învățămînt (de exemplu, a materialelor didactice, a mijloacelor tehnice audio-vizuale, a mașinilor de învățat sau de verificat etc.) pentru organizarea procesului instructiv-educativ; d) elaborarea instrumentelor de evaluare a randamentului acestui sistem; e) aplicarea, instalarea sistemului și obținerea datelor care îl caracterizează (evaluarea „output“-ului); f) reglarea sistemului pe baza datelor obținute.

Abordarea sistemică a învățămîntului presupune, de asemenea, *acțiomatizarea tehnologiei actuale la lumea educației*, ceea ce devine posibil printr-o mai mare precizie a obiectivelor educaționale la toate cele trei niveluri. După cum se știe, tehnologia constituie un mod științific de proiectare, realizare și evaluare a unui sistem. M. Adelson înțelege prin *tehnologie* prelucrarea informației, comunicațiile, cercetarea operațională și analiza sistemelor pentru perfecționarea procesului de decizie [după 8]. Experții în educație trebuie să încerce să precizeze cu ce anume poate contribui tehnologia la educație și ce anume ar putea permite optimizarea programelor, prin elaborarea lor — ca și a manualelor — pe

baza logicii științelor respective și a unor principii psihopedagogice, ceea ce ar duce la activizarea învățămîntului și legarea lui de producție și cercetare. Pornind de la considerațiile de mai sus asupra tehnologiei, putem spune că o definire operațională a obiectivelor poate oferi profesorului cele mai sigure și eficiente indicii pentru a-și proiecta activitățile instructiv-educative și pentru a le realiza în mod adecvat. Elaborarea clară a obiectivelor, urmărirea realizării lor pe baza unei proiectări riguroase a strategiilor instruirii, prin identificarea pentru fiecare obiectiv operațional a proceselor corespunzătoare, trebuie să se sprijine pe datele psihologiei și pe conținutul informațional, selecționat riguros, respectînd logica științei respective, utilizat în diferitele secvențe ale activității instructiv-educative. După cum spune J. L. Frost [3], aceasta face ca educatorul să devină om de știință practician, care a învățat să analizeze datele comportamentului și — de asemenea — și-a dezvoltat capacitatea de a face legătura între această analiză și o înțelegere fină a dezvoltării personalității umane. Educatorul reușește, astfel, să realizeze o intervenție precisă, eficientă, în scopul schimbării orientate spre un obiectiv prestabilit, care vizează o anumită latură a formării personalității elevului în raport cu obiectivele educaționale de diferite niveluri.

În consens cu R. Tyler [după 5, p. 255] putem spune, în concluzie, că „a clarifica scopurile educației, a ne strădui să le atingem, a evalua progresul realizat, a reexamina scopurile, a le modifica, a le lămuri în lumina experienței, a cerințelor și a datelor cele mai recente constituie o activitate fără sfîrșit...; a îndeplini această activitate este una din modalitățile de a face educația actuală să fie mai bună decît acum zece ani“.

BIBLIOGRAFIE

1. Allport, G. W., *Structure et developpment de la personnalité*, Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1970.
2. Bal, R., Paquay-Beckers, J., *Les fonctions de l'évaluation*, „Cahiers pédagogiques“, nr. 162, 1978, p. 8—11.
3. Frost, L. J., Rowland, Th. G., *Curricula for the Seventies. Early Childhood through early Adolescence*, Mifflin, Boston, 1969, p. 440.
4. Gagné, M. R., Briggs, J. L., *Principii de design al instruirii*, E.D.P., București, 1977.
5. Landsheere, V., Landsheere, G., *Definirea obiectivelor educației*, E.D.P., București, 1979.
6. Lavallée, M., *Paradigmes de l'éducation et de l'enseignement*, G.R.E.C., Montreal, 1973.
7. Merrill, D. M., *Instructional design*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1971.
8. Noveanu, P. E. (coordonator), *Probleme de tehnologie didactică*, E.D.P., București, 1977, p. 5—16.
9. Pușkin, N. V., *Psihologhiia i kibernetika*, Izd-vo Pedagoghika, Moskva, 1971.
10. Radu, T. I., *Învățămîntul diferențiat. Concepții și strategii*, E.D.P., București, 1978.

**L'IMPORTANCE DES OBJECTIFS OPÉRATIONNELS
DE L'ÉDUCATION****(R é s u m é)**

L'article essaie de répondre à une question d'actualité pour la pédagogie moderne: l'importance des objectifs opérationnels de l'éducation. L'auteur met en évidence la nécessité de redéfinir les objectifs opérationnels par rapport à une taxonomie des objectifs éducationnels visant les domaines suivants: perceptif-moteur, cognitif, affectif et caractériel.

RECENZII

Traian Rotariu, *Școala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate* (École et mobilité sociale dans les pays capitalistes développés), Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.

Consacrată unui fenomen major de la civilizația contemporană — relația între școală și mobilitate socială — lucrarea de Traian Rotariu reprezintă o veritabilă primă în literatura sociologică și pedagogică românească, prin conținut, structură și stil în care este elaborată.

Fiind, prin conținut, o lucrare specializată metodologică și tehnică, lucrarea de Traian Rotariu de Cluj se propune și realizează sinteza unui ansamblu de instrumente matematice și statistice în analiza relației menționate mai sus. Este de o importanță capitală să subliniem că autorul studiază această relație în contextul precis al unui anumit tip de societate, și anume societatea capitalistă avansată din punct de vedere economic din Europa și din America de Nord. Noi insistăm pe acest lucru deoarece acesta caracterizează perspectiva strategică de lucrare, în cadrul căreia autorul s'inscrie de la început rămânând consecvent cu sine însuși până la sfârșit. Pentru că este evident că o dată cu această intenție declarată, noi suntem obligați să judecăm valoarea lucrării nu numai în cadrul referențial, ci și în ceea ce privește modul de funcționare al relației analizate, în contextul civilizației capitaliste occidentale.

Autorul știe bine că declarațiile de intenții științifice — și mai ales acestea — nu conduc automat la știință și că deseori ele reprezintă doar un cimetiriu al unor intenții, stinse înainte de a produce ceva de valoare în domeniul cunoașterii științifice. Este tocmai pentru această cauză că el concentrează toată energia intelectuală în formarea — matematică și sociologică — pentru a identifica acest corp de tehnici, acest instrument care per-

mette de passer réellement de l'intention, de la déclaration à l'énoncé scientifique, en suivant la voie qu'il considère actuellement la plus féconde pour faire progresser nos connaissances sur la relation entre école et mobilité sociale. Il s'engage sur le terrain de l'amélioration des modèles mathématiques et statistiques — notamment ceux proposés par R. Boudon — afin de faire augmenter la consistance, l'exactitude du discours sociologique et de transcender le donné perceptif, de dépasser le matériel empirique, statistique, vers le fond logique qui le soutient, l'ordonne et le gouverne.

Enfin, T. Rotariu réalise non seulement la performance de mettre en circulation une synthèse des réalisations techniques et méthodologiques de la sociologie occidentale sur le problème étudié, synthèse qui par elle-même est d'une réelle utilité pour nos spécialistes — parce que, jusqu'à présent, personne n'a essayé et n'a réalisé dans la littérature sociologique roumaine une telle synthèse —, mais aussi celle d'enrichir l'arsenal technique nécessaire pour dépasser le *comment* descriptif vers le *pourquoi* explicatif.

Le pathos idéologique du livre ne réside pas en des formules déclaratives, mais il est *impliqué* dans toute la démarche méthodologique et technique et *explicité* seulement dans la mesure où cette démarche et les faits empiriques qui la soutiennent réclament une telle explicitation.

Pour conclure, nous exprimons notre conviction qu'il s'agit d'un ouvrage d'exception dont l'effet positif sera remarquable pour la recherche sociologique théorique, méthodologique et empirique de notre pays.

ION ALUĂȘ

Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas, *Das Erbe Hegels*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979.

Volumul datorat a două dintre personalitățile de prim plan ale filozofiei contemporane, care au conferit profil,

fiecare „hermeneuticii filozofice“ și, respectiv, „teoriei societății în intenție practică“, cuprinde studii semnificative pentru căutările ce se desfășoară spre a identifica o poziție realistă și, totodată, fecundă a filozofiei în raport cu științele, astăzi. În studiul *Urbanizarea provinciei heideggeriene*, Jürgen Habermas relevă importanța demersurilor autorului „hermeneuticii filozofice“ pentru a pune hermeneutica — după izolarea ce o caracteriza în urma criticii gândirii moderne exercitată de Heidegger — în legătură cu științele, depășind, totodată, scientismul interpretării pozitivistice. Această depășire se înfăptuiește, subliniază autorul, prin considerarea „intersubiectivității creată de limbă“ drept mediu relevant al socializării, în care se realizează perpetuu o „înțelegere prealabilă“ a realității, ce asigură cadrul de formare a sensului cunoașterii științifice. Meritul fundamental al „hermeneuticii filozofice“ constă în „reactualizarea“, contra scientismului, a tradiției umaniste a culturii moderne. Studiul *Moștenirea lui Hegel*, semnat de Hans-Georg Gadamer, reconstituie drumul care a dus în filozofia contemporană de la fenomenologia existențială a lui Heidegger, confruntată cu aporii adinici, ca urmare a demersului ei vulnerabil pentru a funda istoria în „istoricitate“, la punerea în valoare, de către înșiși adepții lui Heidegger, a filozofiei hegeliene. Autorul pledează pentru valorificarea ideii hegeliene a necesității filozofiei, fără de care „nu ar fi posibil, fie și numai să înțelegem, ce este știința și ce loc preia și merită ea în conștiința asupra noastră înșine“.

A. MARGA

Les Etudes philosophiques, Presses Universitaires de France, Avril-Juin, 1980.

Numărul este dedicat filozofiei politice și este orientat preponderent istoric. Studiile pe care le cuprinde abordează însă probleme de larg interes și mult discutate astăzi în literatura de specialitate și în disciplinele învecinate, ce se inseriu în direcția resuscitării „filozofiei practice“. Studiul *Dorință și comunitate politică după Jean Jacques Rousseau* (J. Chanteur) caută să lămuirească funcția unor postulate ale gândirii rousseauiste. *Reflexii asupra statului*

hegelian (J.P. Guinle) reia discutarea concepției politice hegeliene, relevind că ea emană din orientări burghezo-liberale, în raport cu care rămâne inconsecventă mai ales datorită absenței unei tratări juridice riguroase a subiectului de către filozof. Studiul *Burghesia la Marx sau regența istoriei* (N. Grimaldi) este consacrat unei teme de interes crescând în ultimele decenii: explicația dată de Marx societății burgheze moderne. În studiul *Asupra neomarxismului: Sartre și Habermas* (Tom Rockmore) sint abordate critic tentative de dată recentă în direcția unei „reconstrucții“ a materialismului istoric. Volumul este completat de publicarea unei scrisori a lui Adam Smith și de o analiză a unei importante monografii dedicată operei lui Quine.

A. MARGA

Thomas J. Richards, **The Language of Reason**, Pergamon Press, Ruschutters, Oxford, 1978, XIV+222 p.

Încercarea de a elabora un *manual de logică* pentru studenții unei facultăți de filozofie, manual care să minuiască *moderat* tehnicile de calcul formal, care să nuanteze problematica în cimpul minat al *filozofiei limbajului* și care să fie, de asemenea, deschis și unei teorii mai largi a *gândirii metodice*, este de la bun început supusă unor mari riscuri. Cartea australianului T. J. Richards face o asemenea tentativă și nu este cituși de puțin un eșec.

Deși autorul mărturisește încă în Prefață că a avut în vedere, în primul rind, un manual de filozofia limbajului, nu putem deloc trece cu vederea faptul că tratarea este în contextul sistematic al logicii moderne — cu tot cortegiul său de probleme metalogice — și, ca atare, servește mai degrabă ca manual de logică pentru nematematicieni. Chiar T. J. Richards revine pe aceeași pagină: „... mi se pare că merită ostentala să prezint logica într-un context filozofic mai larg și nu doar ca un subiect autosuficient. Mai mult, logica simbolică emană din anumite doctrine despre limbaj și raționament și trebuie înțeleasă și evaluată prin intermediul acestor doctrine subiacente cit și prin valoarea sa în cercetarea filozofică“ (p. XI).

Pe parcursul celor 16 capitole, sint străbătute o mare varietate de probleme:

raportul dintre limbaj și gândire, raționamentul, erorile de raționament, problema definiției, logica funcțiilor de adevăr și a cuantificatorilor, probleme de semnificație și referință, adevărul și adevărul necesar, logicile modale, problemele legate de validitate și cuantificare etc. Nu este în intenția noastră să prezentăm toate articulațiile acestui manual — succesiunea problematicii și programei unui curs de logică modernă este îndeobște cunoscută de specialiști și nu are relevanță pentru cei ce nu predau logica —, dorim însă în cele ce urmează să punctăm numai câteva note particulare sau originale ale autorului.

Nota critică de principiu este următoarea: deși nu este pozitivist, autorul rămâne oarecum tributar *spiritului* pozitivist; abordarea structurilor logice pleacă exclusiv de la analiza limbajului, lăsând la o parte înțelegerea fenomenului logic în contextul specificului *gîndirii* ca formă superioară de *reflectare*; apoi, abordarea specificului *gîndirii* prin prisma reducționistă a funcționalității formului logic.

Limbajul ca vehicol al *gîndirii*, colorează și structurează inevitabil înțelegerea lumii de către noi. Apoi, conjunct, limbajul ca vehicol al raționării poate ghida sau incurca argumente, inferențe, explicații sau decizii. Rezultă că a face *filozofia limbajului* înseamnă a face în principiu, întâi și întâi, *logică*. De aici, autorul ajunge să constate că nici studiul logicii nu mai este capul de pod al științei în genere — așa cum apărea încă în concepția aristotelică —, ci *necesită în prealabil o semantică* — așa cum deosebit de convingător pledează azi cunoscutul filozof al științei, canadianul Mario Bunge. Originalitatea lui T. J. Richards constă deci tocmai în implementarea la fiecare pas a problematicii logice cu cea a semanticii: „...ce înseamnă pentru cuvinte a avea semnificație sau a fi definite, ce înseamnă a spune că ceva este adevărat sau fals, cum poate fi folosit sau rău folosit limbajul în raționare, cum tocmai faptul că sîntem creaturi ce utilizează limbajul este legat de faptul că avem posibilitatea de a gândi, a crede și a ști să rezolvăm probleme” (p. 1.). Logicul este atunci scheletul de bază al stocării selective și organizatoare a cunoașterii și cel al comunicării; într-o perspectivă mai generală, *semiotică*, logicul ar fi sistemul de codare generală mai precis, genera-

lissimă, iar purtătorul de informație (avînd și rol selector, fixator, prelucrător primar) este limbajul (de la cel natural la cel formalizat).

Într-o astfel de perspectivă, raționamentul își găsește 5 mari utilizări: inferarea de cunoaștere nouă din cea veche, predicția, explicarea fenomenelor deja consumate, justificarea și condamnarea acțiunilor, decizia asupra acțiunilor.

Autorul subliniază necesitatea distincției între *sintactic*, *semantic* și *pragmatic*, arătînd pe bună dreptate faptul că ordinea de punere sub control, gradul de elaborare riguroasă, este conform celei de mai sus.

I se poate eventual reproșa aici că înțelege logica numai în sensul de *canon* al cunoașterii — criteriu de distincție între argumentele corecte și cele nevalide — nu apare explicită funcția de *organon* al cunoașterii, capacitatea logicii de a se valida și sub aspect *euristic*.

Lucrarea evidentiază apoi erorile tipice de raționament și definire. În privința problemei definiției, merită prezentată ordinea *generativă* a tipurilor de definiții: reportativă sau stipulativă (criteriu — intenția de folosire); nominală sau reală (după categoria a ceea ce este definiendumul); simplă sau contextuală (definiendumul: prezentarea a ceea ce este definit); verbală sau ostensivă (definiensul: categoria actului definirii); prin caracteristici, note sau denotat (definiens: mod de definire); sinonimă sau funcțională (în funcție de copulă) (p. 63).

În teoria semnificației și referinței, autorul critică punctul de vedere pozitivist după care semnificația ar fi exclusiv empiric realizabilă; el pledează pentru suplimentarea unui astfel de punct de vedere cu o teorie a intensiunii. El nu se oprește însă aici: nu uită că se adresează în primul rînd filozofilor, în consecință face o analiză comparativă a tipurilor de teorii ale semnificației în istoria filozofiei, stabilind continuități și discontinuități logice: semnificația — condiție de adevăr, teoria ideatională a semnificației, teoriile behavioriste ale semnificației și, în fine, teoriile intensionale (pp. 106—113). În ceea ce privește semnificația propozițiilor, autorul rămîne în limitele clasice: aceasta depinde de semnificațiile cuvintelor componente și de structura propoziției.

Un important capitol este cel consacrat problemei adevărului. Sînt examinate aici sistematic și succint, intuitiv și formalizat, teoria coerenței, teoria corespondenței, teoria semantică, teoria redundanței, și teoria pragmatică a adevărului. Pe fundalul dihotomiei analitic/sintetic, T. J. Richards nu valorifică contribuția valoroasă a lui J. Hintikka asupra analiticității. Ceea ce este interesant aici, este încercarea de a discuta distinct aspectele epistemice și cele semantice ale analiticului și sinteticului a priori, în contextul istoriei filozofiei dar și în dialogul cu Quine și Strawson. Lucrarea se încheie cu o schiță a logicii modale și a problemei deciziei. Sînt prezentați mai mulți algoritmi de determinare a validității în cîmpul problematicii cuantificării.

Pentru a-și justifica deplin virtuțile de manual, cartea lui T. J. Richards conține la sfîrșitul fiecărui capitol cite un set de exerciții și probleme cît și trimiteri bibliografice auxiliare pentru urmărirea unor teme mai speciale.

În concluzie, dincolo de unele scăderi, mai degrabă generate de dorința de a infățișa logica modernă în ipostaza de *logică matematică*, nu în calitatea de *logică a matematicii* ci de *logică a gîndirii, pusă în limbaj matematic*, autorul reușește o prezentare sistematică, suficient de riguroasă dar mai ales *unificată organic*, a logicii, limbajului și gîndirii științifice conform exigențelor aflate în fața filozofiei de azi.

ALEXANDRU V. MUREȘAN

Robert Martin, *Inférence, antonymie et paraphrase*, Librairie C. Klincksieck, Paris, 1976, 176 p.

După mărturisirea autorului, „ideea unei *teorii semantice formalizate și explicite* nu s-a conturat decît recent“ (p. 9). Rîscînd angajarea interdisciplinară a logicii, lingvisticii, filozofiei și matematicii, R. Martin încearcă de o manieră cu totul originală de a aborda marea problemă a posibilității unui univers semantic determinat de a genera informație cognitivă, deci de-a dobîndi valențe euristic-explorative. Ideea centrală este că „una dintre funcțiile unei teorii semantice constă în a defini relațiile de adevăr ce unesc frazele“ (p. 10). Între două fraze oarecare P_i , P_j legate prin relația R, pot exista patru tipuri mari

de conexiuni: de *inferență*, de *antonimie*, de *parafrază* și de *independență*. De aici pleacă și structura de ansamblu a lucrării: în prima parte va fi abordată problematica unei semantici ca teorie a relațiilor de adevăr între fraze; următoarele trei părți vor fi consacrate examinării inferenței, antonimiei și parafrazei; în fine, se va conchide cu privire la structura semantică a limbajului, jalonindu-se anumite direcții fertile de investigație.

R. Martin distinge trei mari linii în concepția semantică curentă: sensul unui enunț ca ansamblu de situații la care acesta se aplică și în special ca relații pe care le provoacă, sensul unui enunț ca ansamblu de contexte în care acesta apare și sensul unui enunț ca ansamblu de traduceri posibile ale acestuia. Semnificația pentru autor este interpretarea unui sens al unei componente semantico-logice, într-un context dat. Este interesant modul de abordare a problemei informației semantice: autorul reamintește patru principii semantico-discursive în care este implicată informația: orice frază este informativă, orice frază se ratasează la o informație inițială, orice frază este de informație exhaustivă și orice frază trebuie să aducă o informație utilă lăsînd tot ce este superfluu. Informația cognitivă este categoric legată de semnificație și mai ales de implicație și presupuziție, ceea ce permite o abordare *stratificată* a informației pentru a ajunge la o definiție pragmatică: informația este „aspectul conținutului, variabil după situații dar situat dincolo de un anume punct în lanțul implicațiilor“ (p. 21), informația se ordonă a priori și pe nivele. Concluziile autorului: o teorie semantică viabilă pretinde formalizarea, iar a descoperi formalizarea adecvată este extrem de dificil; se pare că logicile naturale vor fi cele mai promițătoare.

ALEXANDRU V. MUREȘAN

Gheorghe Toma, *Permanențe filozofice românești*, Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Gheorghe Toma, stăpinind cu rigoare și suplețe metodologia marxistă de abordare a fenomenelor culturii, reușește în *Permanențe filozofice românești* o demonstrație a originalității conștiinței filozofice românești, a drumului sinuos al

formării și afirmării ei pe fondul numeroaselor influențe străine ce s-au exercitat asupra sa. Prima și în același timp fundamentală condiție a acestei reușite este integrarea organică a filozofului și operei sale în condițiile concret-istorice, social-culturale, științifice în care a apărut.

Cum autorul mărturisește, în *Prefața* la volum, firul roșu al cercetărilor sale îl constituie relevarea și demonstrarea caracterului umanist și raționalist al filozofiei românești. Categoria realismului filozofic, ca o altă constantă a filozofiei noastre este subordonată în permanență categoriilor umanismului și raționalismului. Din lectura atentă a volumului reiese faptul că aceste valori perene, deși nu sînt specifice doar culturii filozofice românești, apar în canavaua diverselor concepții și sisteme filozofice românești cu note specifice, distincte în raport cu alte culturi, tocmai datorită modului cum duc la formarea unei conștiințe filozofice românești. La fiecare dintre gînditorii studiați, N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Vasile Părvan, N. Iorga, Vasile Conta, T. Maiorescu, C. Rădulescu-Motru, Mircea Florian, Tudor Vianu și D.D. Roșca este în mod constant subliniată preocuparea de a croi drum pentru afirmarea unei conștiințe filozofice românești.

Lectura volumului de studii și eseuri sugerează necesitatea unei preluări creative a moștenirii culturale. Dealtfel, ideea unei sinteze superioare între concepția marxistă despre lume și valorile perene ale filozofiei noastre tradiționale

este implicată chiar în titlul volumului. Din numeroasele idei, sugestii, pagini de neasemuită frumusețe și justete, apropiate de marxism, existente în filozofia noastră tradițională, cităm cîteva spre exemplificare: paginile dedicate de Rădulescu-Motru, în lucrarea *Personalismul energetic*, rolului muncii în procesul de apariție și transformare a omului ca verigă principală a sistemului său personalist; sublinierea rolului factorului obiectiv în istorie, prezentă la majoritatea teoreticienilor români ai istoriei; vocația ca un factor de cultură (Rădulescu-Motru); arta ca formă a muncii (Tudor Vianu).

Demersul autorului, încununat de succes, este acela de a diseca dintr-o limpede viziune marxistă contribuția gînditorilor citați, de a căuta contribuții filozofice concomitent cu relevarea limitelor istorice, de clasă, individuale și epistemice ale operelor analizate.

Evitînd deliberat polemicile, Gheorghe Toma aduce în fiecare studiu sau eseu aspecte inedite privind opera filozofilor sau unghiuri noi de abordare. Această nouă carte *Permanențe filozofice românești*, alături de *Logica istoriei la Xenopol* precum și numeroasele sale studii, apărute în diverse reviste de cultură, îl recomandă pe autorul lor ca pe un cercetător matur al istoriei filozofiei românești, care îmbină în mod armonios spiritul de geometrie cu spiritul de finețe.

ILEANA PETRAȘ

În cel de al XXVI-lea an (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în specialitățile :

matematică (4 fascicule)
fizică (2 fascicule)
chimie (2 fascicule)
geologie-geografie (2 fascicule)
biologie (2 fascicule)
filozofie (2 fascicule)
științe economice (2 fascicule)
științe juridice (2 fascicule)
istorie (2 fascicule)
filologie (2 fascicule)

Ди

На XXVI году издания (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, выходит по следующим специальностям :

математика (4 выпуска)
физика (2 выпуска)
химия (2 выпуска)
геология-география (2 выпуска)
биология (2 выпуска)
философия (2 выпуска)
экономические науки (2 выпуска)
юридические науки (2 выпуска)
история (2 выпуска)
филология (2 выпуска)

Dans sa XXVI-e année (1981) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les spécialités :

mathématiques (4 fascicules)
physique (2 fascicules)
chimie (2 fascicules)
géologie-géographie (2 fascicules)
biologie (2 fascicules)
philosophie (2 fascicules)
sciences économiques (2 fascicules)
sciences juridiques (2 fascicules)
histoire (2 fascicules)
philologie (2 fascicules)

43 872

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin I.I.E.X.I.M., Departamentul export-import presă, P. O. Box 136 – 137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

Lei 10